

P. van den Breevaart

De breuk beleefd.

Over de voorgangers

B. Sterkenburg

H. Stam

J. H. Bogaard

H. Hofman

H. Vlot

G. van de Breevaart
en hun gemeenten.

TEN GELEIDE

In Jozua 4 is te lezen dat het volk Israël door de Jordaan het beloofde land in trok. Nadat het volk uit de Jordaan was opgeklommen, richtte Jozua bij Gilgal de twaalf stenen op, die het volk uit de Jordaan had genomen. "En hij sprak tot de kinderen Israëls, zeggende: Wanneer uw kinderen morgen hun vaders vragen zullen, zeggende: Wat zijn deze stenen? Zo zult gij het uw kinderen te kennen geven".

Jozua beval het volk om van geslacht tot geslacht de daden des Heeren te vertellen. Deze opdracht is ook in de twintigste eeuw nog van kracht. De daden des Heeren moeten de kinderen verkondigd worden, overeenkomstig hetgeen Psalm 78 ons leert. Bij het doorvertellen van Gods daden moest het volk Israël zich niet beperken tot de zegeningen, ook het afwijzen van het volk en de straffende hand Gods daarover moesten de kinderen horen - zie Psalm 78 vers 8 -, opdat zij daaruit lessen zouden leren.

Weliswaar is de mondelinge overlevering in onze tijd vervangen door het gedrukte woord, maar de opdracht blijft. Vanuit dat gevoel ben ik, na jaren van voorbereiding, in 1980 begonnen met een artikelenserie in het kerkblad van onze kerkelijke gemeente in Hendrik-Ido-Ambacht, onder de titel 'Opdat het navolgende geslacht wete'. Die jaren van voorbereiding hadden betrekking op het verzamelen van de schaarse gegevens, die over onze gemeenten en de voorgangers, die deze gemeenten gediend hebben, her en der in het bezit van particulieren waren.

De noodzaak tot geschiedschrijving klemde te meer omdat de generatie, die met name in Hendrik-Ido-Ambacht de wordingsgeschiedenis van de kerkelijke gemeente van nabij heeft beleefd of hierover van hun ouders hoorden, aan het uitsterven is. Daardoor hoort de jeugd der gemeente steeds minder over het eigene van deze gemeenten, terwijl daartegenover de vragen steeds klemmender worden. Immers, de beslotenheid, die vóór de laatste wereldoorlog en kort daarna een bepaalde gemeenschap kenmerkte, is sinds jaren goeddeels verloren gegaan. Natuurlijk heeft dat positieve kanten, anderzijds moeten we daarbij de minder positieve niet bagatelliseren.

Door die toenemende openheid krijgt de jeugd meer contact met andersdenkenden, emancipeert de gemeente. Door dat contact komen de vragen, waarop steeds minder vanuit de hartelijke beleving antwoorden gegeven kunnen worden. Al snel na het starten van deze artikelenserie rees bij mij de gedachte om na afronding de geschiedbeschrijving in boekvorm uit te geven. Vanzelfsprekend moest daarvoor het nodige werk worden verzet. Artikelen voor een kerkblad lenen zich er niet voor om zonder bewerking in de vorm van een boek te worden uitgegeven.

Bovendien kwamen er in de loop van de vier jaren, die liggen tussen juli 1980, waarin het eerste artikel in het kerkblad verscheen, en nu nog diverse aanvullende gegevens binnen. Ook moesten soms correcties worden verwerkt. Hierdoor is de inhoud van dit boek anders geworden. Aan het uitbrengen van deze serie zat voor mij, achteraf gezien, het voordeel dat ik steeds weer gedwongen werd om een aflevering te schrijven.

Tijdens het lezen zal duidelijk worden dat ik dit boek geschreven heb vanuit een zekere betrokkenheid bij en verbondenheid met de visie waaruit onze gemeenten zijn ontstaan en waarop in feite hun 'bestaansrecht' gebaseerd is. Als zodanig geeft dit boek geen neutrale of objectieve geschiedbeschrijving. Overigens is het voor mij zeer de vraag of een dergelijke geschiedschrijving wel mogelijk is. Alleen al de woordkeus is subjectief. Maar hoe subjectief ook, wel is getracht de lijn van de kerk der Reformatie door te trekken tot in het heden, om op grond van dit getrokken lijn de afwijkingen te constateren.

Als namelijk die lijn uit het oog wordt verloren, ontstaat al snel de neiging om afwijkingen, om het abnormale als normaal te gaan zien. Dat nu is, naar mijn mening, dé grote kwaal ook in kerkelijk Nederland. Als afwijkingen steeds als zodanig worden gezien, zou dit kunnen bewaren voor het vechten voor eigen meningen, voor zelfgenoegzaamheid, voor het per definitie uitgaan van het eigen gelijk. Zo'n houding maakt ook milder in beoordeling van allen, die anders denken, zonder overigens hun standpunten over te nemen. Het respecteren van elkaars mening, het met elkaar in gesprek

blijven over kerkmuren heen, behoeft niet te betekenen dat per definitie moet worden overtuigd en - liefst - overwonnen.

In de levensschetsen van de voorgangers is getracht een zo reëel mogelijk beeld te scheppen. Algemeen is er de wetenschap of overtuiging, dat zij nu in de eeuwige zaligheid mogen rusten van hun arbeid. Maar daarom - en dat heb ik niet verbloed - waren het hier op aarde mensen, die, zoals alle mensen, onvolmaakt waren. Zij zelf zouden de eersten geweest zijn, die, door de ontdekkende werking van de Heilige Geest, dit zouden hebben erkend. Het zou verkeerd zijn geweest om deze voorgangers nu voor te stellen als bijna volmaakte wezens. Toch heb ik de indruk, dat dit door sommige lezers van ons kerkblad min of meer werd verwacht.

Soortgelijke ervaringen deed ik op na mijn opmerkingen over de Dordtsche Kerkenordering. Toch wil ik ook in deze inleiding benadrukken dat deze D.K.O., wat voor waardevol erfgoed het ook is, geen belijdenisgeschrift is. Ik ben erkentelijk voor de positief-kritische opmerkingen, die ik door de loop der jaren heb mogen ontvangen, ik heb er mijn voordeel mee kunnen doen.

Mijn dank wil ik ook uitspreken aan allen, die op verschillende manieren mij behulpzaam zijn geweest of mij waardevol informatiemateriaal ter hand hebben gesteld. Veel basismateriaal over ds. Sterkenburg is verzameld door wijlen H. M. Stoppelenburg uit 's Heer Arendskerke, de man, die van veel betekenis is geweest voor de 'kleine kerkgeschiedenis'. G.J. van den Enden uit Schiedam heeft mij op dat spoor gebracht. D. Blom uit Sliedrecht zorgde weer voor allerlei 'leuke' detailgegevens, daarnaast mocht ik van hem foto's ontvangen, waarvan het merendeel in dit boek is opgenomen.

Ook van W. Verloop Pzn. uit Alblasterdam ontving ik foto's en aanvullende gegevens. J.B. Pons uit Hendrik-Ido-Ambacht was bereid een aantal foto's te maken, speciaal voor dit boek. Erkentelijk ben ik ook ds. M. van Roon van Capelle aan den IJssel en ouderling W. Stoop uit Hendrik-Ido-Ambacht. Als ik vragen had, waren zij bereid om daarop te antwoorden.

Tenslotte is het mijn wens en bede, dat dit boek zal beantwoorden aan het doel, waartoe het is geschreven. Dat het daarnaast voor lezers uit andere kerkverbanden of kerken moge dienen als een venster, waardoor enigermate zicht wordt verkregen op de beleving van de breuk van land, volk en kerk en op het eigene van onze gemeenten. 'Opdat het navolgende geslacht wete' wat het wil zeggen 'De breuk beleefd'.

Hendrik-Ido-Ambacht

P. van de Breevaart.

1. DE AFSCHEIDING IN HET ALGEMEEN

Beschrijving van een bepaalde periode uit de geschiedenis is slechts mogelijk, als daarbij de historische lijnen niet uit het oog worden verloren. Om die reden is het noodzakelijk om, alvorens te beginnen met de levensbeschrijvingen van de voorgangers B. Sterkenburg, H. Stam, J.H. Bogaard, H. Hofman, H. Vlot en G. van de Breevaart en hun gemeenten, eerst iets te schetsen van de kerkelijke toestand aan het einde van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw. Over deze kerkelijke toestand, met name toegespitst op de Afscheiding in 1834 en de gevolgen daarvan in de daaropvolgende jaren is al veel literatuur verschenen. Om die reden is dit hoofdstuk beknopt gebleven. Het gaat er slechts om de historische lijn te schetsen. Natuurlijk zou ook volstaan kunnen zijn met te verwijzen naar allerlei andere boeken op dit gebied. Maar zo'n verwijzing zou de compositie van dit boek niet ten goede zijn gekomen.

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt de voorgeschiedenis van de Afscheiding beschreven. De tweede paragraaf wordt besteed aan het begin van de Afscheiding, terwijl de derde paragraaf de scheiding onder de afgescheidenen tekent.

Met die scheiding onder de afgescheidenen wordt in feite de breuk bedoeld, die in 1839 viel, doordat een aantal gemeenten de vrijheid aanvroeg en zich samenvoegden tot de Christelijke Afgescheiden Gemeenten. Een ander deel weigerde die vrijheid aan te vragen en bleven Gereformeerde Gemeenten - ook wel de Gereformeerde Kerk - onder het kruis genoemd. Dat het woord 'kruis' niet met een hoofdletter begint, geeft aan dat hiermee niet het kruis van Golgotha wordt bedoeld. Kruis betekent in dit verband: druk, vervolging.

Naast deze twee hoofdstromingen, ontstaan uit de Afscheiding, worden nog - ook weer in het kort - enkele gemeenten vermeld, die ontstaan zijn uit de prediking van enkele voorgangers. Deze voorgangers zijn ds. C. van den Oever en ds. L.G.C. Ledebouer. Steeds maar weer moet bedacht worden dat het slechts een aanstippen betreft van alles, wat zich in de negentiende eeuw heeft voorgedaan.

Kerkordelijk gezien was deze eeuw een chaotische, in geestelijk opzicht was er sprake van een opleving. Die opleving bleef niet beperkt tot allen, die zich, op welke manier ook, hadden afgescheiden van de kerk der Reformatie, of op een vrij grove manier uit die kerk waren gezet. Die opleving was ook zichtbaar in de kerk der Reformatie, men denke in dit verband aan het Réveil.

In geestelijk opzicht was de negentiende eeuw nog niet zo slecht. In dat verband past allen, die in de twintigste eeuw leven, toch wel enige nederigheid. Veel is in het uiterlijke bereikt, maar meer is - in het algemeen gesproken - verloren gegaan. Wat? De waarachtige bekering des mensen is een zeldzaamheid geworden. De bekering, waarvan Zondag 33 van de Heidelbergse Catechismus spreekt, die bestaat "in de afsterving van de oude mens en in de opstanding van de nieuwe mens". De bekering, die enerzijds een hartelijk leedwezen met zich brengt, "dat wij God door onze zonden vertoornd hebben, en dezelve hoe langer hoe meer haten en vlieden", maar die anderzijds tegelijk een "hartelijke vreugde in God door Christus" geeft, alsmede "lust en liefde (om) naar de wil van God in alle goede werken te leven".

1. VOORGESCHIEDENIS DER AFSCHIEDING

Voor een juist begrip van de gebeurtenissen, die zich in de negentiende eeuw in de kerk der Reformatie voordeden, is het noodzakelijk een blik te werpen op deze kerk in de periode tussen ca. 1700 en de Afscheiding in 1834. Deze periode wordt in het algemeen in de geschiedeniswerken, die in onze eeuw zijn verschenen, niet als de meest verheffende in de Nederlandse kerkgeschiedenis aangemerkt.

Integendeel!

Krap tachtig jaar na de Nationale Synode van Dordrecht werd de kerk gekenmerkt door een enorme verslapping, door een ernstig gebrek aan waakzaamheid. Dat bood rond 1750 de gezindheid der 'Verlichting' de mogelijkheid zich in de kerk te openbaren. Niet de Bijbel als het Woord van God werd meer als onfeilbaar gezien, maar de 'rede' was het hoofdkenmerk van de ware godsdienst. Door de rede werd de 'deugd' als het hoogst bereikbare doel aangemerkt; een woord, dat nogal eens te lezen is in de Psalmberijming van 1773, die de berijming van ds. Petrus Datheen verving.

Woorden, zoals 'schuldbesef', 'zondebesef' en dergelijke werden nagenoeg niet meer gebruikt. De onfeilbaarheid van de Bijbel werd aangevochten door de schriftekritiek. Er waren nog wel enkele godzalige predikanten, zoals dr. A. Comrie (rond 1750) en ds. Th. van der Groe (rond 1773), maar ze werden nog maar spaarzaam gevonden.

Door de doorwerking van de Franse revolutie (1789) ook in ons land werd het ontbindingsproces alleen maar versneld, zodat in 1795 de scheiding tussen kerk en staat tot stand kwam. De deputaten van de Zuid- en Noord-Hollandse synode werden niet toegelaten in de vergadering van de 'provisionele representanten' (de voorlopig aangewezen volksvertegenwoordigers), die op 6 maart 1795 werd gehouden. Eertijds was dit gebruikelijk bij de vergaderingen der Staten en der Staten-Generaal.

De Nationale Vergadering, die op 1 maart 1796 werd geopend, stelde de volledige scheiding van kerk en staat vast. Door deze vergadering werd de Gereformeerde Kerk, de kerk der Reformatie op één lijn geplaatst met alle andere kerken in ons land, zoals de Roomse, de Joodse en de Remonstrantse. Men bejubelde een algemene godsdienst van louter menselijke plichten, waarin de mens zou worden opgeleid tot een hoog niveau van deugdzaamheid.

Uiteraard waren niet alle kerkgangers verblijd met deze ontwikkelingen. Ook in die tijd werden er nog gevonden, die hun knieën voor deze Baäls niet bogen. Hierdoor kwam het gezelschapsleven tot grote bloei. In de gezelschappen werden vaak preken van 'oudvaders', van predikanten, die de Reformatie en Nadere Reformatie van ganser harte voorstonden, gelezen. Ds. B. Smytegelts naam werd vaak gehoord. Ook de 'Christenreis' van John Bunyan werd verslonden.

Onder het bewind van koning Lodewijk Napoleon (van 1806-1810) werd de formele scheiding tussen kerk en staat weer teniet gedaan. Alleen bracht deze ommezwaai der regering geen keer ten goede. De overheid ging zich vanaf dat moment bemoeien met de interne aangelegenheden der kerk, zodat naar Frans voorbeeld de kerk een tak werd van de totale staatsdienst. In de desbetreffende wet kwam het navolgende artikel voor: "De Koning en de Wet verleenen gelijke bescherming aan alle Godsdiensten, welke in den Staat worden uitgeoefend; door hun gezag wordt bepaald al hetgeen noodzakelijk geoordeeld wordt betreffende de Organisatie, de Bescherming en de uitoefening van alle Eerediensten ". De ambtenaar, die dit artikel onder het bewind van de minister van eredienst zo opstelde en hiervan ook een fel voorstander was, was de commies J.D. Janssen.

In dit tijdperk kon de aandachtige waarnemer voor het eerst kennis maken met de naam "Hervormd Kerkgenootschap"; een naam, waaruit kon worden begrepen, dat de plaatselijke gemeente opgehouden had autonoom of zelfstandig te zijn. Deze gemeente was nu slechts een onderdeel van een groter geheel en was dientengevolge ook verplicht de door hogerhand genomen besluiten te respecteren en uit te voeren.

Ook het woord "genootschap" is een woord, dat zijn oorsprong heeft in de geest der Verlichting. De kerk diende in zijn uitwendige openbaringsvorm niet meer gezien te worden als de gemeente Gods

(Zondag 38, Heidelbergse Catechismus), maar als een soort vereniging, zoals er een Bijbelgenootschap, een zendingsgenootschap, of een toneelgenootschap was.

Tot op de dag van vandaag is er in dit verband nog een onderscheid tussen de oude vaderlandse kerk der Reformatie, die "Nederlandse Hervormde Kerk" heet en de kerkverbanden, ontstaan na de Afscheiding of Doleantie, waarvan de namen een meervoud uitdrukken, zoals Gereformeerde Kerken enz. Op zich zou hierover nog veel meer te schrijven zijn, maar het valt buiten het kader van dit boek.

Wellicht leefde in velen de hoop, dat de nieuwe Oranjevorst koning Willem I de juiste verhouding tussen kerk en staat overeenkomstig artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis weer in ere zou herstellen en deze zou bevorderen. Niets was minder waar! De koning liep in deze, aanvankelijk met andere (betere) bedoelingen, het pad, dat de reeds eerder genoemde commies J.D. Janssen voor hem plaveide en dus werd de kerk in 1816 letterlijk overvallen door het "Besluit, houdende organisatie van het bestuur der Hervormde Kerk in de Nederlanden", vanaf die tijd bekend als het "Algemeen Reglement van 1816". In dit reglement werd bepaald, dat het bestuur der kerk "synodaal, provinciaal, classikaal en gemeentelijk zou worden uitgeoefend". Zeer streng werd verordend, waarover gehandeld mocht worden op deze vergaderingen, terwijl de bestuursleden der onderscheiden colleges voor de eerste maal door de koning werden benoemd.

Naast de zaak van het kerkbestuur was ook de toenemende vrijzinnigheid, zowel aan de universiteiten, als onder de door deze instituten afgeleverde predikanten, een gebeuren, dat de velen, die zich wilden stellen onder het gezag van Schrift en belijdenis, met innerlijke zorg vervulde. Ds. H.H. Donker Curtius van 1825 - 1839 voorzitter der synode, en prof. P. Hofstede de Groot waren van deze vrijzinnigheid woordvoerders. Toekomstige predikanten behoefden niet meer te verklaren, dat zij instemden met "de leer, welke *overeenkomstig* Gods Heilig Woord, in de formulieren van enigheid is vervat", maar zij moesten verklaren, dat zij instemden met deze formulieren van enigheid, *voor zover* de leer, die hierin vervat was overeenstemde met Gods Woord. In wezen werden dus de Nederlandse belijdenisgeschriften, de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels ter discussie gesteld, als zouden er formuleringen in voorkomen, die niet overeenkomstig de norm van Gods Woord waren.

Maar waren er dan totaal geen predikanten, die een protest lieten horen tegen deze gang van zaken in de vaderlandse kerk? Ja, toch wel. Van een tweetal predikanten zijn ons protesten bekend, namelijk van ds. Nicolaas Schotsman, die in 1819 zijn "Eere-zuil, ter gedachtenis van de voor tweehonderd jaren te Dordrecht gehoudene Nationale Synode opgeregt", het licht deed zien; terwijl in 1827 de Haagse predikant ds. D. Molenaar zijn "Adres aan alle mijne Hervormde Geloofsgenoten" publiceerde. Fel werd in deze brochure het algemeen reglement en de ondertekeningsformule, waarover in het bovenstaande iets is medegedeeld, gehekeld. Een storm van verontwaardiging stak op over vooral dit laatste geschrift.

Hiernaast werd in 1823 een geschrift in druk uitgegeven van Isaäc da Costa, getiteld "Bezwaren tegen de geest der eeuw". Dit geschrift was een ware oorlogskreet tegen al het bestaande. Steeds heftiger werd het verweer van de vrijzinnigen, die zich in politiek opzicht liberalen noemden. Dezen waren zo liberaal, dat zij geen andere dan hun mening in kerkelijk opzicht accepteerden en tolereerden.

Dit is de basis voor de Afscheiding, die zich in 1834 voltrok, doordat ds. Hendrik de Cock op 16 juli 1834 door de Algemene Synode voor een half jaar werd ontzet uit zijn ambt. De synode vond hiervoor aanleiding in het door hem dopen van kinderen van niet-gemeenteleden en een door hem geschreven brochure. In deze brochure betitelde ds. De Cock een tweetal predikanten, die zich tegen hem gekeerd hadden, als 'wolven die de schaapskooi van Christus aantastten'. Een derde aanleiding voor de ontzetting uit het ambt zag de synode in het 'voorwoord', dat ds. De Cock had geschreven in een boekje, waarin de gezangen verworpen werden.

De gemeente van ds. De Cock in Ulrum bewilligde niet in de afzetting van haar predikant en publiceerde op 13 oktober 1834 de 'Acte van Afscheiding of Wederkeering'. In deze akte werd medegedeeld dat deze gemeente zich in het vervolg zou houden aan, respectievelijk zou wederkeren tot de drie Formulieren van Enigheid; dat de godsdienst-oefeningen gehouden zouden

worden overeenkomstig de aloude kerkelijke liturgie; dat de Dordtsche Kerkenordering weer in eer hersteld zou worden en dat zij ds. De Cock als haar wettig geroepen en geordende herder en leraar zou blijven erkennen.

Tot zover de voorgeschiedenis der Afscheiding. Het is een uitermate beknopte beschrijving geworden, waarin wat hoofdlijnen zijn getekend, die voor het vervolg van belang zijn. Overigens is er over deze voorgeschiedenis voldoende stof voor handen. Voor werkelijk geïnteresseerden in de vaderlandse kerkgeschiedenis zijn dr. C. Smits, dr. L. Praamsrna, dr. J.C. van der Does en W. van der Zwaag auteurs, die over deze periode behartigenswaardige dingen hebben geschreven.

2. HET BEGIN DER AFSCHEIDING

Toen de Afscheiding in 1834 van de eerste gemeente en predikant te Ulrum in ons land bekendheid kreeg, was dit als een lont in een kruitvat van godsdienstig Nederland. Daarom was het ook niet vreemd voor allen, die bekend waren met de treurige toestand van de vaderlandse kerk, dat in de loop van 1835 meer predikanten met hun volgelingen volgden. Bekend zijn in deze de predikanten H.P. Scholte, oud 30 jaar, G.F. Meerburg, 29 jaar, S. van Velzen, 25 jaar, A. Brummelkamp, 24 jaar en A. van Raalte, 24 jaar. Uit de leeftijden kan worden opgemaakt, dat dit allen predikanten waren, die nog niet zo lang geleden de verschillende universiteiten hadden verlaten. Uit de werken van de bekende historici dr. F.L. Bos en dr. J.C. van der Does kunnen ons leven en werken van deze predikanten genoegzaam bekend zijn.

Niet lang na de Afscheiding brak over deze toen nog kleine groep de vervolging los. Overal waar de afscheidingsbeweging zich openbaarde, kwam het openbaar gezag in het geweer; er werden processen-verbaal opgemaakt, samenkomsten werden uiteengejaagd, soldaten werden ingekwartierd, boeten en gevangenisstraffen werden opgelegd. Om dan nog maar niet te schrijven over de vele vernielingen, die werden aangericht. Wie het boekje "De oude schoolmatres" kent, weet wat er toen van overheidswege dit deel van de bevolking werd aangedaan, hoewel daarbij bedacht moet worden dat dit boekje in verhaalvorm is geschreven.

Maar, zo kan men zich afvragen, hoe waren deze vervolgingen te rijmen met de liberale gezindheid van die dagen en met de Grondwet van ons land? Ach, de liberale gezindheid was in wezen een voortvloeisel uit de Franse revolutie en was alleen maar liberaal in het tolereren van vrijzinnigheid en de hierop gefundeerde ethiek. In de Grondwet was weliswaar in artikel 191 bepaald dat aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk gelijke bescherming zou worden verleend; maar, zo werd geredeneerd, de afscheidings-beweging bestond nog niet in 1815, toen deze grondwet werd uitgevaardigd en had dientengevolge ook geen recht op bescherming. Samenkomsten van meer dan 20 personen werden verboden, op grond van een bepaling in het Lijfstraffelijk Wetboek, op straffe van boetes. Uiteraard was deze bepaling in beginsel niet bedoeld voor kerkdiensten van de afgescheidenen, maar om allerlei staatsgevaarlijke en staatsondermijnende organisaties te beletten zich te ontplooien. Alleen kwam zij nu de regering goed van pas tegen de afscheidings-beweging.

Bij het optreden tegen de afgescheidenen werden de dragonders gebruikt. Zij werden ingekwartierd in de gezinnen van degenen, die zich wilden houden aan Schrift en belijdenis. Ja, de Algemene Synode van de Hervormde Kerk had zelf, door middel van een adres van 13 juli 1835 aan de regering, gevraagd om de steun van de sterke arm tegen de afgescheidenen en zij werd op haar wenken bediend. De straatjeugd werd opgestookt tegen hun medeburgers, huizen en bezittingen werden in brand gestoken, meisjes en vrouwen werden aangerand. Een bekend historicus schreef over deze donkere bladzijde in de historie van ons Koninkrijk: "Terecht wordt het gewraakt, dat men wel de herinnering levendig houdt aan de gruwelen der Spaanse Inquisitie en aan het lijden der Hugenoten, maar niet aan de vervolging, waarmede het "verdraagzame" liberalisme in de vorige eeuw de afgescheidenen heeft bemoeilijkt". Een ander had als oordeel, dat de vervolgingen "een onuitwisbare vlek vormen op de nagedachtenis der Hervormde Kerk".

Toch vonden de afgescheidenen ook verdedigers. De jonge jurist A. M. C. van Hall, halfbroer van de latere minister Floris van Hall, ging de vervolgdenden verdedigen. Diepe indruk maakte ook een geschrift van mr. G. Groen van Prinsterer, waarin hij de vervolging van de afgescheidenen toetst aan het beginsel van het staatsrecht en tot de conclusie komt, dat deze vervolgingen een onwettig karakter hadden. Intussen maakte de afgescheidenen groepering een explosieve groei door. Eind 1839 waren er ruim 150 gemeenten in ons land, die zich niet meer konden en mochten rekenen tot de vaderlandse kerk. Die, ondanks de heersende leervrijheid in de Hervormde Kerk, ondanks allerlei liberale verdraagzaamheid in ons land buiten het erf van de kerk der Reformatie waren gezet. Bij deze vele verdrukten en vervolgdenden zijn er zeker geweest, die met een smartend hart hebben gezien naar het erfgoed der vaders, naar de kerk, gebouwd op het bloed der martelaren, waarin de Heere zo krachtadig van Zijn werken had geopenbaard in vroeger tijden; naar de kerk, waarin godzalige

predikanten hun gemeenten waren voorgegaan en hadden voorgeleefd in de Reformatie en Nadere Reformatie. Die kerk was toch als het Jeruzalem van het oude bondsvolk Israël, geplant door de Heere Zelf in ons vaderland. Er zijn er geweest, die met de dichter van Psalm 137 hebben gezongen: "Indien ik u vergeet, O Jeruzalem! zo vergete mijn rechterhand zichzelf!"

Op 5 juli 1836 vaardigde koning Willem I een Koninklijk Besluit uit, waarin deze vorst nogmaals kenbaar maakte dat de afgescheidenen handelden in strijd met de wet, maar dat hij bereid was hen een vrije uitoefening hunner erediensten toe te staan, mits zij:

1. de naam 'Gereformeerde', of 'Hervormde' gemeente niet zouden gebruiken;
2. zelf zouden zorgdragen voor de kosten, verbonden aan hun erediensten en de verzorging van hun armen;
3. nimmermeer aanspraak zouden maken op de bezittingen, inkomsten of rechten van de Hervormde (Gereformeerde) Kerk, of enig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap;
4. een verzoek, waarin de drie hiervoor genoemde verklaringen moesten zijn opgenomen, bij de burgemeester hunner woonplaats zouden indienen.

3. SCHEIDING ONDER DE AFGESCEIDENEN

Op grond van het in de vorige paragraaf genoemde Koninklijk Besluit diende in 1839 de eerste gemeente der afgescheidenen, namelijk de gemeente van Utrecht, met haar predikant, ds. H.P. Scholte, de z.g. "vrijheids-aanvraag" in. Reeds op 14 februari 1839 werd bij Koninklijk Besluit deze gemeente erkend, als de eerste Christelijke Afgescheiden Gemeente.

Deze daad van ds. Scholte en zijn gemeente veroorzaakte een breuk, een scheiding in de gelederen der afgescheidenen. Vele voorgangers en gemeenten volgden hen. Er waren er ook, die weigerden de vrijheidsaanvraag in te dienen. Die zich nog met vele banden verbonden gevoelden aan de kerk der Reformatie en geloofden dat het hun tot een oordeel zou zijn indien zij deze kerk de scheidbrief zouden geven. De schrijver van "De oude schoolmatres" laat deze vrouw zeggen in zijn boek: "Dus ons vaderlijk erfdeel prijsgeven, ik hoop in dezen weg nooit te volgen, al blijf ik dan ook zitten als eene eenzame musch op het dak. Dat ons met geweld ons goed ontroofd wordt, - dat hebben wij aan te zien en alzo de vijanden te laten geworden; maar om er vrijwillig afstand van te doen, - dat nooit, en ik geloof, dat wie het doet, den Heere tegen krijgen zal".

Met het verkrijgen van de "vrijheid" door de Christelijke Afgescheiden Gemeenten is het moment aangebroken om de historie van deze gemeenten te laten rusten en de blik te richten op die voorgangers en gemeenten, die weigerden de aanvraag hiertoe in te dienen.

Hiervoor heeft "De oude schoolmatres" reeds duidelijk gemaakt, hoe deze laatste groep zich onverbrekkelijk verbonden gevoelde met de kerk der Reformatie. Juist tegen deze groep werden nu door de koningen Willem I en Willem II uiterst harde maatregelen uitgevaardigd. Dáárom en om de door hen betreunde breuk in de kerk noemden deze gemeenten zich "Gereformeerde Gemeenten onder het kruis"; dr. F.L. Bos noemt hun voorgangers "kruisdominees".

Hierna volgen de namen van de eerste vijf voorgangers van deze gemeenten onder het kruis:

De eerste is *Cors Noorduin*, op 5 mei 1780 te Noordwijk geboren. Op 55-jarige leeftijd werd hij in 1835 tot het voorgangersambt geroepen door de gemeente in zijn woonplaats en, na veel wederwaardigheden, op 15 november 1836 door zijn kerkeraad in het ambt bevestigd. Op 31 december 1852 werd deze dienstknecht van Christus van zijn post afgelost.

De tweede is *Abraham Flier* te Woerden; op 28 oktober 1781 is hij te Kamerik geboren of gedoopt. Op 27 mei 1838 bediende hij voor het eerst het sacrament van de Heilige Doop aan een kind van zijn gemeente. Deze dienaar werd op 77-jarige leeftijd op 19 april 1857 in 's-Gravenmoer opgenomen in heerlijkheid.

De derde voorganger werd op 5 januari 1800 geboren. Zijn naam is *Dirk Hoksbergen*. In Kampen was hij vanaf 3 juni 1835 ouderling, in welke gemeente hij begin 1838 voor het eerst de Heilige Doop bediende. Al was hij voorganger, nochtans noemde hij zich steeds lerend ouderling. Ten aanzien van zijn prediking mag ook hij gerekend worden tot de eersten der kruisdominees, alhoewel hij met zijn gemeente weinig contact had met andere kruisgemeenten en - voorgangers. Hij overleed te Wilsum in 1870, op 19 februari.

De vierde kruisdominee was *Volter Wagter Smitt*. Op 2 juni 1804 werd deze voormalige luitenant der Overijsselse schutterij geboren te Steenwijk. In 1834 werd hij overgeplaatst naar de garnizoensstad Zwolle, alwaar hij zich niet schaamde voor te gaan in gezelschappen. Na in 1839 ontslag te hebben genomen uit de schuttersdienst, werd hij op 14 juni 1840 door lerend ouderling Albert Schouwenberg tot voorganger bevestigd. Hij predikte te Zwolle en te Zalk. Op 8 september 1846 mocht ook hij ingaan in de vreugde zijns Heeren.

De vijfde voorganger, die als één der grondleggers der Gereformeerde Gemeenten onder het kruis is aan te merken, is *Bastiaan Sterkenburg*. Hij werd op 3 januari 1809 te Almkerk geboren en overleed op 18 januari 1900 te Alblasterdam. Zijn levensloop zal in het volgende hoofdstuk uitvoerig worden behandeld.

In de eerste aflevering van zijn artikelen-serie "Een visser der mensen", in "De Wachter Sions" van 4 september 1980, geeft L.M.P. Scholten een korte beschrijving van de voorgangers C. Noorduin, Abr. Flier, B. Sterkenburg en W. W. Smitt, zijnde de eerste vier voorgangers van de gemeenten onder

't kruis; (D. Hoksbergen rekt hij, ten onrechte, niet hiertoe). Na de overlijdensdata van de voorgangers Smitt, Noorduin en Flier te hebben gememoreerd, vervolgt Scholten: "Alleen Sterkenburg heeft nog veel langer geleefd; hij is 91 jaar geworden en heeft vrijwel tot het laatst nog gepreekt; de laatste jaren te Alblasterdam, waar hij begin 1900 is overleden. Jammer alleen, dat hij het grootste deel van zijn ambtelijke loopbaan buiten het kerkverband heeft gestaan".

Opmerkelijk is dat, in tegenstelling tot de eerste predikanten der afgescheidenen, die allen een universitaire studie achter zich hadden en allen op betrekkelijk jeugdige leeftijd tot de Afscheiding gedwongen werden, de grondleggers der Kruisgemeenten op latere leeftijd door de Heere tot het voorgangersambt werden geroepen, terwijl geen van hen een afgeronde universitaire opleiding had genoten. Even opmerkelijk is, dat geen van deze voorgangers conform de bepalingen in de Dordtsche Kerkenordening in het voorgangersambt werd bevestigd. En toch, ondanks deze opmerkelijke zaken, die heden ten dage als evenzovele zwaarwichtige gebreken zouden worden aangemerkt, kan gesteld worden dat de kruisdominees, door de bewarende hand Gods over hen, minder het spoor der Reformatie en Nadere Reformatie zijn bijster geraakt, dan de eerste afgescheiden predikanten.

Gelet op het einde van deze predikanten moet gevreesd worden, dat een aantal van hen meer vuur dan licht had aangaande de zaak, waarvoor men streed. Niet, dat de kruisdominees geen vuur hadden, O zeker! Zelfs veel onheilig vuur droegen zij in zich, hetgeen in meerdere gevallen tot godonterende botsingen onderling leidde. Desondanks heeft het de Heere behaagd om, ondanks hun gebrek aan universitaire studie, ondanks het niet voldoen in hun bevestiging in het leraarsambt aan de bepalingen in de kerkorde, ondanks hun onheilig vuur, de arbeid van deze voorgangers rijkelijk te zegenen; een wonder van Goddelijke genade, maar ook een wonder van Goddelijke almacht.

Tot 1869 bleven de Christelijke Afgescheiden Gemeenten en de Gereformeerde Gemeenten onder het kruis gescheiden optrekken, ondanks incidentele contacten en samensprekingen. In dat jaar kwam het tot een algehele vereniging tussen de beide kerkelijke verbanden.

Onder de naam Christelijke Gereformeerde Kerken ging men in één kerkverband verder. Enige Kruisgemeenten hadden niet de vrijmoedigheid in deze vereniging mee te gaan, waaronder die van Enkhuizen, Lisse, Tricht en Rouveen.

Buiten de Christelijke Afgescheiden Gemeenten en de Gereformeerde Gemeenten onder 't kruis, waren er in het midden van de negentiende eeuw nog verschillende gemeenten, of groepen van gemeenten, geschaard rond één of meerdere voorgangers. Te denken valt hierbij aan de groep rond ds. Cornelis van den Oever, geboren op 14 februari 1802 te Rijnsburg en overleden op 5 december 1877 te Rotterdam. Dr. F.L. Bos noemt deze voorganger "de paus der Kruisgezinden"; drs. H.A. Hofman noemt Van den Oever in zijn boek "Ledeboerianen en Kruisgezinden": "een predikant met een wel zeer turbulent (woelig) leven". Op 9 juni 1844 werd hij door ds. W. W. Smitt, wel overeenkomstig de kerkorde, in het voorgangersambt bevestigd, waarbij, naast de bevestiger, de voorgangers C. Noorduin en B. Sterkenburg aan de handoplegging meededen.

Tenslotte was er de groepering, waaraan dan als afsluiting van dit hoofdstuk aandacht besteed dient te worden, en wel die rond ds. L. G. C. Ledeboer, welke gemeenten ook wel "Ledeboeriaanse gemeenten" werden genoemd. Lambertus Gerardus Cornelis Ledeboer werd op 30 september 1808 te Rotterdam geboren; zijn ouders behoorden tot de deftigste stand in deze stad. In 1826 ging hij naar Leiden om aldaar aan de universiteit theologie te studeren, waarop hij in 1834 het kerkelijk examen aflegde voor het Provinciaal Kerkbestuur in Noord-Holland; vanaf die tijd was hij dus beroepbaar als predikant.

Op 2 mei 1838 werd hij beroepen door de Hervormde gemeente te Benthuisen, welk beroep door hem werd aangenomen. In 1838 aan het einde des jaars kwam hij, volgens zijn geschiedschrijver ds. J.H. Landwehr, tot bekering, hetgeen aanstonds in zijn prediking was te beluisteren. Eind 1840 werd hij ontzet uit zijn ambt door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland naar aanleiding van zijn protest tegen de reglementen en de gezangen. Na veel wederwaardigheden kon hij niet de vrijmoedigheid vinden zich met zijn volgelingen aan te sluiten bij de afgescheidenen, noch bij de kruisgezinden.

Op 21 oktober 1863 ontsliep ds. Ledeboer. Landwehr beschrijft dit sterfbed als volgt: "De omstanders zagen echter wel, dat de dood met rasse schreden naderde. Nu werden veel vrienden weer toegelaten. Ledeboer lag in stille meditaties der ziel. Aan hem werd vervuld het woord: "Mijn overdenking van U zal zoet zijn". Kort voordat hij heenging, zei hij nog met zwakke stem: "Het is toch, of ik ga sterven". Op zijn verzoek werd nog gelezen Psalm 103 en Psalm 118 en werd gezongen Psalm 25 : 7. Toen begon de stervende gebrekkig te spreken, maar duidelijk kon men nog horen, dat de van de aarde scheidende dienaar verschillende malen zei: "Amen, Hallelujah! Amen, Hallelujah!" En toen was hij niet meer. Hij was de dood met een Hallelujah! tegemoet gegaan."

Enige jaren geleden is er van en over ds. Ledeboer een standaardwerk verschenen in drie kloeke delen, getiteld "Verzamelde Geschriften van/ over ds. L.G.C. Ledeboer"; de bewerker van dit werk is H. Natzijs uit Utrecht. Met de korte beschrijving van ds. Ledeboer wordt de schets van kerkelijk Nederland in het midden der negentiende eeuw beëindigd. Veel moest onvermeld blijven, omdat het uiteindelijk toch maar een verkenning was, waardoor straks de persoon en het werk van ds. Sterkenburg geplaatst kan worden in de context van de historie.

2. DS. BASTIAAN STERKENBURG,

3 januari 1809 - 18 januari 1900

In dit hoofdstuk zal Sterkenburg gevolgd worden, voor zover over hem gegevens bekend zijn. In zijn boek "Kruisdominees" noemt dr. F.L. Bos hem "de man van de derde mogelijkheid". Wat bedoelt hij met deze uitdrukking? .

De eerste mogelijkheid is, volgens Bos, de aloude kerk der Reformatie, die, zoals de eerste paragraaf van het voorgaande hoofdstuk aangeeft, vanaf het begin der negentiende eeuw De Nederlandsche Hervormde Kerk werd genoemd. De tweede mogelijkheid werd gevonden in de geïnstitutionaliseerde Christelijke Afgescheiden Gemeenten en de Gemeenten onder het kruis, die in het begin der twintigste eeuw over het algemeen terug te vinden waren in de kerkverbanden van de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Gereformeerde Gemeenten.

De derde mogelijkheid betreft de gemeenten, waarvan Sterkenburg vanaf ca. 1880 als grondlegger is aan te merken. "Welke gemeenten", volgens Van Alphens Nieuw Kerkelijk Handboek, "geen naam voeren, daar zij de Nederlandsche Hervormde Kerk als het geopenbaarde lichaam van Christus in Nederland zijn blijven erkennen, zodat deze gemeenten zich niet tot kerk hebben durven te institueren, daar uit Gods Geest en genade het herstel van de breuk der kerk wordt afgewacht."

Deze houding wordt wellicht door het geven van een voorbeeld duidelijk: Als de kerk der Reformatie vergeleken wordt met een fraai gebouwd huis, dan moet helaas gesteld worden, dat dit huis in de woelige periode, waarop de aandacht in het vorige hoofdstuk gericht is, naar leer en leven in een zeer vervallen staat verkeerde. Het was bijkans een ruïne gelijk. Dit was voor een aantal bewoners van dit huis, die hierin niet geduld werden, omdat zij zich door genade wensten te baseren op de Schrift en op de belijdenis geschriften, reden om naast dit vervallen huis een nieuw huis te bouwen. Een huis, gefundeerd op de Schrift en op de belijdenis geschriften, maar bovenal gefundeerd op de Dordtsche Kerkenordering. Anderen waren ook uit het vervallen huis verdreven, maar verkregen niet de vrijmoedigheid een nieuw huis te bouwen. Dezen richtten een tent op om zich tijdelijk hierin te huisvesten. Deze tent stond en staat wel hecht door haar verbondenheid met Schrift en belijdenis, maar anderzijds blijft het een tijdelijke huisvesting tot op het moment, dat het de Heere belijft Zelf nog eens orde op zaken te stellen in de kerk der Reformatie.

Zelf schrijft Sterkenburg hierover in zijn geleide woord voor de notulen van de "Algemene Kerkelijke Vergadering der Oud-Gereformeerde kerk in Nederland", gehouden te Linschoten op 4 en 5 juni 1844: "Moge de tijd haast geboren worden, dat alle ware Gereformeerden en nu zo overal verstrooide kinderen Gods door de Opperherder der Kerk worden bijeenvergaderd, opdat Neêrlands Zion, als in de dagen van ons godvruchtig voorgeslacht, in het oog aller vijanden schrikkelijk zij als slagorden met banieren ... "

De levensgeschiedenis van ds. Bastiaan Sterkenburg zal behandeld worden in een viertal paragrafen. De eerste paragraaf zal een beschrijving van zijn jonge jaren en zijn activiteiten in Giessendam geven. De tweede paragraaf zal dé rumoerige periode in zijn leven weergeven, lopend van eind 1845 tot ongeveer 1860. In de derde paragraaf zal hij gevolgd worden vanaf 1860 tot op het moment, dat hij mocht ingaan in de vreugde zijns Heeren. Tenslotte zal in de vierde paragraaf de betekenis van ds. Sterkenburg voor onze gemeenten worden beschreven.

1. STERKENBURG EN DE AFSCHIEDING

Op 3 januari 1809 werd er ten huize van Job Sterkenburg en Maria Sterkenburg-Biesheuvel te Almkerk een zoon geboren. De ouders gaven het kind de naam Bastiaan.

In zijn weg naar de volwassenheid kwam meer en meer openbaar dat hij bepaald een eigen mening had en daar op een voor hem wellicht normale, maar voor de omstanders bepaald niet als zodanig ervaren, wijze voor uitkwam.

Van zijn jonge jaren is weinig bekend; slechts een afschrift van het certificaat van de Nationale Militie in de provincie oord-Brabant geeft te kennen, dat Sterkenburg behoorde tot de lichte 1828; dat hem bij de loting het nummer 8 was ten deel gevallen, welk nummer hem tot geen dienst heeft verplicht. Dit certificaat geeft ook een signalement van Sterkenburg en het is wel aardig dit thans weer te geven: "Lengte: .... ; Aangezicht: rond; Voorhoofd: id; Oogen: bruin; neus: gewoon; Mond: klein; Kin: rond; Haar: zwart; Merkbare teekenen: geen."

Dat Bastiaan Sterkenburg niet schroomde om voor zijn mening uit te komen, geeft zijn houding te kennen tijdens de kerkdiensten in de Hervormde kerk te Almkerk, waarin ds. Sjoenis voorging. Deze verlichte predikant was een liefhebber van de nieuwe gezangenbundel en maakte hiervan dan ook driftig gebruik tijdens de erediensten. Sterkenburg liet duidelijk merken het met dit standpunt niet eens te zijn, want telkens als ds. Sjoenis een gezangvers opgaf om te zingen, zette hij demonstratief zijn hoge hoed op.

Nu is het niet zo, dat het in die tijd vreemd was, als de mannen zich in de kerkgebouwen van een hoofddeksel voorzagen; het kon er namelijk danig tochten. Alleen het tijdstip, waarop Sterkenburg telkens deze handeling verrichtte, was bepalend voor de klimmende ergernis van de plaatselijke predikant. Hij waarschuwde dan ook de stille demonstrant en liet hem zelfs, toen hem bleek dat waarschuwingen niet hielpen, zonder vorm van proces door de plaatselijke veldwachter uit het kerkgebouw verwijderen.

Deze daad van ds. Sjoenis bezorgde hem veel lof van zijn collegae in de omgeving van Almkerk. Er werd een hele vergadering aan dit gebeuren gewijd, aan welks slot hij om zijn drastisch optreden werd geprezen. Ja, zijn daad werd door allen "ten volle toegejuicht en navolgenswaardig geacht".

Sterkenburg liet zich echter niet zo gemakkelijk uit de kerk zetten. Nadat de dominee geweigerd had hem persoonlijk te woord te staan, schreef hij aan de kerkeraad een brief waarin hij onderdanig vroeg tegen welke wetten hij toch wel gezondigd mocht hebben. Hij vervolgde deze brief met: "Het scheen me toe, dat ik zo volstrekt niet verbonden was om mijn hoed voor het lezen der liederen af te nemen. Ik heb toch meer dan eens gezien, dat er waren, die het voorlezen van de wet des Heeren en van Gods Woord door de voorzanger, met bedekten hoofde aanhoorden. Maar dit bleef ongemerkt, en tenminste werden zij, die een dusdanige minachting toonden voor Gods Woord, niet uit de kerk geleid. Dus dacht ik niets te misdoen, daar toch, dunkt me, de liederen van geen hoger waarde zijn dan het Woord des Heeren".

Nu, tegen een dergelijk betoog had ds. Sjoenis weinig verweer. Ook de veldwachter behoefde zijn gezag niet meer te laten gelden, want nadien verliet Sterkenburg zèlf de kerk, als er een gezang werd opgegeven. De opvolger van ds. Sjoenis was de bekende ds. Gezelle Meerburg, die terwille van een toenemende afkeer in zijn gemeente tegen de gezangen, naliet hiervan gebruik te maken. Hierdoor kwam deze man des vredes in conflict met de kerkelijke besturen, waardoor hij, met een groot gedeelte van zijn gemeente, tot de noodsprong van Afscheiding werd gedreven.

Inmiddels was Bastiaan Sterkenburg voor predikant gaan studeren, waartoe hij op 12 december 1834 aan de Rijksuniversiteit te Leiden als student werd ingeschreven. Om onbekende redenen verliet hij na een aantal jaren deze universiteit weer en liet zich op 6 februari 1837 inschrijven aan de universiteit te Groningen.

Met zijn gang naar de predikstoel wilde het op deze wijze overigens niet vlotten. Hierbij schijnen geldzorgen ook een rol gespeeld te hebben. De in Reveilkringen geziene Amsterdamse oliekoper J. Rooseboom, die zeer met Sterkenburg was ingenomen, leende hem f. 300,- om zijn studie te kunnen voortzetten. Daar kwam later nog narigheid van. Rooseboom kon zijn geld alleen terug

krijgen door de verkoop van een stuk land van vader Job Sterkenburg, die zich voor zijn zoon borg gesteld had. Evenwel bleef Rooseboom nog zitten met f. 40,- aan gemaakte kosten, die Bastiaan weliswaar beloofde terug te betalen. Toch was deze affaire niet dienstig voor zijn reputatie, dat zal in het vervolg wel blijken.

De burgemeester van Giessendam vertelde in later jaren, dat "Sterkenburg slechts zeer korte tijd aan de Hogeschool te Leiden in de voorbereidende wetenschappen en nimmer rechtstreeks in de godgeleerdheid" moèt hebben gestudeerd. Scholte kwalificeerde Sterkenburg in weinig vriendelijke bewoordingen als "een gewezen student, die eerst te Leiden en daarna te Groningen zijn fortuin gezocht heeft, doch er niet in heeft kunnen slagen om in het Hervormd kerkgenootschap onder het talrijke heir van proponenten te worden opgeschreven, maar zich eindelijk zelf bekwaam genoeg geacht heeft".

Zelf geeft Sterkenburg de indruk dat hij uit godsdienstige overwegingen de studie aan de universiteit niet heeft voortgezet. Weinig is bekend van het geestelijk leven van Bastiaan Sterkenburg. Al het voorgaande overwegende, moet worden aangenomen dat hij door Goddelijke genade, in zijn hart uitgestort door de kracht des Geestes, de begeerte kreeg tot het voorgangersambt. Was er sprake van een Goddelijke roeping tot dit ambt? Wellicht wel, maar dan waren de door hem gekozen wegen om tot dit doel te geraken kennelijk niet des Heeren wegen. Sterkenburg moest in deze achteraan komen. In het vervolg van de levensbeschrijving zal blijken, dat, als het aan Sterkenburg had gelegen, hij telkens weer andere wegen zou hebben gegaan, dan die welke hij moest gaan naar de Goddelijke souvereiniteit. Maar steeds weer werden alle door hem gekozen wegen afgesneden op soms voor Sterkenburg pijnlijke wijze.

In 1838 keerde Bastiaan Sterkenburg terug naar het land van Heusden en Altena, zonder ook maar enig resultaat te hebben behaald op de universiteiten te Leiden en te Groningen. Doch dit weerhield hem er niet van om in de gezelschappen, die door hem bezocht werden, een stichtelijk woord te spreken. Met andere woorden: hij ging oefenen. Nu was dit bepaald niet iets uitzonderlijks, want er waren er in die tijd meerderen, die in de gezelschappen de leiding namen, anderen vroegen naar hun staat of stand in het geestelijk leven, vragen beantwoordden door soms een bepaald gedeelte uit de Schrift te verklaren en aldus fungeerden als gidsen op de weg des levens.

Uiteraard waren er onder die gezelschapsleiders mannen, die het hierbij lieten en de leiding gaarne uit handen gaven, als een geestelijk meer ingeleide op bezoek was, of als een voorganger aanwezig was. Maar er zijn er ook geweest, van wie een roep uitging vanwege het onderwijs, dat zij gaven, hetzij in beschamende, hetzij in opbouwende zin. Deze leiders werd dan gevraagd ook in andere gezelschappen de leiding op zich te nemen en, als zij de vrijmoedigheid hiertoe hadden, een stichtelijk woord te spreken.

Zo ging dat ook met Bastiaan Sterkenburg. Hierdoor kwam hij begin 1840 in aanraking met een gezelschap te Giessendam, waarin hij als oefenaar optrad. Het is verrassend te vernemen, dat dit gezelschap niet bestond uit personen, die zich reeds hadden afgescheiden van de Hervormde Kerk, integendeel! De meerderheid van dit gezelschap behoorde nog tot de vaderlandse kerk. Voor alle duidelijkheid zij vermeld, dat zich, naast dit gezelschap, nog een afgescheiden gemeente bevond in Giessendam.

Kennelijk gevoelde Sterkenburg zich verbonden met dit groepje, want hij bleef hierin voorgaan. Hierdoor breidde de kring zich sterk uit, ook met inwoners uit Sliedrecht, zodat er reeds in april 1840 een gemeente bestond, die te Giessendam 61 volwassenen en 57 kinderen telde en te Sliedrecht 17 volwassenen met 9 kinderen. De verhouding tussen de gemeente van Sterkenburg en de officiële Christelijke Afscheiden gemeente was bepaald niet innig te noemen. Ds. H.P. Sc holte zei over Sterkenburg, dat hij "enige mensen te Giessendam en omstreken bewogen heeft om hem een zogenaamd ambtsgewaad te verschaffen en hem als leraar aan te nemen". De kerkeraad van de afgescheiden gemeente getuigde nog in 1853, dat Sterkenburg "nog bij het Hervormd kerkgenootschap behorend, enige leden der gemeente (dus van de afgescheiden gemeente) verleidde om zich met hem te verenigen, en zonder examen, zonder roeping noch bevestiging, op

eigen gezag het ambt van leraar aanvaardde, een gemeente vormde, een kerkeraad verkoos en ouderlingen en diakenen aanstelde".

Uit deze, toch wel wrange, verklaring van de kerkeraad der afgescheiden gemeente, blijkt dat de verhouding tussen de beide gemeenten bepaald niet broederlijk genoemd kan worden. Het geeft tevens enig inzicht in de wijze waarop Sterkenburg tot het voorgangersambt is gekomen. Naar alle waarschijnlijkheid is hij niet in het ambt bevestigd, zelfs niet door zijn mede-ouderlingen, zoals in die tijd wel meer voorkwam. Natuurlijk zijn er tegen de wijze, waarop Sterkenburg voorganger is geworden wel bezwaren van kerkrechtelijke aard in te brengen, desondanks moet men voorzichtig zijn om vanuit de positie in de twintigste eeuw zich al te veel hiertegen af te zetten.

Immers, als de tijdsomstandigheden in aanmerking worden genomen en tevens wordt gelet op de standpunten, die Sterkenburg en zijn gemeente in deze huldigden, dan is er alleszins begrip op te brengen voor de procedure, die, dan wel niet overeenkomstig de bepalingen uit de Dordtsche Kerkenordening, zich voltrok. Sterkenburg was zich waarschijnlijk duidelijk bewust van een Goddelijke, dat is onmiddellijke, roeping tot het voorgangersambt, van welke roeping ook het gezelschap te Giessendam kennelijk overtuigd was, getuige het feit, dat men hem als voorganger accepteerde. Van lieverlee ging het leidinggeven aan het gezelschap over in het spreken van een stichtelijk woord (oefenen). Van een dialoog werd het meer en meer een monoloog, zoals tijdens de erediensten gebruikelijk was en is, waarbij dan een bepaalde tekst of een gedeelte uit de Bijbel tot uitgangspunt werd genomen. Deze gang heeft zich voortgezet, ook toen het gezelschap geïnstitueerd was tot een zelfstandige gemeente, waardoor het oefenaarschap via de weg der geleidelijkheid overging in het ambt van voorganger.

Alhoewel bepaalde kenmerken ook nu nog zichtbaar zijn, is er tussen Sterkenburg en zijn ambtsopvolgers dit verschil, dat de laatsten wèl in het ambt van voorganger zijn bevestigd en aldus als dienaren van het Goddelijke Woord zijn bevestigd. Deze bevestiging is evenwel geen gevolg van een zich onderwerpen aan de Dordtsche Kerkenordening, die door onze vaders tijdens de grote synode te Dordrecht in 1618-1619 van toepassing werd verklaard voor de kerk der Reformatie, als wel een gehoor geven aan de Bijbelse opdracht om hen, die op onmiddellijke wijze een roeping en zending tot het voorgangersambt hebben ontvangen, hiertoe in het midden van de gemeenschappen te bevestigen. Evenals zij, die van Godswege een onmiddellijke roeping tot het ambt van ouderling of diaken hebben ontvangen, in dit ambt worden bevestigd.

Bij Bastiaan Sterkenburg was er dus sprake van een extra-ordinaire wijze in zijn komen tot en staan in het ambt van voorganger. Dit vormde geen enkele belemmering in de uitoefening van zijn ambt, niet ten opzichte van zijn mede-ambtsdragere, in de tijd dat Sterkenburg in het gezelschap van de Gereformeerde Gemeenten onder het kruis verkeerde; maar ook niet in de verwezenlijking van de ambtsdoelstelling, namelijk het werken en versterken van het geloof in de harten van degenen, die hiertoe door de Heilige Geest bearbeid werden. Ook ten aanzien van het ambtswerk van ds. Bastiaan Sterkenburg gold het Schriftwoord: "En de Heere wrocht mede" (Markus 16 : 20b). Zoals reeds gememoreerd, was er dus rond ds. Bastiaan Sterkenburg een nieuwe kerkelijke gemeente ontstaan, die in die tijd maar weinig verschilde van andere afgescheiden gemeenten in den lande. Alleen de naam, die door Sterkenburg en de zijnen aan hun gemeente werd toegekend, was van een bijzondere aard, namelijk "Vereenigde Christelijke Gereformeerde Gemeente met de Synode van Dordrecht 1618-1619" te Giessendam en Sliedrecht. Een naam, die bij de andere afgescheiden gemeenten niet voorkwam. Aanvankelijk kwam de gemeente voor haar godsdienstoefeningen samen ten huize van de winkelierster Tromp en haar zoon. Inmiddels werden de maatregelen van overheidswege tegen de afgescheidenen steeds bruter, zoals reeds in het voorgaande hoofdstuk is beschreven. Dat ondervond ook ds. Sterkenburg met zijn gemeente, want tijdens de kerkdienst van zondag 9 februari 1840 werd hij voor de eerste maal verbaliseerd, terwijl eveneens weduwe Tromp en haar zoon een proces-verbaal werden aangedaan.

Op 18 maart werden deze processen-verbaal behandeld door de Arrondissementsrechtbank te Gorinchem. Het door de rechtbank gewezen vonnis is als bijlage 1 in dit boek opgenomen.

Ds. H.P. Scholte, bepaaldgeen vriend en broeder van ds. Sterkenburg, schreef dat Sterkenburg de heren rechters te Gorkum bad en smeekte om hem toch niet te vervolgen en te bedenken, dat hij niet tot de afgescheidenen behoorde.

In april 1840 richtte ds. Sterkenburg een request aan de koning, mede ondertekend door alle tot zijn gemeente behorende volwassenen, waarin verzocht werd deze gemeente in alle rust en vrijheid haar godsdienstoefeningen te laten houden. Dit request is als bijlage 2 afgedrukt.

Volgens dr. F.L. Bos is uit dit bovengenoemde request op te maken, dat ds. Sterkenburg met zijn gemeente vrijheid aanvraag, zoals ook andere afgescheiden gemeenten dit deden of al gedaan hadden. Dit kan echter niet als zodanig onderschreven worden. Sterkenburg vroeg geen vrijheid aan, hij meende deze vrijheid te hebben, waarbij hij zich baseerde op Schrift en belijdenis. Alleen vroeg hij aan de koning alle van overheidswege opgeworpen belemmeringen, waardoor hij en zijn gemeente niet konden functioneren, zoals zij meenden dat dit zou moeten, uit de weg te ruimen. In wezen deed ds. Sterkenburg in zijn adres een beroep op de koning op grond van artikel 36 der Nederlandse Geloofsbelijdenis.

Het huishoudelijk reglement (zie bijlage 3), dat ds. Sterkenburg aan de koning deed toekomen, was niet door hem geformuleerd; het was een reglement, dat in het algemeen door de afgescheidenen in die tijd werd gebezigd. Alleen werd door hem in artikel 3 een kenmerkende wijziging aangebracht, waardoor hij een onderscheid maakte tussen belijdenis des geloofs en belijdenis der waarheid. De belijdenis der waarheid kon door iedereen worden afgelegd, die zich de leerstukken der Gereformeerde religie had eigen gemaakt. Met andere woorden: er werd dan belijdenis afgelegd van het historieel geloof. De belijdenis des geloofs daarentegen werd afgelegd als het zaligmakend geloof, gewerkt door God de Heilige Geest, in het hart van de gelovige werkzaam was.

Alleen zij, die belijdenis des geloofs hadden afgelegd, werden toegelaten tot het Heilig Avondmaal. Immers dezen hadden "de betekende zaak des doops", namelijk "de inwendige roeping en trekking des Geestes in de bekering des zondaars, door Gods genadig voornemen in Jezus Christus mogen deelachtig worden". Volgens ds. Sterkenburg kon de opvoeding het niet verder brengen dan tot de belijdenis der waarheid, zodat het niet juist was om op basis hiervan toegang te verlenen tot het Heilig Avondmaal.

Naar aanleiding van het request van ds. Sterkenburg en de zijnen, werd door de gouverneur van de provincie Zuid-Holland, middels zijn brief van 16 mei 1840 aan de burgemeester van Giessendam om nadere inlichtingen gevraagd over deze groepering en hun voorganger, terwijl hem voorts om een advies werd gevraagd.

Deze burgemeester, de heer N.F. van Steenbergen, schreef op 25 mei 1840 een uitvoerig antwoord (zie bijlage 4).

Uit het advies van de burgemeester kan worden geconcludeerd dat hij zeker geen sympathisant is geweest van de Afscheiding in het algemeen, noch van ds. Sterkenburg en zijn gemeente in het bijzonder. Uit de toch wel laatdunkende wijze, waarop hij zich uitliet over de gemeente, die volgens hem gevormd werd door "geringen, zelfs behoeftigen, van armoedige stand en vooral ook behorend tot de minst verlichte klasse dezer gemeente" blijkt dat de burgemeester geen kennis had van 1 Corinthe 1 : 27-28, waarin de apostel Paulus schrijft: "Maar het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou; en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen en het onedele der wereld, en het verachte heeft God uitverkoren, en hetgeen niets is, opdat Hij hetgeen iets is, te niet zou maken."

Het bij de koning ingediende request vermocht niet ds. Sterkenburg en zijn gemeente te vrijwaren van onderdrukkende maatregelen, integendeel! Zoals reeds door de burgemeester in zijn advies werd geschreven, had de gemeente een schuur in gebruik genomen als kerkgebouw, terwijl een aangebouwd huis ds. Sterkenburg tot pastorie diende. Na de ingebruikneming van zowel het kerkgebouwen de pastorie werd ds. Sterkenburg overspoeld door een stroom van boetes. Wegens samenkomsten te zijnen huize (waarbij wellicht de schuur mede tot zijn huis gerekend werd) op 12 juli en 2 augustus 1840 werd hij veroordeeld tot boetes van f. 75,- plus de gerechtskosten per geconstateerde overtreding. Voorwaar, een niet gering bedrag in die dagen!

Daar evenwel hij en zijn gemeente zich niet lieten afschrikken door deze boetes, werden wekelijks overtredingen geconstateerd, waarop een wekelijkse eis tot voldoening van een boete van f. 100,- volgde. Dit ging zo een half jaar door, zodat ds. Sterkenburg na dit half jaar een totaalbedrag aan boetes van f. 2.675,- buiten de gerechtskosten zou hebben moeten voldoen, ware het niet, dat door de Hoge Raad een vonnis van 9 september gedeeltelijk werd vernietigd en de totale boete door het Provinciaal Gerechtshof bij zijn vonnis van 31 december 1841 tot de helft werd verminderd. Het gerechtshof zag aanleiding hiertoe, omdat naar de mening van het hof ds. Sterkenburg zijn woning niet had afgestaan voor het houden van godsdienstoefeningen, daar deze immers in de tot kerkgebouw verbouwde schuur plaatsvonden, zodat hij alleen strafbaar was voor het leiden van de godsdienstoefeningen.

Deze uitspraak van het gerechtshof was bepaald niet naar de zin van de officier van Justitie te Gorinchem, die zich liet kennen als een vijand van de Afscheiding. Om toch maar aan zijn trekken te komen liet hij ds. Sterkenburg in het 'vervolg tweemaal per zondag vervolgen, voor iedere kerkdienst afzonderlijk; zodat de te betalen boete weliswaar f. 50,- per overtreding was, maar toch f. 100,- per zondag.

Al met al betaalde ds. Sterkenburg deze boetes niet. Gesteld al, dat hij voldoende vermogend zou zijn geweest om te kunnen betalen, dan nog was hij de volle overtuiging toegedaan geen onrechtmatige daden te hebben verricht, zodat hij zich ontslagen gevoelde van de verplichting om te betalen. Het gevolg van deze houding was dat hij op 31 december 1840 in de gevangenis te Gorinchem werd gegijzeld. Om dezelfde redenen heeft ook ds. L.G.C. Ledeboer gevangen gezeten te Leiden. In dit gedeelte van het leven van ds. Sterkenburg was er ook veel overeenkomst tussen hem en ds. Ledeboer. Wel" waren er nog enkele bemiddelde gemeenteleden, die hem wensten te behoeden voor deze gijzeling en hem aanboden de boetes voor hem te betalen.

Ds. Sterkenburg weigerde dit, zoals de overlevering luidt, daar hem de tekst op het hart was gebonden:"Want zo zegt de HEERE: Gijlieden zijt om niet verkocht, gij zult ook zonder geld gelost worden" (Jesaja 52 : 3).

De gevangenschap van ds. Sterkenburg duurde slechts 7 dagen; want toen zijn hechtenis koning Willem 11 ter ore kwam, gaf deze, wars als hij was van allerlei dwangmaatregelen tegen de afgescheidenen, bij kabinetsbeschikking van 4 januari 1841 bevel deze dwangmaatregel met onmiddellijke ingang op te schorten, in afwachting van nader te treffen voorzieningen. Op 6 januari werd ds. Sterkenburg dan ook uit zijn gijzeling ontslagen; hetgeen de rechtbank er niet van weerhield om hem op diezelfde dag opnieuw te veroordelen tot een zeer hoge boete. Hierop trok ds. Sterkenburg de stoute schoenen aan en ging op audiëntie bij de koning. Tijdens deze audiëntie kwam hij met vrijmoedigheid uit voor de belangen van de afgescheidenen in het algemeen en zijn gemeente in het bijzonder. Hij wees de koning ook op de historische verbondenheid tussen de kerk der Reformatie en zijn gemeente. Kennelijk was de koning van het betoog van ds. Sterkenburg onder de indruk, want hij zegde hem zijn bescherming toe. Bij Koninklijk Besluit van 9 januari 1841 werden de bepalingen voor toelating en erkenning van afgescheiden gemeenten aanmerkelijk verzacht. Tevens werd aan de vervolgd in opdracht van de koning de wenk gegeven, dat zij een request konden indienen, waarin om gratie verzocht kon worden, zo zij dit wensten. Aanvankelijk gevoelde ds. Sterkenburg niets voor een dergelijk request, daar hem, naar zijn mening, ten onrechte een straf was opgelegd, omdat hij de wetten des lands naar hun strekking niet had overtreden. Gratie vragen betekende voor hem tegelijkertijd erkennen schuldig te zijn.

Dit standpunt verliet hij, toen hij begin maart 1841 opnieuw met gijzeling werd bedreigd. Op 8 maart 1841 schreef hij dan ook een request (zie bijlage 5). Evenwel was dit verzoek naar zijn inhoud geen verzoek om gratie, maar meer een verzoek om rechtsherstel. Het was zelfs van een dergelijke inhoud, dat de minister weigerde dit verzoek door te zenden aan de koning. Hij gaf het aan ds. Sterkenburg terug, met de mededeling dat hij het strijdig bevond met de inhoud van het reeds eerder aangehaalde Koninklijke Besluit nr. 23.

Zoals reeds gemeld, werden bij Koninklijk Besluit nr. 23 d.d. 9 januari 1841 de bepalingen voor toelating en erkenning van afgescheiden gemeenten verzacht. Eén bepaling bleef echter van kracht

en die was, dat de afgescheiden gemeenten afstand moesten doen van de naam "Gereformeerd" of "Hervormd". Nu, tegen deze bepaling had ds. Sterkenburg onoverkomenlijke bezwaren, waarbij het hem niet ging om de bezittingen, inkomsten of rechten van de Hervormde Kerk; daarvan had hij, op bevel van de Heere Jezus, gewillig afstand gedaan, gehoor gevende aan: "En dengene, die u den mantel neemt, verhindert ook den rok niet te nemen" (Lukas 6 : 29b). Tevens was hem als een belofte Gods ingedrukt, dat de ogen van hem en de zijnen hun huisraad niet moesten verschonen bij hun uitgang uit het Egypte der Hervormde Kerk.

Maar die naam "Gereformeerd", dáár kon hij, daar mocht hij geen afstand van doen. In die naam lag voor hem de verbinding met de kerk der Reformatie, met de Synode van Dordrecht van 1618-1619. Want al had ds. Sterkenburg zich met zijn gemeente, krachtens artikel 28 N.G.B. afgescheiden van degenen, die niet van de kerk zijn, daarom gevoelde hij zich niet afgescheiden van die éne algemene christelijke kerk, die door de Reformatie "Gereformeerd" was en dan in de ware betekenis van het woord.

Op 20 maart 1841 overhandigde ds. Sterkenburg, in aanwezigheid van twee zijner ouderlingen, het request van 8 maart 1841 persoonlijk aan de minister van staat, belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde Kerk, baron H. van Zuylen van Nijvelt. Deze minister had met zijn bezoekers, naar hij zelf later uitdrukte "een zeer minzaam gesprek", waarin hij hen trachtte te bewegen om voor hun gemeente toelating te vragen onder een naam, waarin het woord Gereformeerd niet voorkwam. Ds. Sterkenburg weigerde dit pertinent; hij stond op zijn recht om vrijelijk als Gereformeerd voorganger te spreken in de met de Synode van Dordrecht verenigde Gereformeerde kerk.

Nadat de minister deze duidelijke standpuntbepaling had aangehoord, kon hij niet anders zeggen, dan dat hij de vrees had, dat ds. Sterkenburg nimmer van rechtsvervolging zou worden ontslagen, daar de regering hem nooit of te nimmer dit recht zou geven. Hierop besloot ds. Sterkenburg dit onderhoud met: "Er kome van, wat komt; ik mag niet anders handelen; God doe wat goed is in Zijn ogen".

De minister weigerde dus het request door te zenden aan de koning, daar hij het niet in overeenstemming bevond met het Koninklijk Besluit, derhalve zond hij het na bestudering retour.

Nu zal het een ieder uit het voorgaande wel duidelijk zijn geworden, dat ds. Sterkenburg niet de man was, om zich dan maar bij de gegeven situatie neer te leggen, integendeel! Hij was een strijder, niet altijd even tactvol, maar meestentijds wel met een open vizier. Dus greep hij op 27 maart 1841 weer naar de pen om een request te schrijven ter verduidelijking en ondersteuning van het door de minister geweigerde request van 8 maart 1841 (zie bijlage 6).

Met dit request of adres bij zich, ging ds. Sterkenburg opnieuw bij de koning op openbare audiëntie, die zich toen te Rotterdam bevond. Het is treffend, hoe ds. Sterkenburg met telkens weer gepaste vrijmoedigheid in woord en geschrift pleitte voor een zaak, die voor hem van het hoogste gewicht was. Hij en zijn gemeente gevoelden zich met hart en ziel verbonden aan de kerk der Reformatie en der Nadere Reformatie en daarom wilde hij die verbondenheid tot uitdrukking laten komen in de naam en titel van zijn gemeente.

De koning ontving hem hartelijk, volgens de overlevering verliep dit gesprek als volgt: "Wel Sterkenburg, hoe gaat het?" Hierop was het antwoord van ds. Sterkenburg: "Hoe zou het gaan, Sire, zolang de overheid nog steeds de kerk vervolgt?" Vervolgens wees hij de koning op diens roeping om, ook als nazaat van Prins Willem 1, op grond van artikel 36 der Nederlandse Geloofsbelijdenis Christus' rechten in de kerk van Nederland te handhaven. Bewogen luisterde de koning naar dit betoog. Maar toen ds. Sterkenburg uitgesproken was, zei hij: "Daar kan ik thans niets meer aan doen; dit recht is mij als vorst ontnomen". Hierop antwoordde de voorganger: "Met God kan alles, Sire".

Nog diezelfde dag, dus op 27 maart 1841 liet de koning door de directeur van zijn kabinet een kabinetsorder uitgaan aan zijn ministers van staat, belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde en andere Erediensten, van Justitie en van Binnenlandse Zaken, met de navolgende inhoud:

"Ik heb de Eer, in voldoening aan de bevelen des Konings, aan Uwe Excellentie hiernevens te doen geworden een adres van B. STERKENBURG te Giessendam, namens en ten behoeve der Afscheidenen van het Hervormde Kerkgenootschap aldaar, met uitnoodiging om Zijnen Majesteit daaromtrent te dienen van consideratiën en advies en wijders met bijvoeging, dat op heden aan de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken Hoogst Deszelfs verlangen wordt kenbaar gemaakt, dat ofschoon deze Afscheidenen niet erkend zijn, echter maatregelen worden genomen om hen niet te bemoeijlijken en om hen voor vervolgingen vrij te waren, in afwachting, dat over hunne erkenning als gemeente zal zijn uitspraak gedaan.
De Directeur van het Kabinet des Konings.

W.g. A.G. VAN RAPPARD."

Reeds op 29 maart 1841 schreef de minister van staat, baron H. van Zuylen van Nijvelt, een antwoord op de hierboven gememoreerde kabinetsorder, waarin hij het gesprek beschreef van 20 maart tussen hem en ds. Sterken burg met twee van zijn ouderlingen (zie bijlage 7). In wezen gaf hij de koning het advies af te wachten wat het resultaat van dit gesprek zou zijn. Kennelijk had deze minister van zijn overredingskracht een vrij hoge dunk.

Hoogst waarschijnlijk was de officier van Justitie te Gorinchem onkundig van de bezoeken van ds. Sterken burg aan de minister en de koning en wist hij ook niet van de terzake gevoerde ambtelijke correspondentie. Toch was hij al, voordat hem door de minister van Justitie mededeling was gedaan betreffende het bevel des konings, opgehouden met het vervolgen van ds. Sterkenburg en de zijnen, alhoewel hij nog een aantal processen-verbaal had liggen. Ietwat zuur merkte hij op, dat hij het vervolgen achterwege had gelaten "in het belang van de achtbaarheid der justitie, daar het voorshands zeker is, dat de vonnissen toch niet ten uitvoer zouden worden gelegd". Gelet op de houding van de koning, had deze man dit goed aangevoeld.

Op 1 mei 1841 werd door de Hoge Raad der Nederlanden een advies aan de koning uitgebracht over het request van ds. Sterkenburg van 8 maart 1841, waarin door hem gevraagd was om vernietiging van alle tegen hem uitgesproken vonnissen. Evenals de minister H. van Zuylen van Nijvelt kwalificeerde de Hoge Raad dit request als "hoogst ongepast" en "'s konings aandacht geheel onwaardig", daar het qua stijl en inhoud niet als een verzoek om gratie was aan te merken (zie bijlage 8).

In weerwil van dit advies en de mening van minister Van Zuylen van Nijvelt, die dit nog eens benadrukte in zijn brief aan de koning van 10 september 1841 (zie bijlage 9), besloot de koning toch om ds. Sterken burg de boeten, waartoe hij bij 21 vonnissen tot een totaalbedrag van f. 1.975,- was veroordeeld, kwijt te schelden. Wel moest volgens deze uitspraak d.d. 29 november 1841 ds. Sterkenburg de kosten der vonnissen betalen, maar zelfs te dien aanzien kreeg het ministerie van Financiën de opdracht om bij de invordering soepelheid te betrachten en toegevend te werk te gaan (zie bijlage 10).

De koning deed nog meer! Bij een kabinetsorder van 6 mei 1841 verzocht hij de minister van Eredienst om te overwegen of er ten aanzien van de verzoeken "van B. STERKENBURG c.s. inwoners van Giessendam, Hardinxveld en Sliedrecht, strekkende om erkenning als eene Christelijke Gereformeerde Gemeente, vereenigd met de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619 (...) niet een middenweg ware te vinden, ten einde althans te voorkomen, dat deze requestanten aan regterlijke vervolgingen blijven blootgesteld en wel in dier voege, dat ofschoon hun verzoek zoo als het voorliggende is, werd afgewezen, aan dezelve echter gelijktijdig zoodanige vergunning wierd verleend, als voor hen noodig is om buiten de termen der strafwet te blijven; zonder dezen of eenigen anderen gelijksoortigen maatregel, is het naar Zijner Majesteits inzien te duchten, dat er om

deze lieden wederom vervolgingen zullen plaats hebben, van welke Hoogst Dezelve het wenschelijk acht, dat zij zooveel mogelijk worden gevrijwaard."

Aan het verlangen van de koning om ds. Sterkenburg en zijn gemeente te vrijwaren van verdere vervolging werd gehoor gegeven, want op 26 mei 1841 ondertekende de koning een Beschikking, die de navolgende inhoud had:

"WIJ, WILLEM 11, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE NASSAU, GROOT-HER TOG VAN LUXEMBURG, ENZ. ENZ. ENZ.

Op de adressen van B. STERKENBURG c.s., ingezetenen van Giessendam, Hardinxveld en Sliedrecht, daarbij verzoekende om te worden erkend als eene CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE GEMEENTE, vereenigd met de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619;

Gezien de rapporten van Onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde Kerk enz. van den 27 February No. 9, 29 Maart No. 12, 10 April No. 1, 13 Mei No. 11 en 22 Mei No. 11;

In aanmerking genomen, dat de adressanten geenszins voldoen aan de bepalingen van Ons besluit van den 9 January No. 23; Hebben goedgevonden en verstaan aan de adressanten te kennen te geven:

1. dat hun verzoek, zoo als het is liggende, niet kan worden ingewilligd, doch dat Wij steeds bereid zijn, hen als eene Christelijke Afgescheidene gemeente toe te laten en te erkennen, op de wijze, bepaald bij Ons besluit van den 9 January No. 23, als van hetwelk niet kan worden afgeweken, gelijk ook alle de verschillende gemeenten van Afgescheidenen zich daaraan pligtmatic onderwerpen;

2. dat, voor zoo verre zij inmiddels mochten verlangen, boven het getal van twintig, als bijzondere personen, binnens'huis tot hunne oefening godsdienstig zamen te komen, zij overeenkomstig het bepaalde bij het Koninklijk Besluit van den 5 July 1836 No. 75, zich daartoe zullen kunnen vervoegen bij de besturen hunner woonplaatsen, met opgave van de namen en woonplaatsen der personen, door welke der dagen en uren waarop en van het lokaal, waarin deze zamenkomst zoude plaats hebben, teneinde deze besturen alzo, in de gelegenheid worden gesteld om de daartoe vereischte toestemming te kunnen verleenen en het noodig toezicht te houden tot voorkoming van al wat de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen.

Onze Minister van Staat voornoemd is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschriften zullen worden gezonden aan Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken tot informatie en narigt, alsmede aan den Raad van State tot kennisgeving.

's Hage, den 26 Mei 1841,
w.g. WILLEM."

Ook het plaatselijke bestuur voerde de, in dit besluit verwoorde, koninklijke wil uit, waarmede dan de vervolging te Giessendam ten einde was.

Schijnbaar streed ds. Sterkenburg voor kleine, of ternauwernood middelmatige zaken. Voor zaken, waarvoor in deze tijd zeker allang een compromis gesloten zou zijn. Toch ging het om heel belangrijke, essentiële zaken, namelijk het weren van alle overheidswang uit de kerk. Ds. Sterkenburg en anderen met hem streden voor het zuiver houden van artikel 36 der Nederlandse Geloofsbelijdenis, een artikel, waarvan een gedeelte van ons volk zegt, dat het hen in staatkundig opzicht zo na aan het hart ligt. Uiteraard betrof deze strijd toen niet de redactie van dit artikel, daarover zou in later jaren de Gereformeerde Kerken in Nederland (waarvan een groot aantal leden afkomstig was uit christelijke-afgescheiden milieus) een, in Bijbels licht onjuiste uitspraak doen, zo zelfs, dat een groot gedeelte van dit artikel werd geschrapt. Neen, de strijd van ds. Sterkenburg betrof de praktische uitvoering of toepassing van dit artikel.

Zoals bekend, behoort de Nederlandse Geloofsbelijdenis met de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels tot de Drie Formulieren van Enigheid; maar wie kènt de N.G.B. en de D.L.? Het zijn belijdenisgeschriften of symbolen van de kerk der Reformatie, aanvaard in de Synode van Dordrecht in 1618 en 1619. De synode, waarnaar zo gaarne verwezen wordt, als de meest waardevolle in de historie der vaderlandse kerk. Een nader doordenken over deze geschriften onzer vaders, kon het zijn onder de leiding van de Heilige Geest, zou dan ook zeker op z'n plaats zijn.

* * *

Tot hier toe is ds. Sterkenburg nagenoeg uitsluitend gevolgd in de door hem gevoerde strijd met de verschillende overheden. Weinig is er bekend gemaakt over zijn maatschappelijke omstandigheden of over de verhouding tussen hem en de andere kruisdominees.

Op 13 augustus 1841 trad hij in het huwelijk met Fija Josiena de Kruijff, een dertig-jarige dochter van Paulus de Kruijff, een grofsmid te Gorinchem, en Johanna Boet. In de huwelijksacte werd opgenomen, dat Sterkenburg "volgens zijne opgave Leeraar der Oud Gereformeerde Gemeente" te Giessendam was, in de leeftijd van 32 Jaar.

Op 25 augustus 1842 werd de eerste zoon uit dit echtpaar geboren, die de naam Samuël kreeg. Ongeveer drie jaren later kon een tweede zoon verwelkomd worden, die Paulus werd genoemd. Nadien werd het gezin in 1848 verblijd met de geboorte van een dochter, die de naam Johanna ontving.

Bij dit alles werd er in de pastorie "buitendams verwijderd van de dijk no. 98" armoede geleden. Het gezin moest leven van de giften en gaven, die tijdens de kerkdiensten voor hen werden afgezonderd en dat moet niet veel geweest zijn, daar de kerkeraad van de Christelijke Afgescheiden gemeente zelfs sprak over de treurige armoedige toestand, waarin het gezin van ds. Sterkenburg verkeerde. Eén der oorzaken van deze armoede was, dat een groot gedeelte van de gemeente van ds. Sterkenburg, met inbegrip van de ambtsdragers zich van hem hadden afgekeerd en zich aangesloten hadden bij de plaatselijke Christelijke Afgescheiden gemeente. Deze scheiding moet medio 1841 hebben plaatsgevonden. Maar waarom was men tot deze stap gekomen? Wel, in beginsel hadden de afgescheidenen afstand genomen van de Dordtsche Kerkenordering, zoals deze door de Synode te Dordrecht in 1618-1619 was vastgesteld. In de plaats hiervan had men zelf een kerkorde ontwikkeld en die als norm gesteld voor het kerkelijk handelen.

Na veel strijd onder de afgescheidenen werd besloten de nieuwe kerkorde weer vaarwel te zeggen en de aloude Dordtsche Kerkenordering weer te gaan hanteren. Deze beslissing nu was voor veel kruisgezinden, waaronder een gedeelte van de gemeente van ds. Sterkenburg de aanleiding om zich weer bij de Christelijke Afgescheiden Gemeenten aan te sluiten. Immers, na enige woelige jaren, waarin ook vele kruisgemeenten eigen reglementen ontworpen hadden (zie in dit verband ook het reglement, dat ds. Sterkenburg had samengesteld), waren ook deze gemeenten weer teruggekeerd tot het hanteren van de D.K.O.

Van deze verwickelingen bleef Sterkenburg, die in geen geval wilde weten van een hereniging met de afgescheidenen, achter met "een gemengd hoopje". Opnieuw bleef hij achter met "niet vele edelen en niet vele rijken", vandaar ook de armoede in zijn gezin.

Nadat de vervolgingen waren gestaakt, kwam er ook een zekere band tussen de verschillende kruisgemeenten in ons land en hun voorgangers. Ook ds. Sterkenburg deed mee aan het tot stand brengen van een zeker kerkverband, alhoewel gezegd moet worden dat hij weinig 'leiders-capaciteiten' had. Op de eerste vergadering van de Gereformeerde Gemeenten onder het kruis, die in juni 1841 te Kampen werd gehouden, was hij niet aanwezig en werd ook niet over hem gesproken.

Wèl deed hij mee aan de voorbereiding van de Algemene Vergadering, die in juni 1844 te Linschoten bijeenkwam. Zelfs vervulde hij tijdens deze vergadering de functie van scriba. Ook was hij op 8 juni 1844 aanwezig bij de bevestiging van lerend ouderling Cornelis van den Oever tot predikant.

Ds. W. W. Smitt was de bevestiger en hij sprak naar aanleiding van Filippensen 2 : 29: "Ontvangt hem dan in den Heere, met alle blijdschap, en houdt dezulken in waarde". Aan de handoplegging werd, naast de bevestiger, deelgenomen door de voorgangers C. Noorduyn en B. Sterkenburg. Geschreven werd dat ds. Sterkenburg geen leidende figuur was in het gereformeerde kerkverband. Integendeel! Het was net, alsof hij niet kon aarden in het officiële kerkelijke leven; alsof in deze de weg voor hem werd afgesneden. Zou hij gevoeld hebben niet op de goede weg te zijn met het formeren van een kerkverband naast de aloude Gereformeerde Kerk, die hem zo lief was om der vaderen wil? Innig gevoelde hij zich verbonden met de Synode van Dórdrecht 1618-1619, hetgeen ook blijkt uit zijn adressen aan de koning. Met de kerk van die synode gevoelde hij zich één, als het in de Lage Landen geopenbaarde lichaam van Christus, gekocht "door Zijn dierbaar bloed, hetwelk is bevestigd met het bloed der martelaren".

O zeker, die kerk was in de dagen van ds. Sterkenburg in groot verval, in een jammerlijke staat geraakt, maar daarom nog niet aan de getrouwheid van Gods beloften ontvallen. "Evenmin als onder het Oude Verbond de berg Sions, hoewel de tempel menigmaal verontreinigd is geweest met afgoden, ja, gesloten is geweest en eindelijk naar het rechtvaardig oordeel Gods zelfs geheel verwoest werd, door God ooit is verwisseld voor een andere plaats om Zich te openbaren. Maar, wanneer Zijn oordelen hun vervulling hadden gehad, heeft Hij Zijn openbaring op dezelfde plaats hersteld, zoals Hij al voor de verwoesting had laten voorzeggend door Zijn profeten".

2. STERKENBURG EN DE KRUISGEMEENTEN

In het najaar van 1845 ontving ds. Sterkenburg een beroep van een gemeente onder het kruis te Nieuwerkerk op Duiveland, welke gemeente door haar ambtsdragers een "Christelijke Gereformeerde Gemeente" werd genoemd. Deze gemeente omvatte veel meer plaatsen dan het dorpje Nieuwerkerk. Ook Oosterland, Haamstede, Burgh, Bruinisse en Ouwerkerk behoorden tot het ambtsgebied.

In het begin van de afscheidingsjaren had ds. H.J. Budding een gemeente te Nieuwerkerk gesticht, maar deze gemeente was door de loop der tijd geheel verlopen. Nog slechts een klein hoopje bleef geschaard rond de plaatselijke leidsman, ouderling Dirk van Farowé. Deze, het verloop der gemeente opmerkende, trad in contact met ds. C. van den Oever, die medio 1845 de reis vanuit Rotterdam naar Duiveland maakte en opnieuw de ambten in de gemeente instelde.

In november 1845 deelde ds. Sterkenburg mede, dat hij het op hem uitgebrachte beroep aannam en op 4 december daaraanvolgend arriveerde hij in zijn nieuwe gemeente. Samen met Van Farowé, in wiens schuur de kerkdiensten werden gehouden, begaf hij zich, reeds een week na zijn aankomst, op audiëntie bij het dagelijks bestuur van de burgerlijke gemeente om de belangen der gemeente te bespreken. In dit onderhoud deelde ds. Sterkenburg mede, dat hij op zondag 14 december 1845 in de namiddag het Woord hoopte te verkondigen en hij nodigde de burgemeester, assessoren (wethouders) en verdere leden van het gemeentebestuur vriendelijk uit om in deze dienst aanwezig te zijn. Zelfs verzekerde hij het College, dat er voor goede gereserveerde plaatsen zou worden gezorgd.

In plaats van op deze vriendelijke uitnodiging in te gaan, kreeg ds. Sterkenburg te horen, dat het gemeentebestuur zich genoodzaakt zag om een proces-verbaal op te maken, indien hij "de uitoefening van zijn godsdienstleer" zou doorzetten. Maar om hem toch enigermate ter wille te zijn, kreeg hij één maand de tijd om zich voor het houden van godsdienstoefeningen te voorzien van een koninklijke vrijbrief, op grond van het reeds meerdere malen genoemde Koninklijke Besluit van 9 januari 1841.

Ds. Sterkenburg maakte duidelijk, dat hij van dit gebaar van het gemeentebestuur geen gebruik wenste te maken. Niets zou hem ervan weerhouden voort te gaan met de verkondiging van de leer van Gods Woord, ook al zouden er "moordschavotten en brandstapels voor hem worden opgericht. Hij hoopte in die leer te volharden voor zijn Koning Jezus, zolang het bloed door zijn aderen vloeide". Op zondag 14 december 1845 werd ds. Sterkenburg in de morgen-kerkdienst door ds. C. van den Oever in het ambt van herder en leraar der gemeente te Nieuwerkerk bevestigd, in aanwezigheid van ongeveer driehonderd toehoorders. Ds. Van den Oever sprak in deze dienst naar aanleiding van Ezechiël 3 vers 17: "Mensenkind! Ik heb u tot een wachter gesteld over het huis Israëls; zo zult gij het woord uit Mijn mond horen, en hen van Mijnentwege waarschuwen." Voor ongeveer vierhonderd luisteraars deed ds. Sterkenburg in de middagdienst zijn intrede; hij bediende het Woord uit Kolossensen 4 vers 3: "Biddende meteen ook voor ons, dat God ons de deur des Woords opene, om te spreken de verborgenheid van Christus, om welke ik ook gebonden ben".

Onder de toehoorders tijdens de beide diensten, was er ook één aanwezig, die er op bevel was, namelijk de plaatselijke veldwachter. Voor het begin van de morgendienst vroeg hij aan ds. Van den Oever, of deze voornemens was de dienst te leiden. Het antwoord luidde: "Met Gods hulp, ja." Hierop deelde de veldwachter mede, dat hij dan op last van de burgemeester verplicht was om een proces-verbaal op te maken, waarop ds. Van den Oever laconiek reageerde met: "Het is wel". Ook ds. Sterkenburg liet zich in de middagdienst niet afschrikken, maar antwoordde de veldwachter: "Ik zal het proces-verbaal met liefde afwachten en met Gods hulp tred ik op".

Bij dit eerste proces-verbaal bleef het niet; bij iedere kerkdienst was de dienaar der wet ter plaatse en schreef er opnieuw één uit. Uiteraard bleven de gevolgen hiervan niet uit. Af en toe wees de rechtbank te Zierikzee vonnis over een groot aantal overtredingen tegelijk. Elke dienst kostte ds. Sterkenburg en ouderling Dirk van Farowé, alsmede een ieder, die daarbij op enigerlei wijze in een

functie aanwezig was geweest, steevast f. 10,-. Bekend is, dat ds. Sterkenburg in totaal 81 maal zulk een boete ontving en ouderling Van Farowé nog enige malen meer.

Tevergeefs dienden Van Farowé uit naam van ds. Van den Oever en zijn mede-kerkeraadsleden op 26 februari 1846 en nog eens op 3 april een request om gratie in bij koning Willem 11. Op deze requesten gaf de Hoge Raad als oordeel, dat de verzoekers reeds lang genoeg gewaarschuwd zijn en adviseerde de koning derhalve om het verzoek van de hand te wijzen, welk advies de koning dan ook opvolgde. Was de koning van houding ten opzicht van afgescheidenen en kruisgezinden veranderd? Het lijkt er wel op. In ieder geval reageerde hij formeler dan enige jaren hiervoor. Opmerkenswaardig is, dat ds. Sterkenburg aan deze verzoeken om gratie niet mee deed. Naar zijn zeggen, vond hij geen vrijheid voor zijn geweten om aan de koning om gratie te verzoeken, dewijl hij er zich van overtuigd hield, niets tegen zijn geweten, noch tegen de gereformeerde leer van 1618 en 1619, die in de Grondwet van 1815 was gewaarborgd, te hebben gedaan. Wel diende hij op 27 februari 1846 een ander request bij de koning in, waarin hij verzocht om met zijn medegenoten van vervolging ontslagen te worden en toegelaten te worden als een Christelijke Gereformeerde Gemeente onder het kruis. Ook dit adres werd zonder meer van de hand gewezen.

Begin mei 1846 ondernam ds. Sterkenburg met zijn ouderling een reis naar de residentie van de koning, 's-Gravenhage, om opnieuw de belangen van zijn gemeente in het bijzonder en van de kruisgezinden in het algemeen te bepleiten. Zij hadden toen een request of adres bij zich, waarvan de inhoud van dien aard is, dat het ook letterlijk is opgenomen. Dit request, gedateerd 2 mei 1846, is zeer kenmerkend voor de vrijmoedigheid, waarmede ds. Sterkenburg de zaak, die hem lief was, zelfs tegenover de hoogstgeplaatste in ons land, namelijk de koning, bepleitte (zie bijlage 11). Het was de bedoeling dat hij en zijn ouderling Van Farowé dit request persoonlijk, namens de kerkeraad, "in handen zijner Majesteit" zouden overgeven. Maar de reis was vruchteloos, daar noch de koning, noch zijn minister, noch een andere regeerder of functionaris hun enig gehoor wilden verlenen. De koning schreef zelfs eigenhandig op het afwijzend advies, dat de ministers van Eeredienst en Justitie op 10 juli 1846 hadden uitgebracht, het woordje "conform", hetgeen betekende dat hij kon instemmen met de afwijzende houding van deze ministers.

Eind mei hadden ds. Sterkenburg en Dirk van Farowé reeds een allerlaatste waarschuwing ontvangen om de boeten en de kosten tot een totaalbedrag van f. 1.576,- te betalen, daar anders tot verkoop bij executie of lijfswang zou worden over gegaan. Hoe deze zaak afgelopen is, vermeldt de historie niet. Waarschijnlijk zijn er goederen van Van Farowé executoriaal ofwel met rechtsdwang verkocht. Maar ook aan de vervolging van ds. Sterkenburg op Schouwen-Duiveland kwam een einde. Hiervoor is een dubbele reden te vermelden. In de eerste plaats werden alle vonnissen tegen hem en zijn ouderling op 18 januari 1847 door de Hoge Raad in cassatie vernietigd. Dit besluit van het hoogste rechtcollege in ons land betekende een omkering, daar in 1841 nog gesproken werd van een "hoogst strafwaardig gedrag" en "herhaalde wanbedrijven" als het over ds. Sterkenburg ging, nu verklaarde het college, dat het doen der veroordeelden "noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding daarstelt" en "ontsloeg hen te dezer van alle rechtsvervolging".

In de tweede plaats kocht ds. Sterkenburg eind 1846 een arbeiderswoning, met bijbehorende schuur even over de gemeentegrens van Nieuwerkerk in Oosterland, welke werden ingericht als pastorie en kerk. Hij heeft dit gedaan met behulp van een hypothecaire geldlening van f. 2.500,-. Daar hij hierdoor slechts over zijn eigendom beschikte bij het houden van de godsdienstoefeningen, werd hij door de rechtbank van Zierikzee op 19 januari 1847 ook in deze buiten strafvordering gesteld. Wellicht ten overvloede gaf de gemeenteraad van Oosterland met algemene stemmen ds. Sterkenburg bovendien nog verlof tot het houden van godsdienstoefeningen in bedoelde schuur. Na afloop van deze zaak behoorde de toepassing van de Napoleontische strafwet op godsdienstige samenkomsten in ons land eindelijk tot het verleden.

Helaas brak er na alle vervolgingen geen periode van rust aan voor ds. Sterkenburg, want al ras ontstonden er moeilijkheden in zijn gemeente. Eerst ontstond er een heftige ruzie tussen Dirk van Farowé en de overige leden van de kerkeraad. De oorzaak hiervan is niet bekend. Het gelukte echter de kerkvisitatoren ds. C. Noorduijn en ds. C. van den Oever na heel veel moeite om de twist bij de

leggen, zodat allen elkander weer de broederhand toereikten. Later boterde het in de gemeente weer niet, zelfs zo, dat we in de notulen van de algemene kerkelijke vergadering, van de Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland, gehouden van 25 tot 28 april 1849 te Zwartsluis, onder artikel 10 kunnen lezen: "Werden in de Vergadering eenige huishoudelijke zaken behandeld, betrekkelijk de Gemeenten Zwartsluis en Oosterland in Zeeland en heeft Broeder ds. STERKENBURG, afgevaardigde en Leeraar van laatstgemelde Gemeente voorgesteld, om de visitatoren bij zich in hun midden te mogen hebben, teneinde eenige geschillen of questien aldaar plaats hebbende te vereffenen. De Vergadering heeft geoordeeld, om uit het ligchaam der Vergadering eene commissie of iemand als afgevaardigde tot dat einde derwaarts te zenden en is daartoe verkozen de Broeder ds. Van den OEVER, welke dan ook deze zaak op zich heeft genomen en eerlang daartoe derwaarts zal vertrekken".

De problemen ontstonden niet alleen door Dirk van Farowé, want deze vertrok op 1 mei 1849 naar Noord-Amerika. Er waren kennelijk nog anderen in de gemeente, die "in miskening lagen van onze kerkstaat". Er was blijkbaar een deel der gemeente, dat sterke sympathieën koesterde jegens Pieter van Dijke, de oefenaar uit Sint-Philipsland en later leider van een tak der Ledeboeriaanse gemeenten. Ds. C. van den Oever had geen succes met zijn bemiddelingspoging, want op de volgende vergadering kon hij niet anders dan de mislukking zijner zending rapporteren.

Over deze mislukking kan men dan ook in de notulen der Algemene Kerkelijke Vergadering van de Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland, gehouden van 28 tot en met 30 mei 1850 te Den Helder, lezen onder artikel 17: "Is gevolg gegeven aan Art. 10 der Notulen van de vorige Verg. waarin br. Ds. Van den Oever op zich genomen heeft, om als gecommiteerde der Vergadering te gaan naar de Gemeente Oosterland in Zeeland, om die zaken, welke aldaar waren te vereffenen, uit den weg te ruimen indien mogelijk; - broeder Van den Oever heeft daarvan verslag gegeven, dat Z. Eerw. daaraan had voldaan en is gebleken, dat men die personen, welke in miskening lagen van de wettigheid van onze kerkstaat, geen verder gevolg daaraan konde worden gegeven, wijl ze daarin bleven volharden."

Van deze algemene kerkelijke vergadering was ds. Sterkenburg voorzitter of praeses.

Het is goed om bij het voorgaande even stil te staan en enige conclusies hieraan te verbinden, alvorens de geschiedschrijving te vervolgen. Tijdens het lezen van de notulen van de algemene kerkelijke vergaderingen van de "Gereformeerde Kerk onder het kruis" wordt het duidelijk, dat deze groepering van kerkelijke gemeenten al meer en meer toegroeiden naar een zelfstandig kerkverband, buiten en naast de aloude kerk der Reformatie, de Nederlandse Hervormde Kerk. Weliswaar werd er tijdens verscheidene vergaderingen gehandeld over een mogelijke vereniging met de Christelijke Afgescheiden Gemeenten, die dan ook in 1869 haar beslag zou krijgen. Over een uitzien naar de herstelling der vaderlandse kerk werd al minder en minder vernomen.

Zeker, in enkele inleidingen op de in druk uitgegeven notulen der algemene kerkelijke vergaderingen, werd nog wel gerept over een uitzien naar een bijeen-vergadering van de verstrooide kinderen Gods (notulen Linschoten 1844). Zelfs werd de wens geuit "dat de tijd haast geboren wordt, dat alle ware Gereformeerden en nu zoo zeer verstrooide Kinderen Gods mogten zien waar Jezus weidt en waar Hij zijne kudde legert; dat Hij zelf zijne schapen vergadere, opdat zij, als in de dagen onzer Vaders, één mogen zijn naar buiten, gelijk zij inwendig allen in Hem één zijn" (notulen Rotterdam 1845); er werd gebeden "dat de groote Koning Zijner Kerk eens moge opstaan, om de breuke Zions te genezen, en de gebrokene staven samenbinders en lieflijkheid te heelen" (notulen Rotterdam 1847). Desondanks verminderde de beleving en de bewening van de voor elk "aanschouwelijke en tastbare breuk in de Kerk van Christus", die een gevolg was van de geestelijke breuk tussen Christus en Zijn gemeente. Hierdoor werd het kerkverband van de "Gereformeerde Kerk onder het kruis" van lieverlee een doel op zich. Hieraan waren alle toenmalige aangesloten voorgangers, dus ook ds. Sterkenburg werkzaam. Alleen ds. L.G.C. Ledeboer en de rond zijn persoon gegroepeerde gemeenten hielden in die tijd nog vast aan het gevoelen, dat "heel het kerkelijk erf van Nederland onder de breuk lag, als een nationale zonde", dat "de Nederlandse Hervormde Kerk, als dé kerk der Reformatie, het in Nederland geopenbaarde lichaam van Christus was, gekocht door Zijn dierbaar

bloed en gevestigd op het bloed der martelaren". Ook ds. P. van Dijke, de door ds. Ledeboer bevestigde leraar van Sint-Philipsland, stond ongeveer vanaf 1851 op dit "Ledeboeriaanse" standpunt. De enkele gemeenteleden van ds. Sterkenburg, die in 1849/1850 oefenaar Pieter van Dijke volgden, liepen iemand na, die in die periode nog afgescheiden ideeën koesterde.

Daardoor lagen zij "in miskenning van de wettigheid van onzen kerkstaat".

Als er een vergelijking gemaakt wordt tussen de Giessendamse en Oosterlandse perioden in het leven van ds. Sterkenburg, dan kan geconcludeerd worden dat hij tijdens zijn verblijf in Oosterland, afgezien van zijn pastorale activiteiten in de gemeente, vooral actief is geweest in zaken, die het kerkverband als zodanig betroffen, terwijl hij tijdens zijn verblijf in Giessendam meer blijk gaf van zijn verbondenheid met de kerk der vaders, zoals blijkt uit een gedeelte van zijn request van april 1840 aan de koning: "Maar zijn volgens Gods Woord en hunne geloofsbelijdenis verplicht zulk eene vereeniging en kerkelijke gemeenschap van het thans door Uwe Majesteit erkende Hervormde kerkgenootschap op te zeggen, tot zoo lang zulk een genootschap mocht wederkeren tot de van ouds Gereformeerde Leer, vastgesteld op de Synode van Dordrecht, hetgeen zij vurig wenschen, daar zij, die het Sion Gods beminnen en liefhebben, tot hunne droefheid hebben moeten zien, dat hunne synoden van Dordrecht nagenoeg twee hondert jaren verbindend stand gehouden heeft, door de Synode van 's-Gravenhage is ontbonden".

Uit het vervolg van de leidingen Gods met ds. Sterkenburg zal duidelijk worden, dat de Heere Zijn kind en knecht een duidelijk 'halt' heeft toegeroepen, op de weg, die ds. Sterkenburg in Oosterland bewandelde. Als het aan ds. Sterkenburg had gelegen, zou hij andere wegen hebben gegaan, dan die hij moest gaan naar de Goddelijke wil. Alle door hem zelf gekozen wegen werden afgesneden, op soms voor hem pijnlijke wijze.

Terugkerend naar de geschiedenis, dient uit de Oosterlandse periode in het leven van ds. Sterkenburg nog vermeld te worden, dat hij begin 1850 nog een gemeente stichtte te Oud- Vossemeer. Vervolgens nam hij eind 1850, begin 1851 een beroep aan naar de Gereformeerde Gemeente onder 't kruis te Haarlem. De juiste datum van zijn bevestiging in de gemeente te Haarlem is niet bekend. Aan de Algemene Kerkelijke Vergadering te Apeldoorn in mei 1851 nam hij deel als afgevaardigde van Haarlem, alhoewel hij, met zijn vrouwen drie kinderen eerst op 7 juni 1851 in het Haarlemse bevolkingsregister werd ingeschreven, als zijnde ingekomen uit Oosterland.

In mei 1851 leidde ds. Sterkenburg een commissie, die met een deputatie van de afgescheidenen een bespreking hield over een eventuele vereniging van de beide kerkelijke verbanden. Op een vraag van hem aan de voorzitter van deze deputatie, ds. S. van Velzen, hield deze, zo kan gelezen worden in de notulen, "een treffelijke aanspraak in het midden der vergadering, naar aanleiding van Johannes 17 : 22b, waarmede alle harten der broeders volkomen instemden en verenigd waren, en tevens bleek dat tot grondslag der gezegde vereeniging gelegd wierde: de leer en Kerkregering der Gereformeerde Kerk in Nederland!" Voorts maakte het deputaatschap al snel de intentie van de synode der afgescheidenen duidelijk, namelijk dat men de herders en leraars der Kruisgemeenten wilde erkennen, zodat deze leraars bij een eventuele vereniging mede een zending zouden verkrijgen onder de Christelijke Afgescheiden Gemeenten. Ondanks deze punten van overeenstemming, ging de vereniging niet door, daar men het niet eens kon worden over de naam en de door de afgescheidenen aangenomen, respectievelijk aangevraagde vrijheid.

Niet lang heeft ds. Sterkenburg de gemeente te Haarlem gediend. Hij kreeg alras een hevige ruzie met zijn kerkeraad in verband met de aankoop van een kerkgebouw. Deze ruzie mondde uit in een handgemeen, waardoor een diaken en twee kerkmeesters voor drie dagen in de gevangenis geraakten wegens mishandeling van ds. Sterkenburg. Blijkbaar ging ook hij niet geheel vrijuit, want tijdens een buitengewone vergadering, op 11 november 1851 te Haarlem gehouden, werd hij "om verscheidene wettige redenen gecensureerd en geschorst in zijne betrekking als Herder en Leeraar der Gemeente". De wettige redenen, zoals hiervoor vermeld, staan wel vermeld in de notulen van die vergadering; echter zijn deze notulen niet zoals notulen van andere kerkelijke vergaderingen der Kruisgemeenten gepubliceerd. Er schijnt in deze notulen gestaan te hebben dat ds. Sterkenburg zich aan "wangedrag en sluwe handel" heeft schuldig gemaakt.

In de notulen van de bijzondere Vergadering der Gereformeerde Kerk onder het kruis, gehouden op 10 en 11 december 1851 staat vervolgens vermeld, dat ds. Sterkenburg op die vergadering verschenen is, "evenwel hardnekkig en halstarrig bleef voortgaan in zijne verkeerde handelingen en derhalve finaal van zijnen post is ontzet, ingevolge art. 79 en 80 van onze aangenomene Dordsche Kerkorde van den jare 1618 en 19; welk stuk van afsnijding is opgenomen onder het get. Bijl. van de Not. van gezegde Verg."

Nog hielden de kastijdingen des Heeren niet op, waardoor hij voorlopig achterbleef in het huis aan de Oudegracht te Haarlem, met nog slechts een groepje van tien personen uit zijn voormalige gemeente. Het spreekt voor zich, dat hij het in die tijd financieel bijzonder moeilijk had, temeer nog, daar degenen, die hem nog trouw waren gebleven, in het geheel niet trachtten te voorzien in zijn levensonderhoud. Het is dan ook geen wonder, dat hij, door alle zorgen gekweld, hevig prikkelbaar werd. Zo erg zelfs, dat zijn laatste aanhangers, die overigens geen enkele aanmerking op zijn prediking hadden, hem tenslotte verlieten "wegens het driftig bestaan, dat hij gedurig openbaarde". Ds. Sterkenburg was niet verenigd met de weg, die de Heere met hem ging, integendeel! Schier van allen verlaten en totaal vereenzaamd, zocht hij begin 1853 contact met de christelijke afgescheidenen. Hij zocht contact met een kerkverband, waartoe hij in vroeger jaren nimmer had willen toetreden. Was dit niet een teken van het kiezen van eigen wegen?

Hij wendde zich met dit doel tot de Provinciale Vergadering van Noord-Holland van dit kerkverband, maar deze verwees hem naar de kerke raad van de gemeente in Amsterdam, waaronder Haarlem ressorteerde, alsmede naar de classis. Op 31 mei 1853 kwam hij dan ook in Amsterdam op een vergadering van de kerkeraad en herhaalde daar zijn verzoek om een "christelijke vereniging" voor zichzelf en de tien personen, die op dat moment nog met hem verbonden waren. De kerkeraad beloofde hem zijn zaken te onderzoeken en hem er mededeling van te doen, wanneer de classis bijeen zou komen, zodat hij zonodig daar zou kunnen verschijnen.

Het door de kerkeraad beloofde onderzoek vond inderdaad plaats en men ging hierbij zeer grondig te werk. In de eerste plaats werd er een commissie gezonden naar de Amsterdamse oliekoper J. Rooseboom, die aan ds. Sterkenburg, tijdens zijn studie aan de universiteit in Leiden in de jaren 1835-1836 geld had geleend, hetgeen nog niet geheel zou zijn terug betaald. Zoals reeds in dit hoofdstuk vermeld, had deze oliekoper aan Sterkenburg f.300,- geleend, die eerst na veel moeite door vader Sterkenburg waren terug betaald, nadat deze hiervoor een stuk land had verkocht. De kosten van de geldlening, een bedrag van f. 40,- belopende, moesten na het aflossen van de hoofdsom nog betaald worden en waarschijnlijk was ds. Sterkenburg in gebreke gebleven.

Vervolgens zond de kerkeraad een commissie naar de Hervormde emerituspredikant J. van Velsen. Ds. Sterkenburg had namelijk verklaard, dat hij met een dochter van deze predikant verking had. Hiernaast werd een commissie uitgezonden naar Haarlem om bij hen, die ds. Sterkenburg trouw waren gebleven, na te gaan hoe de zaak was. Tenslotte verzocht men nog aan ds. Gezelle Meerburg, de christelijke afgescheiden predikant van Almkerk, alsmede aan de kerkeraad van de Christelijke Afgescheiden gemeente te Giessendam om inlichtingen. Van lieverlede kwamen de gevraagde inlichtingen binnen. De oliekoper Rooseboom vertelde inderdaad zijn verhaal over de f. 40,-, die hij nog steeds niet had ontvangen. De emeritus-dominee Van Velsen hield zich op de vlakte en noemde ds. Sterkenburg zijn "dwalende broeder". Bovendien verklaarde hij op een desbetreffende vraag, dat ds. Sterkenburg wel blijken had gegeven het geld van anderen te gebruiken, ofschoon ds. Van Velsen zich daar verder niet mee wilde inlaten.

Ds. Gezelle Meerburg schreef, dat Sterkenburg een hoogmoedig mens was en dat hij bij de Afscheiding openbaar gekomen was als "zich verenigende met de vijanden". Ook de kerkeraad van de Christelijke Afgescheiden gemeente te Giessendam schreef in weinig vleiende bewoordingen over hem, namelijk "dat hij enige leden der gemeente verleid had om zich met hem te verenigen, en zonder examen, zonder roeping noch bevestiging, op eigen gezag het ambt van leraar aanvaard had ... " Behoudens dan de te vereffenen f. 40,-, die nog niet eens betrekking hadden op een lening, maar slechts op de hieraan verbonden kosten, kwam er eigenlijk niets ergerlijks voor de dag. De

verklaringen van ds. Gezelle Meerburg en de kerkeraad van Giessendam zeggen meer over de afzenders dan over de beschuldigde. Zelfs kwam er een getuigenis uit Haarlem van een juffrouw, die aan ds. Sterkenburg geld geleend had voor de aankoop van een kerkgebouw, welk getuigenis zeer ontlastend was voor ds. Sterkenburg en daartegenover de handelwijze van de classicale commissie, die bij de Gereformeerde Kerk onder het kruis de zaak-Sterkenburg had behandeld, in een kwalijk daglicht stelde. Zelfs zou aan dit getuigenis de conclusie verbonden kunnen worden, dat ds. Sterkenburg ten onrechte was geschorst en afgezet bij de Kruisgemeenten.

Alle inlichtingen in verband met het verzoek van ds. Sterkenburg kwamen ter tafel tijdens de classicale vergadering op 2 augustus 1853 te Amsterdam. Wellicht zou het alles aanleiding voor de classis zijn geweest om hem en de zijnen toe te laten tot dit kerkverband, ware het niet, dat één van de vroegere ambtsbroeders van ds. Sterkenburg, ds. W.H. van Leeuwen, die zich kort hiervoor met de afgescheidenen had verenigd, ter vergadering aanwezig was. Deze voormalige onderwijzer, die wel vaker minder hartelijk tegenover zijn voormalige ambtsbroeders uit de Kruisgemeenten optrad, noemde ds. Sterkenburg een "onoprecht, huichelachtig, willekeurig, heerszuchtig en gevaarlijk mens, die altijd met draaijerijen is omgegaan, zodat het niet raadzaam was hem aan te nemen". Overigens leverde ds. Van Leeuwen voor zijn uitlatingen ter vergadering geen enkel bewijs, zodat wel kan worden aangenomen, dat dit alles werd gezegd uit rancune, of in ieder geval uit gevoelens die niet voortkwamen uit Godsvreze.

Deze verklaring was voor de classis evenwel de aanleiding om geen beslissing op het verzoek van ds. Sterkenburg te nemen; men besloot om de zaak weer op de Provinciale Vergadering te brengen.

Ds. Sterkenburg was niet aanwezig op de classis-vergadering, alwaar zijn verzoek om aansluiting op uitvoerige wijze het onderwerp van gesprek was. Hij was wel hiertoe uitgenodigd, maar nadat de classis besloten had om zijn verzoek door te zenden naar de Provinciale Vergadering, werd er van hem een briefje ontvangen, waarin hij verklaarde, dat een hevige kiespijn hem verhinderd had de reis naar Amsterdam te maken.

In deze brief verklaarde hij nogmaals, dat het zijn bedoeling was om "in de schoot der kerk te worden opgenomen, tot bevordering van de christelijke eenheid". Indien het de Heere mocht behagen hem nog langer in Zijn wijngaard te willen gebruiken als bedienaar des Evangeliums, dan zou hij door zijn aansluiting bij de Christelijke Afgescheiden Gemeenten een ruimer arbeidsveld vinden en ook meer geordend kunnen optreden. Toch was het verzoek om aansluiting niet onvoorwaardelijk, want in het vervolg van deze brief schreef ds. Sterkenburg, dat hij aan zijn eventuele aansluiting één voorwaarde wilde verbinden, namelijk "dat hij niet verplicht zou worden om de vrijheid aan te nemen, zoals ze door de meeste afgescheiden gemeenten aangenomen is", opdat hij door een vrijheidsaanvraag niet gedwongen zou worden om de naam "Gereformeerd" prijs te geven. Tenslotte sprak hij in het einde van zijn brief de hoop uit, "dat de vergadering over hem zou handelen, om hem, zodanig hij was, in de schoot der kerk op te nemen, niet met de gemeente, maar met de zijnen; hem persoonlijk als bedienaar des Evangeliums".

De classis besloot om deze brief bij de stukken te voegen, die aan de Provinciale Vergadering zouden worden ter hand gesteld. De acta van de Provinciale Vergadering, waarin het verzoek van ds. Sterkenburg werd behandeld, zijn helaas verloren gegaan. Evenwel kan uit het vervolg van de zaak de conclusie getrokken worden, dat ds. Sterkenburg niet is aanvaard.

Ook in deze blijkt weer, dat het des Heeren wil was, dat ds. Sterkenburg zich niet zou verbinden aan een kerkverband. Kennelijk kwam de Heere hem apart te zetten, alhoewel hij zelf allerlei pogingen aanwendde om opgenomen te worden, desnoods binnen het verband van de Christelijke Afgescheiden Gemeenten. Natuurlijk, in het menselijke vlak geredeneerd stond de persoon van ds. Sterkenburg, zijn ongemakkelijke natuur, zijn "driftig bestaan" een aansluiting in de weg; alsmede zijn menselijk feilen, waardoor hij, als kind en knecht des Heeren, oorzaak gaf dat om zijnentwil de Naam des Heeren gelasterd en derhalve niet geëerd en geprezen werd (Zondag 47 Heidelbergse Catechismus).

Hierbij moet echter bedacht worden, dat is geconstateerd, dat het menselijk feilen van ds. Sterkenburg niet van dien aard was, dat hierdoor een afsnijding van de Gereformeerde Kerk

onder het kruis was gewettigd; noch dat een aansluiting bij de Christelijke Afscheiden Gemeenten hierdoor onmogelijk werd. Liever moet hierin de hand Gods gezien worden, Die Zijn knecht op een, weliswaar voor het vlees pijnlijke, duidelijke wijze apart kwam te zetten.

Ds. Sterkenburg mocht niet opgaan in een kerkverband, naast de aloude kerk der Reformatie. Ten diepste moet hij dit gevoeld hebben, want hoe is anders te verklaren, dat hij, alhoewel aansluiting zoekend bij de christelijke afgescheidenen, de naam "Gereformeerd" niet wenste prijs te geven? Op zich was deze voorwaarde van hem al onmogelijk te accepteren door de afgescheidenen. Want als men hem onder deze voorwaarde had geaccepteerd, had men, alhoewel niet direct, maar dan toch wel indirect toegegeven, dat men door eertijds zelf deze naam te hebben prijs gegeven, niet juist had gehandeld.

3. STERKENBURG EN DE BREUK DER KERK

Een zevental jaren nadat ds. Sterkenburg getracht heeft zich aan te sluiten bij de christelijke afgescheidenen, preekte hij veelvuldig in de Bommelerwaard. Alhoewel niet meer behorend tot enig kerkverband, bleef hij zijn roeping getrouwen verkondigde hij het Woord des Heeren daar, waar het hem mogelijk was. In die tijd noemde hij zich "bedienaar des Goddelijken Woords der gemeente, in het Evangelie van Markus, hoofdstuk 16 : 15b en 16, beschreven". Deze tekst luidt als volgt: "Predikt het Evangelie aan alle creaturen. Die geloofd zal hebben, en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal geloofd hebben, zal verdoemd worden". Ds. Sterkenburg ,verbond aan deze opdracht van de Heere Jezus aan Zijn discipelen de conclusie, dat een Evangeliedienaar niet per definitie verbonden behoefde te zijn aan één bepaalde kerkelijke gemeente. Het is de vraag, of het terecht is om deze extra-ordinaire zending ook van toepassing te verklaren in de tijd, waarin ds. Sterkenburg leefde.

In elk geval verscheen er van hem in 1861 een preek in druk, "gedaan op den eersten dag der Heilige ruste na den watervloed in den Bommelerwaard, voorgevallen den 14den Januarij 1861", getiteld: "De watersnood, Gods roepende stem aan het Nederlandse volk tot bekeering". Deze predikatie, handelende over Lukas 13 : 5b: "Maar indien gij u niet bekeert, zoo zult gij allen insgelijks vergaan", werd door hem uitgegeven ten bate van de vele slachtoffers van deze watersnood (zie bijlage 12).

In die tijd woonde ds. Sterkenburg opnieuw in Giessendam. Ongetwijfeld had hij toen weer contacten met zijn voormalige gemeente die, toen zij tussen 1850 en 1854 bediend werd door ds. Willem Coenraad Wüst, buiten het kerkverband van de Kruisgemeenten was geraakt. Toch zijn er geen aanwijzingen, dat hij daar werd beroepen, noch dat hij in die gemeente regelmatig voorging.

In het najaar van 1864 woonde ds. Sterkenburg in Papendrecht. Daar ontving hij in de week na zondag 13 november 1864 het verzoek uit Kattendijke op Zuid-Beveland, van een oefenaar C. Dominicus om hem raad en bestuur te willen geven betreffende het institueren van een gemeente, alsmede het instellen van de ambten. Alhoewel ds. Sterkenburg in beginsel nogal wat bezwaren opperde, ging hij toch voor en wel voor de eerste maal op zondag 7 december 1864. Deze godsdienstoefening werd gehouden bij genoemde C. Dominicus in een houten loods, die men de "tente der samenkomst" noemde; deze loods was van binnen geheel rood geschilderd.

De hierop volgende avond leidde ds. Sterkenburg een vergadering van deze groepering, waarbij hij, na de gebruikelijke opening, de artikelen 27 tot en met 32 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis voorlas. Vervolgens vroeg hij aan de aanwezigen of zij begeerden in die weg en op die grondslag zich aan elkaar te verbinden. Allen antwoordden toestemmend. Hierna werden twee ouderlingen en twee diakenen gekozen, terwijl op voorstel van de voorzitter - ds. Sterkenburg - C. Dominicus werd gekozen als oefenaar, catechiseermeester en ziekenbezoeker.

Op 29 januari 1865 werden de gekozen ambtsdragers en hun ambten bevestigd, ook weer tijdens een godsdienstoefening, waarin ds. Sterkenburg voorging. Bij deze bevestiging legde hij er de nadruk op, dat het niet de bedoeling was "om een bijzonder kerkgenootschap op te richten", ook wenste hij de ambtsdragers niet alleen te bevestigen in "deze tente van samenkomste", maar voor allen in deze omgeving, die geen kerkelijk genootschap wisten te kiezen, maar "toch wenschten te volharden bij de leer der Geref. Vaderen, vervat in onze belijdenis". De zondag daarop predikte ds. Sterkenburg opnieuw in de "tente" en bediende het sacrament van de Heilige Doop aan 11 kinderen. Ongeveer drie maanden later, op vrijdag 12 mei 1865, ging hij opnieuw voor in een dienst, waarin voorbereiding voor het sacrament van het Heilig Avondmaal werd gehouden, welk sacrament op zondag 14 mei door hem werd bediend in deze gemeente.

Ruim vier jaar later (1 december 1869) vestigde ds. Sterkenburg zich te Amerongen, alwaar hij als boer in zijn levensonderhoud trachtte te voorzien. Bij de burgerlijke stand stond hij ingeschreven als "tabaksplanter"! Ook daar verzamelde zich een kleine groep mensen om zijn persoon, voor wie hij af en toe voorging. Meestentijds was hij echter op de zondagen elders om het Woord uit te dragen, waarbij de Bommeierwaard voornamelijk zijn arbeidsterrein bleef. Van deze reizen, die hij vooral met de boot maakte, werd in later tijd de anecdote verhaald: In de eerste tijd, dat hij op reis ging, om te

preken, geschiedde dat nog in het oude ambtsgewaad met de bekende driekantige steek. Maar op een keer, terwijl hij weer met de roeiboot naar de overkant van de Lek werd gebracht, waaide zijn steek in het water. Hierin zag ds. Sterkenburg een aanwijzing des Heeren om zich in het vervolg van dat oude ambtsgewaad te ontdoen. Hij heeft het dan ook niet meer gedragen.

Ook te Amerongen werden rampen ds. Sterkenburg niet bespaard. Op een keer brandde zijn kleine hofstede tot de grond toe af. Door bijdragen van zijn vrienden, die hij toch overal in het land had, werd hij weer in staat gesteld om zijn boerderijtje te doen herbouwen.

Weinig is uit deze tijd bekend van het geestelijk leven van ds. Sterkenburg. Wèl kan uit het vervolg opgemaakt worden, dat hij nog niet verenigd was met de weg, die hem door de Heere bereid was.

Nog te veel was hij uit op het verkrijgen van erkenning van zijn ambt, van zijn status in het geheel van de Kruisgemeenten, of de Christelijke Afscheiden Gemeenten. Nog te weinig was hij doordrongen van de breuk, die daar was in land, volk en kerk. Deze nood der breuk zou hem in later jaren opgelegd worden, waardoor hij zou afzien van enig streven naar herstelling of erkenning.

In 1867 ondernam ds. Sterkenburg opnieuw een poging om opgenomen te worden binnen het kerkverband van de Gereformeerde Kerk onder 't kruis. Wat van dit pogen nu precies de oorzaak was, is niet meer te achterhalen; er kan slechts naar gegist worden. Op 18 september 1867 deed hij aan de secretaris van de synodale commissie van de Kruisgemeenten, ds. N.I. Engelberts, het mondelinge verzoek, met zijn "gemeente" te Amerongen in dat kerkverband te worden opgenomen. De synodale commissie verwees hem echter op 11 december 1867 door naar de Algemene Vergadering. Verder kunnen we aangaande dit verzoek niets meer terug vinden, daar de notulen van de Algemene Vergadering, die in 1868 werd gehouden, totaal niets hieromtrent vermelden.

Bij de vereniging van het merendeel der Kruisgemeenten met de Christelijke Afscheiden Gemeenten in 1869, trachtte ds. Sterkenburg voor de laatste maal aansluiting te zoeken bij de, uit deze fusie, nieuw ontstane kerkformatie. Hij heeft hiervoor nogal wat werk verzet, want op de synode der afgescheidenen, die in 1869 te Middelburg werd gehouden, was hij in persoon aanwezig, in het bezit van een lastbrief van opzieners van diverse op zichzelf staande gemeenten. Hij verscheen daar, zo luiden de notulen "om mede de vereniging met ons te beproeven".

Ook dit streven liep op niets uit, daar hij werd verwezen naar de Algemene Vergadering der Kruisgemeenten, omdat hij door dat kerkverband behandeld was. Als hij "zijn zaken met die broeders in het reine" gebracht zou hebben, - zo luiden vervolgens dezelfde notulen - "en door hen in zijn bediening hersteld zou worden", dan kon hij langs die weg meedoen met de voorgenomen vereniging van de beide kerkverbanden. Welnu, de kruisgezinden wensten hem in het geheel niet terug, zodat hij opnieuw werd afgewezen, nadat men vroegere notulen had ingezien en nadere getuigenissen ingewonnen.

Als de verzoeken van ds. Sterkenburg om aansluiting zakelijk beschouwd worden, moet men, de bekende historische feiten in ogenschouw nemende, tot de conclusie komen, dat zijn verzoeken om wederopneming in een kerkverband vooral door de Kruisgemeenten niet recht zijn behandeld. Natuurlijk had ds. Sterkenburg fouten, het is meerdere malen aangehaald of belicht, desondanks wettigden deze niet de afwijzende houding van de vertegenwoordigers van de Kruisgemeenten. In z'n historische context bezien, kan men niet aan de indruk ontkomen, dat de nieuwe generatie van kruisdominees, die in de betreffende jaren in de verschillende commissies en vergaderingen zitting hadden, uit andere motieven deze leraar van het eerste uur buiten het meer en meer geformaliseerde verband hielden. Zou het niet zo geweest kunnen zijn, dat de figuur van ds. Sterkenburg op zich een aanklacht tegen hen inhield, vanwege het feit, dat zij de oorspronkelijke doelstellingen van de kruisdominees vaarwel hadden gezegd? Zou niet één der motieven naast het niet te ontkennen moeilijke karakter van ds. Sterkenburg geweest zijn, dat men niet meer herinnerd wenste te worden aan datgene, wat de eerste kruisdominees dreef, namelijk de eenheid der zichtbare kerk, met name toegespitst op een wederkering van de Nederlandse Hervormde Kerk tot haar uitgangspunten, zoals verwoord in de besluiten van de Synode van Dordrecht, in de jaren 1618-1619.

* * *

Dr. F.L. Bos vermeldt, dat ds. Sterkenburg omstreeks 1851 zijn vrouw verloor, toen hij in Haarlem nog woonachtig was. Dit is niet juist, want uit een afschrift van een acte blijkt, dat mevrouw Fija Josiena Sterkenburg-de Kruijff overleden is op 6 mei 1875, des nachts om half twee, in de gemeente Amerongen. Zij heeft dus nog mogen meemaken, dat haar oudste zoon Samuël op 22 april 1868 in het huwelijk trad met Catharina Johanna van Ree, een dochter van een logementhouder of herbergier. Zelfs heeft mevr. Sterkenburg nog de geboorte van haar eerste kleinkind mogen beleven op 21 februari 1869. Het was een dochter die bij haar inschrijving in de burgerlijke stand de namen Paulina Johanna Sophia ontving. Op 30 september 1869 vertrok het gezinnetje van Samuël Sterkenburg uit Amerongen naar Gouda.

Terugkerend naar ds. Sterkenburg is bekend dat hij geen activiteiten meer heeft ontplooid om opgenomen te worden in een kerkverband. Zou het hem duidelijk zijn geworden, dat het kennelijk des Heeren wil was, dat hij zelfstandig zijn weg zou gaan? Zou hem de breuk der kerk op het hart zijn gebonden en zou hij de herstelling van die breuk in het vervolg alleen van de Heere verwachten? Niets is hieromtrent met zekerheid te zeggen.

Tot omstreeks 1880 bleef het stil rond ds. Sterkenburg. Uit zijn verzoek van 18 september 1867 aan de secretaris van de Gereformeerde Kerk onder het kruis kan men opmaken, dat in zijn woonplaats Amerongen inmiddels een (kleine?) "gemeente" was gevormd, waarin hij voorging. Maar in het begin van de tachtiger jaren der vorige eeuw bediende hij het Woord en de sacramenten te Alblasserdam/Kinderdijk.

Over het ontstaan van deze gemeenten zijn de meningen niet eensluidend. Ook na intensieve naspeuringen kon geen klaarheid hieromtrent worden verkregen. Daarom zullen beide meningen worden weergegeven:

Het ene gevoelen, dat ook door dr. F.L. Bos wordt aangehangen, is, dat ds. Sterkenburg zelf te Alblasserdam/Kinderdijk een "Gereformeerde Samenkomst" heeft gesticht en daar ouderlingen en diakenen heeft bevestigd. Als deze mening juist is, betekent dit, dat ds. Sterkenburg op zijn vele reizen vanuit Amerongen, die, zoals geschreven, vooral gericht waren naar de Bommelerwaard, ook Alblasserdam/Kinderdijk heeft aangedaan. Dat moet hij dan ook vrij frequent gedaan hebben, want van de ene op de andere dag is er niet zo maar een gemeente gevormd, die dan ook nog in staat is een leraar, hoe sober hij ook leeft, te onderhouden. Desondanks is van eerdere contacten tussen ds. Sterkenburg en Alblasserdam/Kinderdijk niets bekend.

Het andere gevoelen is dat ds. Sterkenburg in contact is gekomen met een reeds bestaande gemeente of groepering. Dit moet dan de gemeente geweest zijn, die tot ca. 1879 werd bediend door ds. Johannes van den Broek DJzn. Deze dominee Van den Broek was een nogal merkwaardig persoon. Geboren te Den Bommel, heeft hij van 1869 tot ca. 1879 een gemeente te Alblasserdam/Kinderdijk gediend. Vervolgens nam hij een beroep aan naar een vrije Gereformeerde Gemeente te Gouda, die ontstaan was uit merendeels ontevreden christelijke gereformeerden. In 1880 verscheen er van zijn hand een predikatie in druk getiteld: "De staat des zondaars in de bekeering", met als ondertiteling: "predikatie voor arme Sionnieten, naar aanleiding van Jeremia 31 : 19". In zijn voorwoord beschreef hij zichzelf als "ene ongeletterden en alleen van Gods genade afhangerende leeraar", als "een man, die alleen in de school van zijn dierbaren Immanuël onderwezen is en wordt en het zijne ziel het zaligst is, als hij in diepe afhankelijkheid van zijn getrouwe God mag ondervinden, die hem, O wonder van genade, tot deze gewichtige bediening geroepen heeft, en daarom niet door menschenkinderen erkend, maar door God gezet tot dienaar in zijne gemeente voor zijn arme volk en voor allen, die naar den Heere vragen". Tussen april en augustus 1882 bezocht deze dominee Van den Broek een aantal vrije gemeenten in Zuid-Afrika. Bij zijn terugkomst bleek, dat de overgrote meerderheid van zijn gemeente hem niet meer terugwenste, daar men meer geporteerd was van de tijdens zijn absentie opgetreden oefenaar H.J. Wessels uit Utrecht.

Over en naar aanleiding van zijn bezoek aan Zuid-Afrika heeft ds. Van den Broek een tweetal brochures geschreven, de eerste vooral gericht tegen prof. H. de Cock uit Kampen, waarin hij tevens de kerkelijke toestanden in Gouda vanuit zijn visie uit de doeken deed.

Uiteraard teleurgesteld dat hij in Gouda eigenlijk niet meer gewenst was, nam hij in 1882 een beroep aan van de vrije Gereformeerde Gemeente te Nieuw-Amsterdam, welke gemeente hij maar een goed jaar diende. Vervolgens was hij predikant van de vrije Oud Gereformeerde Gemeente te Den Helder van 1883-1885. Uit de notulen van de synode der Christelijke Gereformeerde Kerken van 25 - 27 juli 1911 valt te concluderen dat ds. Van den Broek in de Verenigde Staten verbleef op dat moment, want een synodale commissie bericht, dat "het verzoek der gemeente Aarlanderveen om ds. J. van den Broek te Grand-Rapids te mogen beroepen, niet kan worden ingewilligd op grond van weinig gunstige inlichtingen, die zijn ingewonnen".

Ds. Van den Broek was een zeer actief man wat betrof zijn strijd tegen de Christelijke Gereformeerde Kerken, ontstaan door de fusie van 1869 tussen de Gereformeerde Kerk onder het kruis en de Christelijke Afscheiden Gemeenten. In verschillende plaatselijke conflicten in deze kerk, waardoor scheuring ontstond, zoals te Nieuw-Amsterdam en Rijssen had hij de hand.

Dat wat uitvoeriger bij ds. Van den Broek is stilgestaan, vindt zijn oorzaak in het feit, dat het niet onaannemelijk is, dat ds. Sterkenburg inderdaad in Alblasserdam/ Kinderdijk een bestaande gemeente aantrof. Men lette slechts op de data: ca 1879 verliet ds. Van den Broek de gemeente te Alblasserdam en volgens dr. Bos stichtte ds. Sterkenburg ca. 1880 een "Gereformeerde Samenkomst" in die burgerlijke gemeente. Hierbij komt nog, dat zowel de huidige Oud Gereformeerde Gemeente te Kinderdijk als de thans "Gereformeerde Gemeente in Nederland" geheten gemeente aan de Kerkstraat te Alblasserdam veel later als gemeenten zijn geïnstitueerd, de laatstgenoemde op 26 december 1928. Bewijzen zijn er evenwel niet voor te geven, maar de mogelijkheid is zeer reëel, dat ds. Sterkenburg een misschien wel wat verlopen, maar nochtans een bestaande gemeente te Alblasserdam/Kinderdijk aantrof, die hem begeerde als haar vaste herder en leraar. Eerst op 25 april 1888 vestigde ds. Sterkenburg zich te Kinderdijk, gemeente Nieuw-Lekkerland. Hij woonde daar op het adres D 51, welk huis later omgenummerd werd naar D 172 en thans nog bestaat onder het adres Molenstraat 72. Op 79-jarige leeftijd kwam er een einde aan zijn zwervend leven en mocht hij ook in het uitwendige rust vinden temidden van een gemeente, die hem beminde.

Weinig staat er van deze laatste periode van zijn leven op schrift; des te meer is er via overlevering bekend, alhoewel er aangaande de juistheid van deze overlevering soms vraagtekens te plaatsen zijn. In elk geval is bekend, dat ds. Sterkenburg in de negentiger jaren van de vorige eeuw de Bakkeriaanse gemeente te Stavenisse in Zeeland met Woord en sacramenten bediende. Deze gemeente was na het overlijden van ds. Daniël Bakker op 25 november 1885 zelfstandig geworden.

Ds. Sterkenburg preekte in een houten schuurkerkje, dat onder aan de dijk stond recht voor het huidige Donkersloot aan de Noordzijde van het wiel, aan welks zuidzijde thans het kerkgebouw van de Gereformeerde Samenkomst staat. Wellicht was dit gebouwtje niet het eigendom van ds. Sterkenburg of zijn gemeente, want er is geen enkele acte hiervan in de kadastrale registers te vinden. Wèl is inmiddels bekend, dat de grond, waarop het gebouwtje stond het eigendom was van het Armenbestuur der plaatselijke Hervormde gemeente en in later jaren is overgegaan in eigendom van het Burgerlijk Armen-bestuur. Opmerkenswaardig is het, dat de Hervormde gemeente het toestond, dat op hun grondgebied een andere gemeente of gemeenschap haar godsdienst-oefeningen hield.

Niet alleen vanwege zijn ouderdom, maar ook door zijn godzalige levenswandel was ds. Sterkenburg zeer geacht ook in de burgerlijke gemeente. De jeugd had ontzag voor zijn vermanend woord, als hij hen betrapte op dobbelspel of straatslenteren op zondag. De kinderen gingen een straatje om, als zij hem in de verte zagen aankomen. Op de catechisatie wist hij zijn leerlingen te boeien en te stimuleren tot het van buiten leren van bijvoorbeeld de Heidelbergse Catechismus, of de Nederlandse Geloofsbelijdenis, of de Dordtsche Leerregels. Er bestaan een drietal afdrucken uit boeken, die hij dan bij het opzeggen cadeau deed. In de eerste, waaronder de datum 7 december 1892 staat genoteerd, schreef ds. Sterkenburg waarschijnlijk nog zelf een opdracht. Deze luidt:

"Praesent aan Maaïke Roodnat, dochter van Pieter Roodnat aan de Kinderdijk, Gem. Alblasserdam als bewijs van goede Leerzaamheid in het opzeggen van 37 Art. der Nederlandsche Gereformeerde Geloofsbelijdenis, de 44 Art. der Geloofsbelijdenis van den Heiligen Athanasius, in den Jare 325 en de 12 Art. der Apostolische Geloofsbelijdenis, de Wet des Heeren enz. Wenschende haar toe hierin te mogen volharden, en bij die Waarheid en Leer daarin uitgedrukt, gegrond in Gods Heilige Woord te moge blijven, om die in haar leven en daden door Genade Gods van Christus Jezus, door den Heiligen Geest des Geloofs en der Wedergeboorte en ware Bekeering te mogen bevestigen, opdat haar leve Gode moge worden toegewijd, opdat haar sterven haar eens een rijk gewin mocht kunne zijn. Dit zij de wensch en bede van Uw liefh. Leeraar, uit blijdschap der Leerzaamheid. Gedaan door den Leeraar der Gereformeerde Kerk in Nederland, B. Sterkenburg, v.d.m."

De tweede opdracht heeft als datum 22 mei 1896, ook deze is waarschijnlijk door ds. Sterkenburg zelf nog geschreven. Het betrof hier beide het boek van John Bunyan, getiteld "Komst en Welkomst tot Christus". De derde opdracht van 13 mei 1898 is wel door ds. Sterkenburg ondertekend, maar door een ander geschreven, getuige het totaal andere handschrift. Deze laatste opdracht stond in het boekwerkje "De Gezonde Geloovige" van Thomas Sheppard.

In 1896 bevestigde ds. Sterkenburg de oefenaar Hendrik Stam uit Capelle aan den IJssel in het ambt van voorganger; toen was ds. Sterkenburg dus al 87 jaar oud en zeer verzwakt. Pastorale arbeid deed hij toen al niet meer. Slechts ging hij de gemeente nog voor in de erediensten, maar hiertoe moest hij dan wel de kansel opgedragen worden.

Geen van de kinderen van ds. Sterkenburg is gebleven bij de leer van hun vader. Zelfs is bekend, dat hij zijn zoon Samuël niet meer als kind wilde erkennen, vanwege zijn goddeloze levenswandel. Het verhaal gaat, dat Samuël zijn vader eens ontmoette op de Kinderdijk en hem groette, maar ds. Sterkenburg deed net, alsof hij hem niet kende. Hierdoor getroffen, sprak Samuël hem aan en vroeg hem, of hij zijn eigen zoon niet meer kende. Waarop ds. Sterkenburg antwoordde, dat hij niemand meer kende naar het vlees.

Vrijwel tot het einde van zijn leven heeft ds. Sterkenburg gepreekt. Voor de laatste maal deed hij dit op 30 juli 1899. Hij had toen als tekst de bekende woorden uit I Korinthe 2 de verzen 1 en 2: "En ik, broeders, als ik tot u ben gekomen, ben niet gekomen met uitnemendheid van woorden, of van wijsheid, u verkondigende de getuigenis van God. Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Jezus Christus, en Dien gekruisigd".

Op 18 januari 1900 brak het uur aan, waarop ook ds. Sterkenburg werd verlost van zijn aardse bestaan. Uit de overlevering is bekend, dat hij tot vlak voor zijn sterven helder is geweest. Dat hij in verwondering en aanbidding zijn laatste uren heeft doorgebracht in het zicht op het hemelse Kanaän. De strijder, ook menigmaal tegen zichzelf en zijn bestaan, werd thuisgehaald, in het "kom in, gij gezegende Mijns Vaders". De aangifte van zijn overlijden werd gedaan door de 70-jarige lijkbezorger Bastiaan van Dalen en de 35-jarige gemeentebode Maarten van der Spek in het gemeentehuis te Nieuw-Lekkerland. Op 22 januari 1900 vond de begrafenis plaats, die geleid werd door ds. Stam.

4. STERKENBURG EN ONZE GEMEENTEN

Voor zover mogelijk, is in dit hoofdstuk het leven en de arbeid van ds. Sterkenburg weergegeven. In de eerste paragraaf werd hij gezien in het geheel der Afscheiding, in de periode vanaf zijn geboorte tot het einde van 1845. Zijn strijd en verdrukking tijdens zijn voorgangerschap te Giessendam werd beschreven. Gesignaleerd werd dat hij zich verenigd gevoelde met de kerk der Reformatie en de leer, zoals door die kerk beleden tussen de Nationale Synode te Dordrecht in de jaren 1618-1619. Maar ook is duidelijk geworden, dat hij aan het einde van die periode niet alleen banden, geestelijke banden gevoelde met andere voorgangers van de gemeenten onder het kruis, maar tevens een werkzaam aandeel had in het scheppen van een nieuw kerkverband naast en buiten de kerk der Reformatie.

In de tweede paragraaf, waarin het tijdvak tussen 1846 en 1860 werd beschreven, kwam eerst naar voren hoe ds. Sterkenburg al hechter en hechter zich verbonden gevoelde met de Gereformeerde Kerk onder het kruis. Hoe hij actief deelnam in de meerdere vergaderingen van dit kerkverband. Hij is gadeslagen in zijn ambtsperiode te Oosterland en daarna te Haarlem, waarbij het opviel dat hij te Oosterland in onmin geraakte met een deel van zijn gemeente, die meer voelde voor de prediking van ds. P. van Dijke. Er is geconstateerd dat hij in 1851 op oneigenlijke gronden werd geschorst en afgezet; dat hij hierna op vele manieren en bij verschillende verbanden heeft getracht weer aansluiting te verkrijgen.

In de derde paragraaf, handelend vanaf ca. 1860 tot zijn overlijden, zag men ds. Sterkenburg eerst nog worstelen om erkenning bij de mensen, maar vanaf ca. 1870 is in dit opzicht bij hem een berusten waargenomen in de Goddelijke leiding. Vanaf ca. 1880 en metterwoon vanaf 1888 bevond hij zich te Alblasserdam/ Kinderdijk; rust vindend in het ambt van voorganger van de Gereformeerde Samenkomst; welke gemeente als de oudste van onze gemeenten is aan te merken. Deze paragraaf was noodzakelijkerwijs beknopt, daar weinig uit deze periode staat beschreven. Het is gevaarlijk af te gaan op mondelinge overleveringen. Niet zelden kan geconstateerd worden hoe gemakkelijk, al of niet bewust, feiten subjectief (d.w.z. naar eigen gevoel en inleving) worden weergegeven, waardoor de verhalen strijdig worden met de reële, objectieve waarheid.

Wat is nu de betekenis van ds. Sterkenburg voor onze gemeenten? Die is niet gelegen in het feit, dat hij helder onder woorden heeft gebracht, wat de grondslag van onze gemeenten behoort te zijn, namelijk de inleving van de breuk van land, volk en kerk. Zou deze inleving bij het volk van God in onze gemeenten niet meer gevonden worden, dan ontvalt aan deze gemeenten de bestaansgrond en onderscheidt ons niets meer van andere kerkelijke verbanden. Juist deze inleving en het spreken daaruit; juist de bede en het verlangen "of de Heere Zijn voetstappen in ons land wil komen indrukken, orde op zaken wil komen stellen, teniet doende alles, wat zich daartegen keert en Zijn verscheurde en verbrokkelde gemeente wil komen herstellen door de werking Zijns Geestes en daartoe land, volk en kerk de nodige schuld en boete wil komen opleggen" bepaalt de aard en het karakter van onze gemeenten.

Zulks heeft ds. Sterkenburg, het zij nogmaals geschreven, niet helder geformuleerd; desniettemin is uit zijn leven, ondanks zijn afdwalen en heenzwerfen, toch dit verlangen en die bede te constateren. In het begin van zijn ambtsperiode te Giessendam kwam het heel sterk naar voren; aan het einde van zijn leven herleefde het opnieuw, hetgeen op te maken is uit het feit, dat hij met zijn gemeente te Alblasserdam/ Kinderdijk nimmer aansluiting heeft gezocht of gewenst bij een kerkverband.

De betekenis van ds. Sterkenburg voor onze gemeenten is ook gelegen in het gegeven, dat hij Hendrik Stam in het ambt van voorganger heeft bevestigd. Die, na het overlijden van ds. Sterkenburg, in de gemeente van Alblasserdam regelmatig voorging en aldaar ook de sacramenten bediende. Hieruit kan worden geconcludeerd, dat zowel ds. Stam als de kerkeraad of het kerkbestuur van de gemeente Alblasserdam eens geestes waren wat betreft de plaats van de gemeenten binnen het geheel van kerkelijk Nederland.

Bij alle naspeuringen in de historie en bij het pogen om gegevens te verzamelen over ds. Sterkenburg is weleens de vraag gesteld, of deze voorganger het wel waard was, gelet op hetgeen hij al of niet gepresteerd zou hebben, om opnieuw weer in het licht van de schijnwerpers der publiciteit te worden geplaatst. Ds. Sterkenburg is dit zeker waard; zelfs kan hij geplaatst worden naast ds. L.G.C. Ledeboer in zijn strijd en lijden om de zaak en de naam van Christus. Weliswaar heeft hij aanzienlijk minder gepubliceerd; hij was ook geen dichter zoals ds. Ledeboer. Maar bezien in het licht van zijn tijd en gelet op zijn vasthoudendheid in de strijd met het burgerlijk gezag, vooral gezien zijn betekenis voor onze gemeenten, verdient deze voorganger de aandacht. Bovenal geldt ook voor hem het gebod uit Hebrëen 13 vers 7, zoals dit te lezen is op de grafsteen van wijlen ds. G. van de Breevaart: "Gedenkt uwer voorgangeren, die u het Woord Gods gesproken hebben; en volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst hunner wandeling".

3. DS. HENDRIK STAM

23 juni 1839 - 5 mei 1916

De eerste voorganger in de kring van onze gemeenten, ds. B. Sterkenburg, heeft vooral bekendheid verkregen door het hoofdstuk, dat dr. F.L. Bos aan hem wijdt in zijn boek "Kruisdominees" onder de titel "de man van de derde mogelijkheid". Van de voorganger ds. Hendrik Stam is een dergelijke levensbeschrijving nimmer gepubliceerd. Weliswaar heeft H.M. Stoppelenburg in zijn "Kerkhistorische Kroniek", 7e jaargang nummer 1 van juli 1970 aandacht aan hem besteed, maar de oplage van dit kwartaalblad was dermate gering, dat ook hierdoor ds. Stam niet algemeen bekend werd.

Eén der oorzaken van deze geringe publiciteit is wel, dat er van de hand van ds. Stam zelf niets is bewaard gebleven; er zijn ook geen preken van hem door anderen uitgeschreven en in druk verschenen. Zo is bijna alles, wat in de laatste jaren over hem geschreven is, vooral door ouderling J. van Dam van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Kinderdijk, gebaseerd op mondelinge overlevering. Toch is alles, wat men hoort via de overlevering van dien aard, dat van harte kan worden ingestemd met de typering van Van Dam, dat ds. Stam "een zeer begenadigde, gezalfde knecht des Heeren was, met soms profetische gaven."

Het is opmerkelijk dat, bij beschrijving van de geschiedenis van deze gemeenten, dit vooral dient te geschieden via biografische beschrijvingen van onze voorgangers. De grond hiervoor is onder andere te vinden in artikel 6 van de beginselverklaring van deze gemeenschappen, waarin staat: "In deze Afscheiding zijn de bovengenoemde gemeenschappen (Alblasserdam, Capelle aan den IJssel, Hendrik-Ido-Ambacht, Schiedam en Sliedrecht) niet mede kunnen gaan; doch gelovende, dat zij in die Kerk (dat is: de Nederlandse Hervormde Kerk) thuis hoorden, uit de honger naar Gods Woord, om hun voorgangers verzameld gebleven, er op uitzijnde of Christus nog eens Zelf orde op zaken wil komen stellen, om alzo de hun ontzegde plaats aan hen te hergeven." Het doel is dus niet geweest om kerkgemeenschappen te stichten naast bestaande. Zuiver gesteld was en is het de doelstelling om op Gods tijd weer te keren in de kerk der Reformatie en tot dat tijdstip verzameld te blijven rond deze voorgangers. Dit was de doelstelling, dit dient de doelstelling te blijven, daar dit de bestaansgrond is voor deze gemeenten.

Het is evenzo opmerkelijk dat de gemeenten in het algemeen niet zijn voortgekomen uit vroegere Kruisgemeenten of andere afgescheiden groeperingen. Neen, het waren voornamelijk mensen, behorend tot de "Grote Kerk", tot de Nederlandse Hervormde Kerk, die zich daar niet meer thuis gevoelden, daar stenen voor brood kregen en zich daarom groepeerden rond deze voorgangers.

Teruggekeerd naar ds. Hendrik (Hein) Stam. De eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal besteed worden aan zijn verblijf te Kockengen en Wilnis; de tweede paragraaf zal betrekking hebben op zijn activiteiten in Capelle aan den IJssel, terwijl in de derde paragraaf aandacht besteed zal worden aan zijn werkzaamheden buiten Capelle, onder andere het stichten van de gemeente te Schiedam en zijn overlijden. De vierde paragraaf, tenslotte, zal gewijd zijn aan de betekenis van ds. Stam voor de gemeenten, die hij gediend heeft.

1. KOCKENGEN EN WILNIS

Op 23 juni 1839 werd ten huize van Dirk Stam (geboren op 6 april 1816 te Kockengen) en Annigje Lekkerkerker (geboren op 7 mei 1809 te Linschoten) een zoon geboren, die de naam Hendrik kreeg. Hein - want zo werd dit kind genoemd - was de eerste uit dit huwelijk. Na hem zouden nog zeven kinderen in dit gezin het levenslicht aanschouwen. De vader stond in de burgerlijke stand bekend als arbeider, terwijl het gezin kerkelijk was ingeschreven als christelijk afgescheiden. Kennelijk is het gezin in een aantal jaren enige malen verhuisd, want na Hendrik werden er drie kinderen te Ruwiel geboren, terwijl daarna vier kinderen in Uithoorn werden aangegeven. Op 30 januari 1861 werd het gezin opnieuw ingeschreven in het bevolkingsregister te Kockengen.

Van de jeugd van Hendrik is weinig bekend. Volgens overlevering was hij twaalf jaar oud, toen hij door God gerechtvaardigd werd en zich, met medeweten voor eigen hart en leven, het eigendom mocht weten van Hem, Die hem gekocht had met Zijn dierbaar bloed. Reeds op die leeftijd had de Heere hem duidelijk ingedrukt, dat hij nog eens voorganger zou worden. Als hij dan met zijn vrienden aan het spelen was, gebeurde het wel eens, dat hij op een boerenwagen klom en tot zijn vrienden zei: "Nu zal ik eens voor jullie preken, want God zal mij nog tot voorganger maken." Reeds toen geloofde Hendrik, dat hij eenmaal tot de dienst van Woord en sacramenten geroepen zou worden.

Vermoedelijk in 1866 trad Hendrik in het huwelijk met Annetje Oosterom, die op 3 december 1841 te Wilnis was geboren. "Op 17 en 21 april 1867 worden in tegenwoordigheid van de ouderling aangenomen en als lidmaten der gemeente openlijk bevestigd: Hendrik Stam en Antie Oosterom," zo luiden de notulen van de Nederlandse Hervormde gemeente van Kockengen.

Het "vele zijn de tegenspoeden des rechtvaardigen" zou ook in dit huwelijk bewaarheid worden. Op 28 maart 1867 werd het eerste kind, zoon Arie, geboren. Na slechts anderhalve maand geleefd te hebben, moest het echtpaar Stam dit kind op 11 mei 1867 grafwaarts dragen. Op 8 mei 1868 werd er opnieuw een zoon geboren, die zij ook Arie noemden. Na krap drie weken nam de dood ook dit kind weg op 25 mei 1868. Op 28 december 1869 werd er een dochter geboren, die de naam Neeltje kreeg.

Inmiddels was op 7 januari 1868 een broer van Hendrik, te weten Samuël, op ruim vier en twintigjarige leeftijd overleden; terwijl vader Dirk op 19 mei 1870 het tijdelijke met het eeuwige moest verwisselen.

Viermaal stond Hendrik met vrouwen familieleden binnen de vier jaar rondom de groeve der vertering. Wie zal het leed beschrijven, dat door hen ervaren werd? Ongetwijfeld zullen verborgen ondersteuning zijn deel geweest zijn, waardoor hij met de dichter kon en mocht zingen:

"En nu, wat verwacht ik, O HEERE! Mijn hoop, die is op U".

Ook het jaar 1871 zal in de herinnering van Hendrik Stam als een zeer smartvoljaar zijn opgetekend. Vreugdevol was het begonnen, toen op 14 januari het echtpaar verblijd werd met de geboorte van een zoon, die de naam Dirk kreeg en dus vernoemd werd naar de toen acht maanden geleden gestorven vader van Hendrik. Twee maanden later, op 15 maart 1871, werd aan Hendrik zijn vrouw Annetje Oosterom door de dood ontnomen. Hij bleef achter met een dochtertje van 15 maanden en een zoontje van 2 maanden.

Nog hielden de kastijdingen des Heeren niet op, want op 27 augustus van datzelfde jaar stierf ook het zoontje Dirk. Daar zat Hendrik, als eenmaal Job, op de puinhopen van zijn geluk. Van zijn geestelijk leven uit die tijd is niets bekend. Zou het ook van hem hebben gegolden, zoals van Job door de Heilige Geest werd opgetekend: "In dit alles zondigde Job niet, en schreef Gode niets ongerijms toe? "

Niet lang daarna, op 20 januari 1872 vertrok Hendrik met zijn dochtertje uit de gemeente Kockengen naar de gemeente Wilnis. Ook zijn moeder Annigje Lekkerkerker trok met hem mee. Op 16 februari was hij nog eenmaal in het gemeentehuis van Kockengen en wel om in het huwelijk te treden met Jannigje de Wit, geboren op 3 oktober 1845. Zij was een dochter van Roelof de Wit en Neeltje Borman, die beiden inmiddels overleden waren. Bij deze huwelijksluiting waren als getuigen

aanwezig twee broers van de bruid, een zwager van de bruidegom en (waarschijnlijk) een vriend van Hendrik. Dit huwelijk heeft geduurd tot op het moment, dat Stam in 1916 overleed.

Nog in datzelfde jaar 1872, op 20 november, kwam er gezinsuitbreiding door de geboorte van dochter Annigje, waarschijnlijk vernoemd naar de moeder en de eerste vrouw van Hendrik. Op 9 januari 1874 werd het echtpaar opnieuw verblijd door de geboorte van een kind en wel een zoon, die Roelof werd genoemd. Helaas werd dit kind hen op 29 mei van dat jaar weer ontnomen door de wrede dood. Op 2 september 1875 werd er opnieuw een zoontje geboren, dat weer de naam Roelof kreeg. Ook dit jongetje stierf en wel op 8 november 1876, dus na veertien maanden geleefd te hebben. Op 15 september 1876 werd het laatste kind van het echtpaar Stam te Wilnis geboren en wel een dochtertje, die Emilia werd genoemd.

Uiteindelijk bestond het gezin Stam aan het eind van het jaar 1876 uit vader Hendrik Stam, moeder Jannigje de Wit, grootmoeder Annigje Lekkerkerker en de dochtertjes Neeltje (uit Stams eerste huwelijk), Annigje en Emilia.

Na enigermate de gezinsomstandigheden van Stam nagegaan te hebben te Kockengen en Wilnis, zou wellicht de vraag kunnen rijzen, op welke wijze Stam de kost verdiende voor zichzelf en zijn gezin.

Welnu, te Kockengen stond hij geregistreerd als schipper. Op welke manier hij dit beroep uitoefende is niet bekend, maar gelet op zijn afkomst en levensloop tot dusver, zou het niet vreemd zijn, als hij in dienst van de één of andere rederij zou hebben gevaren. Niets wijst er in ieder geval op, dat hij een eigen schip zou hebben gehad. In 1867 werd hij in de gemeentelijke registers omschreven als werkman, maar in 1868 weer als schipper. Dit beroep werd ook vermeld in de acte, opgemaakt bij zijn tweede huwelijk.

Te Wilnis stond Stam bekend als winkelier en als zodanig was hij ook bij de burgerlijke stand ingeschreven. Wellicht kunnen de ouderen onder de lezers zich wel voorstellen, wat zo'n dorpswinkeltje voorstelde: er werden grutterswaren verkocht en wat andere eerste levensbehoeften. Meestentijds werden er in dorpjes, zoals Wilnis, ook geen fraaie winkelpanden gevonden, neen, in eenvoudige huisjes werd er een kamer geschikt gemaakt voor deze nering.

Om onbekende redenen, maar zeker op Gods tijd, vertrok het gezin Stam op 21 december 1876 vanuit Wilnis naar Capelle aan den IJssel.

2. CAPELLE AAN DEN IJSSEL

De drooglegging van de Prins Alexanderpolder in 1874 bracht ook voor de gemeente Capelle veranderingen mede. Personen uit andere plaatsen vestigden zich aldaar en begonnen een boerenbedrijf of tuinderij. Onder de stroom van migranten bevond zich ook het gezin van Hendrik Stam, dat op 23 december 1876, als gekomen uit Wilnis, in de gemeentelijke registers van Capelle werd ingeschreven.

Stam werd ingeschreven als bouwman. Aangezien zijn naam eerst in 1899 in de kadastrale gegevens voorkomt en wel als eigenaar van een bezitting, moet worden aangenomen dat hij in eerste instantie een bedrijf huurde of pachtte. De eigenaar van de boerderij en de gronden, waarop Stam zijn bedrijf uitoefende is wel bekend. Hij heette Leendert de Lange, bouwman in Nieuwerkerk aan den IJssel.

De boerderij, die in de vijftiger jaren van deze eeuw moest wijken voor woningbouw, stond op het punt waar de Kralingseweg overgaat in de Bermweg in Capelle aan den IJssel. Het bedrijf, ongeveer veertien bunder groot, was aanvankelijk een landbouw- en later meer een veeteeltbedrijf.

Op 26 januari 1878 werd het gezin Stam opnieuw verblijd met de geboorte van een zoontje en broertje, dat voor de derde maal Roelof werd genoemd. Hierna werd er op 30 maart 1879 weer een dochtertje geboren, dat van haar ouders de naam Clasina ontving.

Op 16 mei 1880 werd opnieuw het geluid van een jonggeborene in het huis van Stam vernomen. Ditmaal van een jongetje, dat de naam Dirk kreeg. Hierna werden er nog vier kinderen geboren: op 21 april 1882 dochtertje Lijsje; op 15 juni 1884 het dochtertje Neeltje, dat echter op 16 augustus van datzelfde jaar overleed; op 4 januari 1886 Samuël en op 13 april 1887 het laatste, een dochtertje, dat opnieuw Neeltje werd genoemd.

Kerkelijk gezien had de Afscheiding van 1834 in Capelle geen voet aan de grond gekregen, zodat er alleen een Nederlandse Hervormde gemeente in het dorp was in die tijd. Toch was er een aantal mensen in het dorp, dat zich niet kon vinden in de leer, die aldaar gebracht werd. Men miste er het geestelijk leven in; men kreeg stenen voor brood. Desondanks kerkte Stam met zijn gezin in de Hervormde gemeente in Capelle aan den IJssel. Daar stond in die tijd ds. Lambertus Doedes, die tot aan zijn emeritaat op 1 juni 1892 deze gemeente diende. Op 28 januari 1877 werd Stam aldaar als lid ingeschreven. In 1879 werd dochter Clasina nog door ds. Theesing, waarschijnlijk een predikant die voor ds. Doedes waarnam, gedoopt. Toch kon hij het niet lang meer uithouden in de Hervormde Kerk, zodat hij zich omstreeks 1880 genoodzaakt zag ter kerke te gaan bij de Gereformeerde gemeente onder het kruis aan het Weenaplein in Rotterdam. Dit is waarschijnlijk ook de reden, waarom hij in de burgerlijke stand van Capelle stond genoteerd als oud gereformeerd!

Niet lang heeft het gezin Stam de reis gemaakt naar de kerk aan het Weenaplein. Het was een hele reis, want gelet op de afstand tussen Capelle en het centrum van Rotterdam, moet het elke zondag weer een onderneming zijn geweest om ter kerke te gaan. De bezwaren, die, vooral met kleine kinderen, kleefden aan de kerkgang op zo'n verre afstand, waren groot. Maar zouden de afstands-bezwaren de enige geweest zijn, die Stam en nog enkelen met hem deden besluiten hiermede te stoppen in ongeveer 1885? Dat is niet aan te nemen.

De Gereformeerde gemeente onder het kruis aan het Weenaplein te Rotterdam, waar Hendrik Stam van 1880 tot in 1885 kerkte, was in die tijd een niet tot enig kerkverband behorende gemeente, die in de eerste helft van 1877 nog bediend werd door de bekende ds. Cornelis van den Oever. Tot ongeveer juni 1877 heeft ds. Van den Oever (geboren op 14 februari 1802 te Rijnsburg) zondag op zondag het Woord bediend, maar later liet zijn gezondheidstoestand dit niet meer toe. Na enige maanden van smartelijk lijden ontsliep hij op 5 december 1877 in zijn Heere en Zaligmaker.

Van 1878 tot in 1881 werd deze kerkelijke gemeente aan het Weenaplein bediend door een zoon van ds. C. van den Oever, namelijk ds. Hermanus van den Oever (geboren 18 januari 1826; overleden 25 februari 1900). Na zijn afscheid van de gemeente ging hij nagenoeg uitsluitend voor in vrije groepen, onder andere te Rotterdam, Schiedam-Terbregge en Delft. De oorzaak, die ds. H. van den Oever

aanleiding gaf de gemeente aan het Weenaplein vaarwel te zeggen, is niet bekend. Het is overigens wel opmerkenswaardig dat hij na zijn afscheid voorging bij vrije groepen, ook in de stad Rotterdam. In 1883 werd op 22 februari ds. Daniël Boeser van Smalen tot predikant van de gemeente aan het Weenaplein bevestigd. Hij preekte in die gemeente reeds onder de ambtsbediening van zijn voorganger, ds. H. van den Oever. Met name deze predikant moet indruk gemaakt hebben op Stam, want toen hij zelf op de kansel stond, heeft hij menigmaal voorvallen uit het leven van deze voorganger en uitdrukkingen aangehaald.

Toch werd op een gegeven moment Stam genoodzaakt zijn gang naar het Weenaplein te staken. Wat daarvan precies de oorzaak geweest is, is niet bekend. Was de dieper en dieper wordende kloof tussen de Kruisgemeenten in het algemeen en de gemeente aan het Weenaplein in het bijzonder en de Nederlandse Hervormde Kerk, waardoor van de beleving van de breuk van land, volk en kerk steeds minder werd vernomen in de Kruisgemeente, de reden, dat Stam zich niet meer thuis voelde in die gemeente? Immers, het gevoel van de eerste kruisdominees, alsook van ds. L.G.C. Ledeboer, het uitzien van deze voorgangers naar de herstelling en terugkering van de zo vervallen kerk der Reformatie, het voortdurend gebed of de Heere "Zijn voetstappen in ons land wilde komen indrukken, orde op zaken wilde stellen, teniet doende alles, wat zich daar tegen keerde en Zijn verscheurde en verbrokkelde Gemeente wilde komen herstellen door de werking Zijns Geestes en daartoe land, volk en kerk de nodige schuld en boete wilde komen opleggen" werd nauwelijks meer gehoord. O zeker, er waren er nog onder Gods kinderen, die zich, met bewustheid voor eigen hart en leven, het eigendom van Christus mochten weten, die diep ingeleid waren in die breuk. Die gevoelden dat hun de nood omtrent de breuk was opgelegd. Maar onder de voorgangers was dit gevoel nauwelijks meer te vinden.

Van de hiervoor beschreven Gereformeerde Gemeente onder het kruis zij nog ter completering vermeld, dat deze gemeente onder ds. C. Pieneman (geboren 27 mei 1803; overleden 2 augustus 1912) in 1901 het kerkgebouw aan het Weenaplein heeft verlaten, daar dit gebouw afgebroken moest worden ten behoeve van de aanleg van de spoorlijn Rotterdam-Scheveningen. In de plaats hiervan werd een nieuw kerkgebouw aan de Boezemsingel in gebruik genomen. Deze gemeente is in later tijden bediend door de bekende predikant ds. G.H. Kersten (geboren 6 augustus 1882; overleden 6 september 1948). Ten tijde van zijn eerste verblijf te Rotterdam (1906-1912) sloot deze gemeente zich in 1907 aan bij het in dat jaar ontstane kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland (een samensmelting van de Gereformeerde Gemeenten onder het kruis en enige "Ledeboeriaanse" gemeenten).

Terugkerend naar Hendrik Stam, was het opmerkelijk dat hij niet de enige was, die het noch kon vinden in de Hervormde kerk te Capelle, noch bij de Kruisgemeente te Rotterdam. Met hem en zijn gezin waren er in 1885 nog drie gezinnen, namelijk die van J. Oudshoorn, A. Slobbe en J. van Rijs, waarvan in elk geval de vaders eens geestes waren met Stam. Zij waren eens geestes, niet alleen doordat zij allen doorgeleide en geoefende kinderen Gods waren, maar ook in de beleving van de breuk van land, volk en kerk. Uiteindelijk werd besloten dat voor hen en hun gezinnen 's zondags een predikatie van een oudvader zou worden gelezen. Dit gebeurde in de boerderij van Stam. Dit lezen werd niet door Stam gedaan, want hij kon maar heel slecht lezen. Neen, Oudshoorn was hiermede belast.

Maar al spoedig kreeg Stam het zeer benauwd onder het preeklezen, omdat het Woord hem aanklaagde. Immers, van zijn kindse jaren had hij geloofd, dat hij nog eens voorganger moest worden en nu kwam de Heere hem in de dadelijkheid te roepen tot dit ambt. Maar, zo gewillig hij in vroeger jaren was, (zo zelfs, dat hij soms het spel onderbrak om te spreken) zo onwillig was Stam toen hij van de Heere werd uitgestoten. Hij gevoelde zich zo onbekwaam, zo onwelsprekend; hij kon niet eens behoorlijk lezen. Met alles wat in hem was verzette Stam zich tegen de leiding Gods met hem, hij kon het niet en hij wilde het niet.

Echter, wie is bestand tegen de Goddelijke almacht? Niemand, ook Hendrik Stam niet! De Heere plaagde hem in zijn bedrijf, zodat hij in korte tijd zoveel verloor, dat hij een faillissement nabij was. Nog was Stam niet overwonnen en ingewonnen, hij bleef volharden in zijn afwijzen. Hierna werd

Stam ziek, ja, men dacht dat hij krankzinnig was geworden. Liefdevol werd hij ook in die tijd bijgestaan en verzorgd door zijn drie vrienden. Zwart was het in zijn ziel, zo zwart, dat hij telkens in grote benauwdheid uitriep: "Licht, licht moet ik hebben." Vier dagen heeft Stam in die stikdonkere nacht verkeerd. Vier dagen heeft hij als eenmaal Mozes tot de Heere gezegd: "Och HEERE! ik ben geen man wel ter tale, noch van gisteren, noch van eergisteren, noch van toen af, toen Gij tot Uw knecht gesproken hebt; want ik ben zwaar van mond, en zwaar van tong"; en "Och, Heere! zend toch door de hand desgenen, dien Gij zoudt zenden (als ik het maar niet ben)". Na deze vier dagen beloofde hij God om op de aanstaande zondag te zullen spreken. Zijn wil scheen gefnuikt. Maar toen de dag des Heeren was aangebroken, zag hij weer niets anders dan zijn grote onbekwaamheid voor zich en miste hij weer elke vorm van Godsvertrouwen, zodat hij zijn belofte niet gestand deed en dus niet sprak.

Dit heeft zo enkele weken geduurd. Steeds weer werd hij geslingerd tussen het Goddelijk bevel en de Goddelijke roeping tot het voorgangersambt enerzijds en de waarneming van een totale onbekwaamheid aan zijn kant anderzijds. Tot hij op een zondag vrijmoedigheid kreeg om de preekstoel op te gaan, niet om een preek van de één of andere oudvader te lezen, maar om zelf het Woord te bedienen. Inderdaad mocht hij spreken naar de zin en mening des Geestes, maar in zijn eigen waarneming bracht hij het er niet best van af. Neen, het viel hem zelfs zo tegen, dat hij na de dienst tegen zijn vrienden zei, dat het voor de eerste, maar tevens voor de laatste maal was, dat hij had gepreekt.

De volgende zondag werd Stam gemist in de ruimte, waarin gewoonlijk de bijeenkomsten werden gehouden. Zijn drie vrienden gingen in de boerderij op onderzoek uit en vonden hem nog in de bedstede met het vaste voornemen om daar de gehele dag niet uit te komen. Zij dwongen hem echter de bedstede te verlaten, kleedden hem aan en brachten hem in de ruimte, waarin de gezinnen bijeen vergaderd waren. En werkelijk, Stam preekte, bedauwd met het licht des Geestes. Vanaf die tijd was hij verenigd met de Goddelijke wil betreffende het voorgangersambt.

Toen Stam ging preken, stelde Cornelis Boogaard Parqui, een timmerman-aannemer, zijn boerderij hiervoor ter beschikking. Deze boerderij, later bekend als de boerderij van Wooning, stond ter plaatse van de kleuterschool op de hoek van de Narcis- en de Goudenregenstraat. Hier preekte Stam op de 'dorsvloer', totdat het houten kerkgebouw werd gezet en op zondag 7 mei 1899 in gebruik werd genomen.

Al spoedig ging het gerucht door Capelle aan den IJssel dat Hendrik Stam preekte! Als de worstelingen van Stam aangaande het predikambt in de tijd uitgezet dienen te worden, dan moeten deze plaats hebben gevonden tussen 1885 en 1890. Er is geen enkel officieel document dienaangaande te vinden, ondanks intensieve naspeuringen. In elk geval is het nagenoeg zeker, dat hij in 1890 preekte ofwel oefende. Wekelijks kwamen er meer hongerigen en dorstigen onder zijn gehoor, zulks tot verwondering en blijdschap van degenen, die de oude Waarheid met hart en ziel waren toegedaan. Kennelijk gaf de Heere Zijn hoge goedkeuring op de prediking van Stam, door deze als een middel te gebruiken om gevallen Adamskinderen te voeren uit de, macht der duisternis en te brengen tot Zijn Goddelijk, wonderbaar licht. Natuurlijk bleven Stam en zijn hoorders de strijd en de aanvechtingen niet bespaard, want satan heeft geen rust, als bespeurd wordt, dat de Heere werkt! Hetzij in de gedaante van een Engel des lichts, in de vorm van de "vrome godsdienst", hetzij in zijn ware aard en natuur, in de vorm van de "wereld" heeft de duivel getracht deze zojuist ontloken planting des Heeren te verwoesten en te verbreken. De tekst, die Stam in het bijzonder werd ingedrukt, toen hij van 's Heeren wege werd uitgestoten in de wijngaard, luidt als volgt: "Omdat gij het woord Mijner lijdzaamheid bewaard hebt, zo zal Ik ook u bewaren uit de ure der verzoeking, die over de gehele wereld komen zal, om te verzoeken, die op de aarde wonen" (Openbaring 3 : 10). Als men hem dan vroeg, waarop deze tekst toch wel betrekking kon hebben, dan moest hij in de eerste tijd van zijn bediening antwoorden, dat hij het niet wist, omdat hij er niet voldoende licht over had. In beginsel dacht hij aan een besmettelijke ziekte, of aan een oorlog, of aan een ander kwaad dat Nederland daadwerkelijk zou treffen. Maar toen in later jaren de leer van het neo-calvinisme, de leer van dr. Abraham Kuyper, zich ging openbaren met betrekking tot de veronderstelde wedergeboorte,

bepaalde de Heere Stam er bij, dat dit de verzoeking was, die met deze tekst bedoeld werd. Hij was van Godswege geroepen om in de prediking de leer aan de kaak te stellen; een leer, die als een verzoeking over de gehele wereld gekomen is; een leer, die afwijkt van de ware Godsdienst en dientengevolge een valse godsdienst heeft veroorzaakt, die haar tienduizenden heeft verslagen.

Uiteraard was Stam in de tijd, dat hij oefende, niet gerechtigd om de sacramenten van de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal te bedienen aan degenen, die zich rondom hem geschaard hadden en aan hun kinderen. Hiertoe werd contact gezocht met een predikant, die bij Stam en de zijnen hoge achting genoot, niet alleen vanwege de leer, die door hem gebracht werd, maar ook vanwege de beleving van de breuk van land, volk en kerk. Dit was ds. B. Sterkenburg, voorganger van de Gereformeerde Samenkomst te Alblasterdam/Kinderdijk, die zich, zoals vermeld in het voorgaande hoofdstuk, in 1888 op 79-jarige leeftijd te Kinderdijk had gevestigd. Steeds vond deze voorganger de kracht om tot aan de bevestiging van Stam tot herder en leraar de groeiende gemeente te Capelle aan den IJssel te dienen met het bedienen van de sacramenten. En de gemeente groeide, want alhoewel Stam geen enkele theologische scholing had genoten, was zijn prediking vol van de getuigenis van God, "niet in bewegelijke woorden der menselijke wijsheid, maar in betoning des geest es en der kracht". Rond 1895 werd ds. Sterkenburg er door de Heere bij bepaald, dat hij Hendrik Stam in het ambt van herder en leraar moest bevestigen; dus toog hij naar Capelle om Stam hiervan mededeling te doen. Hij vertelde toen dat hij van Godswege geroepen was om Stam te bevestigen, opdat hij dan ook de sacramenten zou kunnen bedienen. "Want", zo zei ds. Sterkenburg, "ik ben oud en ga spoedig sterven, maar deze bevestiging moet ik eerst nog voltrekken." Stam weigerde echter in zijn bevestiging te bewilligen, daar hij op dat moment geen vrijmoedigheid had dat gewichtvolle ambt op zich te nemen. Hoe ds. Sterkenburg ook aandrong, hij kon Stam niet overreden, dus keerde hij onverrichter zake terug naar Kinderdijk en werd spoedig hierna ziek.

Niet lang daarna kwam de Heere Zelf Stam het ambt van voorganger op te leggen en wie zal de wil des Heeren weerstaan? Want als de Heere in Zijn almacht en vrijmacht iemand een ambt komt op te leggen, geeft Hij daarbij tevens de gewilligheid en overgave, ook al is men onderworpen aan de bestrijdingen des satans. Ook al ziet men in zichzelf niets als onwaardigheid en onkunde. Dus toog Stam naar Kinderdijk om ds. Sterkenburg te verzoeken hem te bevestigen. "Ach, man" antwoordde ds. Sterkenburg, 'Je bent te laat, want ik ben ziek en ga spoedig sterven'. Maar op dat moment had Stam zoveel geloof, dat hij ds. Sterkenburg kon verzekeren, dat de Heere hem weer zou oprichten en dat hij zeker op Gods tijd hem zou bevestigen in het hem door God opgelegde ambt.

Inderdaad stond ds. Sterkenburg niet lang daarna op van zijn ziekbed en verkreeg hij de kracht om eind 1896 Hendrik Stam in het ambt van herder en leraar te bevestigen; ds. Sterkenburg was toen 87 jaar oud. De weg naar de kansel was dus voor Stam gegaan vanuit het boerenbedrijf. Nogmaals, hij bracht een prediking, die ingang vond; er werd geestelijk voedsel in gevonden. Het was zo, dat hij wel eens als een Boanerges kon zijn, wanneer hij bestraffend moest optreden, maar anderzijds was hij ook een Barnabas, een zoon der vertroosting.

Toen het bekend werd, dat ds. Stam de sacramenten van Doop en Avond maal had bediend, werd hij, nog steeds Hervormd lidmaat zijnde, hiervoor ter verantwoording geroepen. Op de vragen, die hem gesteld werden, moest hij bekennen gehandeld te hebben in strijd met de reglementen, doch hij 'meende van God te 'zijn geroepen'. Vervolgens werd hij door de kerkeraad ontzet uit het lidmaatschap van de Hervormde Kerk. Dat was in 1897, toen de Hervormde gemeente bediend werd door ds. Johannes Hermanus Gunning EBzn.

Onder zijn prediking zijn er verscheidene mensen tot bekering gekomen. Hiertoe drong hij aan in zijn prediking, waarin Christus alleen het fundament was. Verscheidene bezoekers van de kerkdiensten, waarin hij voorging, waren dan ook leesbare brieven van Gods genade in Christus. Zij konden niet alleen verhalen, dat Christus, als de van God geschonken Middelaar aan hun ziel was geopenbaard, van Zijn lijdens- en stervensgangen; zij konden ook verhalen, dat zij met Christus waren gekruisigd en met Hem waren opgestaan tot een nieuw leven, dat is, dat zij door God de Vader rechtvaardig verklaard waren in de vierschaar van hun consciëntie, op grond van de zoen- en kruisverdienste van de Heere Jezus Christus. Zij konden spreken van de beleving of bevinding der vervulling met de

drieënige God, waardoor zij door de Geest der aanneming tot kinderen de Heere mochten aanroepen, nu niet meer als een toornend Rechter, ook niet meer als een verzoend Rechter, maar als een liefdevol Vader. Christus mocht dan gekend worden als Profeet, Priester en Koning en de Heilige Geest mocht als Trooster en Toepasser van Christus' weldaden gekend worden. De beleving van de heilsweldaden maakte deze mensen niet hoogmoedig, zeker niet als de Godsvreze levendig was in hun harten, integendeel! In zulke tijden werd er weleens gestameld: "Waarom was het op mij gemunt...".

In het kerkelijk leven van die tijd waren de namen van Rietveld en Wijnmalen niet onbekend vanwege het werk der genade in hen. Ook was het gezelschapsleven sterk in trek en kwamen Gods kinderen vaak bijeen in elkaars woningen om over het geestelijk leven te spreken en elkaar en alle overige meelevendenden daarin te onderwijzen.

Intussen breidde de gemeente te Capelle ofwel de "Polder" zich gestaag uit, zodat de dorsvloer in de boerderij veel te klein was om alle hoorders te kunnen bevatten. Ook werd er in die tijd veel vijandschap ondervonden, als op de zondagen de diensten werden gehouden. Soms gingen de vijanden zo ver, dat zij door de kieren in de zoldering van de dorsvloer kaf naar beneden lieten vallen in de ruimte, waarin de kerkdienst werd gehouden, zodat spreker en luisteraars geheel bestoven de dienst verlieten.

Op een gegeven moment, aan het eind van de negentiger jaren, bepaalde de Heere ds. Stam er bij, dat hij een kerkgebouw moest laten bouwen. Hierbij werd hem zelfs de plaats, alsmede de afmetingen van het gebouw bekend gemaakt. Met eerbied geschreven was de Heere de grote Bouwmeester van de te bouwen kerk. Toen het gebouw klaar was, gaf ouderling Slobbe aan de schilder opdracht om boven de ingang te schilderen "Eben-Haëzer", "tot hiertoe heeft ons de HEERE geholpen". Zoals geschreven werd dit kerkgebouw op zondag 7 mei 1899 in gebruik genomen. Het huidige kerkgebouw staat op dezelfde plaats, waar toendertijd deze kerk werd gebouwd.

Soms nam de vijandschap tegen ds. Stam drieste vormen aan: Op een keer ontving hij een groot pak; nadat hij het pak opengemaakt had bleek het rouwkleren te bevatten voor zijn vrouw en kinderen, maar niet voor hem. De bedoeling hiervan was duidelijk. Ook ontving hij hierbij een brief, waarin onder andere stond geschreven: "Nog één keer en dan nooit meer!" Maar op zichzelf genomen was deze zending rouwkleren voor de familieleden van ds. Stam nog betrekkelijk onschuldig vergeleken bij hetgeen hem enige tijd later te wachten stond. Het kwam in die tijd, zo rond 1912, wel meer voor dat er brieven werden verzonden, waarvan de enveloppen een zwaar giftige stof bevatte. Als dan de geadresseerde een dergelijke brief openmaakte, ontkwam men er meestentijds niet aan, dat iets van deze stof werd ingeademd; hierop volgde dan onherroepelijk de dood. Op een zekere zondag werd ook ds. Stam een dergelijke brief bezorgd. De besteller vroeg beleefd aan de voorganger of hij de brief even wilde lezen. Toen ds. Stam wat aarzelde, begon de man erg aan te dringen. Hierop kreeg ds. Stam argwaan, waarna er een woordenwisseling ontstond, die tot gevolg had dat ds. Stam de man met een stok van zijn erf afjoeg. Om onverklaarbare redenen heeft ds. Stam de brief niet geopend, maar aangifte bij de politie gedaan. Uit het onderzoek van de politie bleek, dat de bedoelde brief inderdaad een bepaald gif bevatte. Wat zal ds. Stam gezongen hebben uit Psalm 124: "Onze ziel is ontkomen, als een vogel uit den strik der vogelvangers; de strik is gebroken, en wij zijn ontkomen. Onze hulp is in den Naam des HEEREN, Die hemel en aarde gemaakt heeft."

Als een getrouw gezant van 's hemelswege schroomde ds. Stam ook niet om de misstanden, die hij in het dagelijks leven constateerde, in de prediking van het Woord te veroordelen. Zo trok hij van leer tegen verzekeringen. In die tijd was het verzekeringspakket nog niet zo uitgebreid als tegenwoordig. Onder het gewone volk waren er een tweetal verzekeringen gangbaar, namelijk een brandverzekering en een begrafeniskostenverzekering. Fel keerde ds. Stam zich tegen deze verzekeringen, waarbij hij zijn hoorders wees op de noodzaak van die éne verzekering voor de eeuwigheid. Tijdens een oudejaarspredikatie, waarin hij sprak over het tekstwoord "Geef rekenschap van uw rentmeesterschap", vroeg hij zijn hoorders hoe het nu wel met hun vertrouwen gesteld was ten aanzien van de verzekeringen. Daarbij klaagde hij hen aan, dat zij hun meubilair wel aan de

verzekering durfden toevertrouwen, maar niet aan God. Deze predikatie werd nog het middel tot de bekering van een vrouw.

Als het op het geestelijk leven aankwam, dan had ds. Stam scherpe onderscheidingsgaven. Hij kende zijn mensen. Zo ontmoette hij eens iemand uit Capelle, die zich met veel vrijmoedigheid uitgaf "bekeerd te zijn". Toen ds. Stam deze persoon naar zijn weg vroeg, gaf hij te kennen het niet te kunnen vertellen. Hij had het thuis wel op een stuk papier staan en hij wilde dat stuk wel eens aan ds. Stam laten lezen.

Ds. Stam had echter de bedoeling van de man wel door, hij wilde gewoon een gesprek ontwijken uit vrees om aan de kaak gesteld te worden als een bedrieger. Daarom antwoordde de voorganger, dat hij 's mans bekering maar erg dubieus vond. "Man", zo sprak hij, "als je briefje in het vuur of in het water valt, dan ben je je bekering ook nog kwijt. "

Ds. Stam was ook een oordeelsaankondiger, die niet afliet om zijn hoorders de oordelen Gods aan te zeggen en de valse godsdienst te veroordelen. Hiernaast werden hem soms zaken van Godswege geopenbaard, die zich in de toekomst zouden voltrekken. Toen in 1913 de onafhankelijkheidsdag herdacht werd, namelijk dat het 100 jaar geleden was dat Nederland werd verlost van het juk van Napoleon, werd er in Capelle, evenals in zovele andere steden en dorpen in Nederland, een optocht georganiseerd, waarin velen in vreemde klederdrachten aan de kijkers voorbij trokken. In de kerkdienst, die ds. Stam op die herdenkingsdag hield, werd hij van 's Heeren wege gedrongen bekend te maken, dat er dagen zouden komen, waarin de mensen zich zouden vergapen aan vreemde klederdrachten, die dan in Nederland gedragen zouden worden. Zij zouden zich vergapen, maar niet tot hun vreugde, zoals op deze onafhankelijkheidsdag maar tot hun droefheid, vanwege de slaande hand Gods over hen.

Buiten de vijandschap van vooral de "godsdienst" droeg men over het algemeen ds. Stam veel achting toe, temeer daar hij een onomwonden prediking had. Vooral Gods volk, ook zij, die niet tot zijn gemeente behoorden, erkenden hem als een Godsgezant. Daarnaast had hij ook ontzag bij de straatjeugd, evenals voorheen ds. Sterkenburg in Kinderdijk. Als er langs de openbare weg gekeerd werd en men zag ds. Stam in de verte aankomen, dan maakte men, dat men weg kwam. Dat werd niet alleen gedaan uit angst voor een woord van bestraffing of vermaning, maar ook omdat men eerbied had voor zijn persoon. Het taalgebruik van ds. Stam zowel in zijn preken als in zijn bidden was erg eenvoudig. Ja, zelfs zo eenvoudig, dat hij hierom veel gesmaad en verguisd is. Er waren zelfs schrijvers, - onder andere ene J.C. van Wijk Czn. in "Van 's levens laagten, van den geestelijken zelfkant" - die zich in dit opzicht op een minderwaardige manier over hem hebben uitgelaten. Natuurlijk gebruikte ds. Stam weleens woorden en termen, die niet met de kanseldefteigheid in overeenstemming waren. Natuurlijk kon hij zijn eenvoudige afkomst en opvoeding, alsmede zijn gebrek aan academische scholing en vorming niet verbergen, ook niet in zijn spraakgebruik. Maar het past niet hieromtrent een oordeel te vellen. Immers, de Heere Zelf had deze eenvoudige man tot het ambt geroepen en een rijke zegen op zijn arbeid willen schenken. Welk mens is dan nog bevoegd hierover een oordeel te vellen?

Van het verdere ambtelijke leven van ds. Stam in zijn gemeente te Capelle aan den IJssel is weinig officieel bekend. Ontzettend veel verhalen doen er van en over hem de ronde; maar, zoals reeds meer geschreven, zijn er goede gronden om te veronderstellen, dat de thans bekende verhalen door de mondelinge overlevering zeer gekleurd zijn, zodat er vraagtekens geplaatst kunnen worden bij het waarheidsgehalte van deze verhalen.

De huidige Goudenregenstraat, waaraan het kerkgebouw gebouwd is in de tijd van ds. Stam - waaraan het huidige gebouw nog staat - heette toen de Bermweglaan. Zo stond die althans officieel bekend; in de volksmond van de inwoners van Capelle werd deze laan het "Stammelaantje" genoemd. Zo was er in die tijd veel in Capelle, waaruit bleek, welk een invloed ds. Stam had op het volksleven, waardoor er althans een uiterlijk beslag geconstateerd kon worden, als de persoon van ds. Stam als aanwezig ervaren werd.

Wat betreft het kerkelijk standpunt van ds. Stam, kan gesteld worden dat hij veel klaarder dan ds. Sterkenburg opkwam uit het gevoelen, dat de Nederlandse Hervormde Kerk als de kerk der

Reformatie het geopenbaarde lichaam van Christus was, gekocht door Zijn dierbaar bloed, hetwelk bevestigd was met het bloed der martelaren. In dat opzicht was er geen verschil tussen de standpunten van ds. Stam en ds. Ledeboer. Duidelijk heeft ds. Stam de breuk van land, volk en kerk beleefd en doorleefd en van daaruit van Gods zijde een verwachting gekregen op herstelling, gewerkt door de Heilige Geest en wel op Gods tijd en wijze. Vanuit die beleving en doorleving was er bij ds. Stam geen redeneren betreffende de één of andere organisatievorm. Hij ervoer ook niet de noodzaak van een strikte handhaving van de Dordtsche Kerkenordering. Neen, hij ging in alle eenvoudigheid zijn weg en hoe opmerkelijk is het dan, dat het doel van de kerkdiensten en van alle prediking, namelijk de werking en versterking van het geloof in de harten dergenen, die naar het Goddelijk voornemen hiertoe geroepen zijn, zo rijk gezegend ervaren werd in de gemeente te Capelle. De heilsweldaden werden rijk beleefd en er werd uit gesproken tijdens de gezelschappen. Gezelschappen die uitsluitend tot doel hadden elkaar te stichten en, indien het mogelijk was, de aanwezige jeugd op te wekken, in brand te steken.

Door de openbaring van het werk Gods bloeide de gemeente te Capelle op de juiste wijze en tot het juiste doel.

3. AMBTSWERK ELDERS EN ZIJN OVERLIJDEN

De ambtswerkzaamheden van ds. Stam zijn niet beperkt gebleven tot zijn eigen gemeente te Capelle. Al spoedig werd hij geroepen om de gemeente te Alblasterdam te bedienen met Woordverkondiging en sacramenten en wel na het overlijden van ds. Sterkenburg op 18 januari 1900. Dit deed hij niet alleen in weekdiensten, ook op zondagen ging hij in Alblasterdam voor, terwijl er dan in zijn eigen gemeente te Capelle preken werden gelezen van oudvaders door de ouderlingen Oudshoorn en Slobbe.

Zo preekte ds. Stam eens in de Gereformeerde Samenkomst te Alblasterdam kort na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, zo begin oktober 1914. Het Duitse leger had in zijn opmars door België inmiddels de stad Antwerpen bereikt en voerde zware beschietingen op die stad uit. Bij een zachte zuidenwind werd het geluid van deze schoten op het eiland IJsselmonde en onmiddellijke omgeving gehoord. Terwijl ds. Stam preekte, ving hij iets op van dit kanongebulder. "Mensen, hoor je die kanonnen?" zo zei hij, "nou moet je maar niet zien op dat Duitse leger hoor; die Duitse soldaten zijn maar instrumenten om Gods oordelen uit te voeren. Daar staat God Zelf te donderen! Weet je waarom? God bezoekt in dat land nu nog het bloed van Zijn volk! Er is een Reformatie in België geweest, maar het pausdom heeft alles weer verwoest. Vele duizenden zijn verdreven en het bloed van Gods kinderen die omgebracht zijn, roept nou nog om wraak! Er rust een zwaar oordeel op dat land, want dat bloed is dierbaar in Zijn oog!"

Eindeloos was in die dagen de stroom vluchtelingen, die vanuit België ons land binnenkwam en onze regering deed zeer veel om al die vluchtelingen zo goed mogelijk te verzorgen. Het vluchtelingenprobleem had dus toen in ons land erg veel aandacht van zowel ouden als jongen. Hieraan denkende, vervolgde ds. Stam: "En wat doet nou onze regering? Dat volk, dat onder het rechtvaardig oordeel vluchten moet, wordt hier opgevangen met KWATTA, enz.! Moeten die mensen dan niet geholpen worden? Jawel, het zijn mede-schepselen, dus zoveel als in ons vermogen is, moeten we ze van het noodzakelijke levensonderhoud voorzien, maar we hoeven ze niet te verwennen. Ze komen uit een land, dat raast van de afgoden en nou komt de wrekende gerechtigheid Gods over hen. We moeten ze achter het prikkeldraad zetten en ze spijzigen met brood der bedruktheid en water der bedruktheid. Als het zo doorgaat, dan zal het gevolg nog zijn, dat ons volk zich gaat verzwageren met dat hoerenvolk en dan wordt hun mode van korte rokken en korte koppen hier ook nog overgenomen!" Tot zover een weergave van hetgeen ds. Stam gezegd moet hebben. Eenvoudige, maar duidelijke taal. Achteraf bezien was de vrees van ds. Stam bepaald niet ongerechtvaardigd.

Naast Alblasterdam heeft ds. Stam ook weleens in Ridderkerk gepreekt, voordat die gemeente zich op 8 december 1910 aansloot bij het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten. In de tijd, dat ds. Stam er voorging, stond daar oefenaar Aart den Hoed (geboren 1844; overleden 1907). Op een hemelvaartsdag bediende hij eens het sacrament van de Heilige Doop aan ongeveer 80 personen, zowel jong als oud.

Vervolgens was er te Schiedam een groepje mensen, dat een evangelisatie had opgericht. Verschillende predikanten vroegen zij om voor hen te preken, waaronder ds. Stam. Kennelijk beviel wederzijds de kennismaking zo goed, dat het bestuur van de evangelisatie aan ds. Stam vroeg om nog eens te komen. Helaas moest telkens voor de kerkdienst een ander zaaltje worden gezocht, hetgeen de samenkomst niet bevorderde. Zelfs had men eens een zaal gehoord, die een dansgelegenheid bleek te zijn. Ds. Stam kreeg het hiermee tijdens de kerkdienst zo benauwd, dat hij in zijn dankgebed na de preek uitdrukte: "Heere, ik wil wel in Schiedam komen, maar zo niet meer. Waar dan ook, hier niet meer, ja, al was het maar in een vervallen varkensschuur".

Dit gebed sloeg bij één van de bestuursleden naar binnen, zodat hij er zeer bekommerd onder werd. Deze zei toen tot zijn mede-bestuursleden: "Als we geen ander plekje voor onze evangelisatie zoeken, zal ds. Stam het stof van zijn voeten schudden en zien we hem nooit meer terug". Deze man is toen naarstig op zoek gegaan naar een geschikt zaaltje en hij vond er inderdaad één in de Boterstraat. Het was de zolderruimte boven de distilleerderij 'Weduwe A. van den Eelaart'.

In dit zaaltje is gedurende ééneveertig jaar kerk gehouden, waarna de gereformeerde 'Plantagekerk' aan de Lange Nieuwstraat in Schiedam kon worden aangekocht.

Toen ds. Stam na veertien dagen weer kwam preken, was hij zeer verwonderd en verblijd over het nieuwe zaaltje. Zoals verteld wordt, heeft hij het zaaltje ingewijd als eenmaal Salomo de tempel heeft gedaan. Niet lang daarna kwam ds. Stam wekelijks te Schiedam preken en wel op de dinsdagavonden. Vanaf 1913 werden er ook tijdens de zondagen kerkdiensten gehouden, waarin dan predikaties werden gelezen van de oudvaders.

Verder preekte ds. Stam ook op het eiland Tholen. Er bestaat verschil van mening of hij vooring in de stad Tholen in de gemeente, die thans behoort tot het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten, of in het dorpje Stavenisse in de gemeente, waar ook ds. Sterkenburg vooring.

Wellicht heeft ds. Stam nog andere gemeenten gediend, maar daarvan is niets beschreven. Slechts van één gemeente, naast de reeds genoemde, zijn ons enkele gegevens bekend. Dat was de Hoogduitsche gemeente aan de Generaal van der Heijdenstraat in Rotterdam. Ook in die gemeente ging hij gewoonlijk éénmaal per week preken. In deze gemeente ging ook ds. Jacob van Leeuwen Pzn. voor. Stams hoorders daar waren zo met hem ingenomen, dat ze hem zelfs afgodisch gingen vereren. Uiteraard was dit strelend voor het vlees van ds. Stam. Toen zij dan ook vroegen of hij ook op de zondagavonden in hun gemeente wilde voorgaan, weigerde hij niet. Uiteraard was het niet mogelijk om de afstand tussen Capelle en Rotterdam lopend te overbruggen en daarom liet men hem met een tentwagen halen.

Toen de inmiddels tot voorganger bevestigde J. H. Bogaard hiervan hoorde, voelde hij zich gedrongen ds. Stam hiervoor ernstig te waarschuwen. Hij zei: "Ik waarschuw je, Hein, want je raakt God kwijt, als je hiermee doorgaat". Evenwel wilde ds. Stam niet stoppen, maar in de gemeente van Capelle is algemeen bekend, dat hij inderdaad in een diepe duisternis geraakte voor zijn persoonlijk leven.

In zijn ambtelijke werkzaamheden, dus als hij moest preken, de sacramenten bediende of pastorale arbeid verrichtte, gaf de Heere hem nog wel opening en licht. Dit was gelukkig, want, zoals al geschreven, Stam was weinig ontwikkeld en als de Heere Zich van hem onthield in zijn ambtelijke bediening, kon hij niets uitrichten. Menigmaal heeft ds. Stam in zijn laatste levensjaren op de preekstoel uitgedrukt, lettende op de duisternis in zijn ziel, dat het nog een eeuwig wonder zou zijn, als hij nog eens zou mogen belanden in de gewesten der eeuwige zaligheid.

Mocht hij echter in de stand van zijn leven in de duisternis en donkerheid verkeren, statelijk was de keuze des Heeren onberouwelijk. Donker was niettemin zijn ziekbed in april 1916, wat ook zijn sterfbed zou worden. Nog eenmaal verkreeg hij licht van Boven, waardoor hij tot zijn vrienden en bestuursleden van zijn gemeente, Oudshoorn, Van Rijs en Slobbe junior kon zeggen: "Jullie moeten er maar op rekenen, dat als ik zal zijn heen gegaan, de inbrekers niet zullen uitblijven. Zullen jullie echter op God wachten? Want de Heere zal de polder nog eens met een andere voorganger verblijden."

Op 5 mei 1916 ging ds. Stam over van de strijdende in de triumerende Kerk. Toen was hij uitgestreden, uitgepreekt. Toen was hij verlost van alle bestrijdingen van satan, alle verzoekingingen, maar bovenal van zijn eigen zondig en bedorven bestaan. Wie zal het geluk peilen, dat hem ten deel is gevallen?

Op 9 mei 1916 vond de begrafenis plaats. Hiervan is een verslag gemaakt dat hieronder is weergegeven. De opsteller van dit verslag was ene J. L. Groeneveld. Op het gebied van taal en stijl is het waar nodig enigszins aangepast. Dit verslag luidt als volgt:

"Op 9 mei 1916 was er op het kerkhof te Capelle aan den IJssel een ontzaglijke menigte verzameld. Het gehele kerkhof was hiermede vervuld en ook stonden er nog dikke rijen er omheen. Deze menigte kwam haar belangstelling betonen en deelneming betuigen met de ter-aarde-bestelling van het stoffelijk overschot van de op vrijdag jongstleden overleden leraar ds. H. Stam, die bij velen welbekend was.

De laatste 26 jaar diende hij de Vrije Gemeente in de Polder rond Capelle. Ook trad hij de laatste 10 jaar wekelijks op voor de Vrije Gemeente in het Hoogduitse kerkje aan de Generaal

van der Heidenstraat te Rotterdam. Op de leeftijd van bijna 77 jaar is hij op vrijdag 5 mei 1916 in zijn huis te Capelle de eeuwige rust ingegaan.

Nagenoeg de gehele burgerlijke gemeente was voor deze begrafenis uitgelopen. Terwijl ook uit de kerkelijke gemeente in Sliedrecht, Dordrecht, Ridderkerk, Vlaardingen, Rotterdam, Maassluis, Tholen, Piershil, Gouda, Hendrik-Ido-Ambacht, en Alblasserdam velen aan de groeve werden opgemerkt.

Toen de kist in het graf was neergelaten trad uit de omstanders de ambtgenoot van de overledene naar voren, ds. J.H. Bogaard uit Sliedrecht. Deze hield een treffende rede, waarin hij deed uitkomen, dat in de overledene een mens ten grave was gedragen, waarin de wonderen Gods geschied waren. Op hem had de Almachtige Zijn stempel gedrukt, wiens stoffelijk overschot nu, met een enkele schep aarde der liefde bedekt, in het graf rust tot de zalige dag der opstanding.

Als jongetje van 11 jaar kwam hij eens uit school, roepende en schreeuwende tot zijn moeder: "O moeder, als ik niet bekeerd word, ga ik verloren!" Op 12-jarige leeftijd droeg hij het bewustzijn, dat hij het eigendom van Christus was, gekocht door Zijn gezegend offerbloed, gewassen en gereinigd in het bad der wedergeboorte.

Spreker verhaalde verder, dat de overledene daarna het pad verlaten had. Hij was gaan bouwen met vreemden, hij wilde scholen bouwen en kerken stichten, hetgeen de Heere weer kwam af te breken of te beletten. Dit deed Hij door Stam in de schuld te zetten en hem de breuk thuis te brengen van het diep verzondigd hebbende land en volk. Stam was onwillig om het werk te doen, dat hem van de Heere werd opgelegd, ziende mede op zijn onbekwaamheid. De Heere kwam met hem, om zijn tegenstand, diepe wegen te gaan. Zodat hij eens, toen hij 's morgens op zijn land kwam, al zijn schaapjes verdronken in de sloot naast zijn land zag liggen. Het was alsof de Heere tot hem zei: "Moet Ik dan uw vee slaan om uw onwilligheid?" Hierna moest hij door overreding de Allerhoogste betuigen: "O God, dan zal ik het wel doen!" Alzo werd hij op 50-jarige leeftijd in de wijngaard des Heeren uitgestoten.

De arbeid van Stam werd gezegend, al moest hij veel op rotsen ploegen. Toch mocht hij wel eens uitroepen: "Gewisselijk, Mijn recht is bij den HEERE, en Mijn werkloon is bij Mijn God". Na 26 jaren dienstwerk ontving hij zijn pensioen uit het kabinet des eeuwigen Verbonds-God. Ds. Bogaard wendde zich hierna tot de weduwe en zei: Hebt u een deeltje van datgene, waarin uw man op aarde heeft gedeeld? Dan zal God uw verlies vergoeden, want Hij heeft gezegd: "Laat uw weduwen op Mij betrouwen en laat uwe wezen Mij achter." Tot de kinderen zei spreker: Uw vader is thans naar beter, waar is jullie reis naar toe? Zo jullie sporen op dezelfde baan gaan, als dat jullie verlangen is, dan schiet er voor jullie over dat jullie hem eens zullen weerzien. Denkt aan je vader, die hier op aarde zuchtte; als hij kon zou hij jullie gegeven hebben wat zo nodig is om zalig te worden, om getroost te leven en gerust te sterven. Maar als jullie onbekeerd blijven, zal hij jullie eenmaal mede verdoemen en zeggen: "Grote God, ik val U toe; sleep mijn kinderen maar weg". Ach, dat de Heere dit verhoede.

Ook richtte spreker zich tot de verdere bloedverwanten, zoals oom, broeder, neven en nichten. Hij deed uitkomen, dat de overledene ook in het sterven geniet, hetgeen hij in zijn leven in zijn ziel ervaren heeft. De overledene is er tussenuit, de draad van zijn leven is afgesneden, zijn dienstwerk is beëindigd. Dat behelst een roepstem van de Almachtige, dat het einde nadert met rasse schreden. Ja, we moeten zeggen dat God alreeds begonnen is een slag onder ons te slaan.

Als er zijn, die Stam geminacht hebben; die gezegd hebben, als zij hem zagen of hoorden: O, het is Stam maar, een boerenman. Die hem bespot hebben, als zij de liefderijke woorden des Evangeliums uit zijn mond hoorden. Als die christenen zonder Christus hem nu eens konden horen, wat zouden ze dan schrikken en beven. Want die tegenstanders zouden uit zijn mond horen: "Heilig, heilig, heilig is de Heere der heirscharen."

Er is behoefte aan mensen, die de Heere bevindelijk kennen! Wat Capelle en andere gemeenten in Stam gekregen hadden van God, is men thans kwijt. De spreker riep uit: "Wie weet, of deze slag nog niet door zwaarder gevolgd zal worden."

Voorts vervolgde ds. Bogaard, dat hij niet wilde zeggen: Stam is dood! Neen, Stam is weg, want de liefde vergaat nimmermeer. Door deze slag is de band met de gemeente niet verbroken, maar verbeterd. Door Stam wordt geen scheuring meer beleefd, noch ervaren.

O, dat allen, die deze begrafenis bijwonen, op zichzelf zouden letten om die God van Stam te leren kennen, om door diezelfde God geleid te worden. Geliefde vrienden, uit de liefde van mijn hart bid ik u, om des Heeren wil, zoekt voor uzelf een toevorzicht om in die sporen geleid te worden, om te bukken en te zwichten voor de almachtige God. Dit heeft ook Stam u voorgehouden, dit heeft hij zelf ervaren, waardoor zijn ziele die heerlijke uitkomst heeft verkregen.

Dat de Heere oplegge hetgeen nog maar zo spaarzaamlijk wordt gevonden, namelijk het bukken en buigen onder Hem. O, als het zwaard van God over ons komt, zijn er velen, die wegkruipen. Als er soms onder u zijn, die bij zichzelf denken, dat er thans een man praat met vroom vlees, dan moet ik zeggen, dat ze het verkeerd bezien. Maar als er zijn, die denken: daar staat een man te praten met heilig vlees, dan kan en mag ik u zeggen, tot de eer van mijn Koning, dat Hij mij gekocht heeft met Zijn dierbaar bloed.

Vroom vlees is er genoeg in onze donkere dagen, maar als het zwaard hen treft, hebben zij geen God en behoren ze bij de wereld. Het zijn mensen, bij wie de bekering hersenwerk en geen hartewerk is, maar deze bekering zal hen nimmer in de hemel brengen. Wat ik hier als een eenvoudige getuig, komt niet uit mijzelf voort, maar uit God, met Wie ik in een verzoende betrekking sta door Jezus Christus, onze Heere.

Eens zullen wij rekenschap moeten afleggen van al ons doen en laten, ook van hoe wij ons onder de slag van het verlies van Stam gedragen hebben. De overledene was een Capellenaar, een "capelletje" is uitgevlogen. O Capelle, jullie zijn uw leraar kwijt, laat dan vrij uw tranen vloeien. Gij zult zijn vermaningen, zijn vertroosting, zijn liefelijke nodigheden, zijn bestraffingen nooit meer horen.

Och, dat het dan mocht wezen, dat deze overledene op de dag van zijn begrafenis u niet een zwaarder oordeel zal opleveren. Vele zuchten heeft Stam geslaakt in zijn leven, maar één seconde in de eeuwigheid en alle zuchten zijn vergeten, alle leed is geleden, alles is verzoet.

Dat wij dan tot dat einde vreemdelingen, gasten op deze aarde zouden zijn, om in Zijne gezegende omgangen dat te ontvangen, dat geen oog heeft gezien, geen oor heeft gehoord en in het hart van de mensenkinderen niet is opgeklommen, om daarin God eeuwig te prijzen. Dat zij zo."

Vervolgens gaf ds. Bogaard de aanwezigen in overweging om aan de geopende groeve maar niet te zingen. Deze overweging betrof niet de overledene, want hem aangaande lag het wel in zijn hart om aan te heffen: "Laat al de stromen vrolijk zingen, de handen klappen naar omhoog; 't gebergte, vol van vreugde, springen en hupp'len voor des HEEREN oog!" Maar spreker zag vooral op het smartelijk gemis en de droevige omstandigheden. Ziende tevens op de naderende oordelen Gods, wekte spreker alle aanwezigen op om inwendig het kleed van rouw te dragen en al smartende te bedenken, dat de roede Gods in aantocht is.

Eén der omstanders, hartelijk verenigd geweest zijnde met de overleden voorganger, zich nog verenigd gevoelende met ds. Bogaard, zei hierna dat de overleden broeder ons in de breuk van land, volk en kerk had achter gelaten. Daarom verzocht hij te zingen Psalm 106 vers 4, een psalmvers, dat door de overledene zo dikwijls was verzocht om te zingen. Hierop overlegde ds. Bogaard met de familie, aan wiens toestemming hij het al of niet zingen overgaf. Met wederzijds goedvinden werd toen gezongen, hetgeen tot in de wijde omtrek gehoord werd:

Wij hebben God op 't hoogst misdaan;
Wij zijn van 't heilspoor afgegaan;

Ja, wij en onze vaad'ren tevens,
Verzuimend' alle trouwen plicht,
Vergramden God, de God des levens,
Die zoveel wond 'ren had verricht.

Hierna sprak ds. Bogaard de zegen uit en zei: "Dat des Heeren ogen open zijn over Zijn overblijfsel. Want hoewel alles diep verzondigd is, voor degenen, die zich schuldig kennen, is er nog een zegen. De dochter Sions zal overblijven als een nachthutje in de komkommerhof. Dat de Koning Zelf het veld zal behouden als de Gezalfde des Vaders, in de kracht der zalige opstanding. Het gaat hen wel, die de breuk kennen en erkennen, die zich schuldig kennen en kruipplanten gemaakt worden aan Zijn gezegende voeten. Dat dit arme kruipplant je de hoop in u zal wekken, geve de Heere. Dat zij zo!"
Langzaam en plechtig verliet de menigte de begraafplaats."

In de "Schoonhovense Courant" van vrijdag 12 mei 1916, nummer 3758, stond over het overlijden en de begrafenis van ds. H. Stam het navolgende bericht: "Capelle aan den IJssel, 10 mei: Gisteren is op het kerkhof alhier onder belangstelling en deelneming van een ontzaglijke menigte, die heel het kerkhof vulde en in dichte rijen op de dijken om het kerkhof geschaard stond, ter aarde besteld het stoffelijk overschot van den Zaterdag overleden, bij velen welbekenden Ds. H. Stam, die de laatste 26 jaren de Vrije Gemeente in den polder rond Capelle diende en voor dien tijd 10 jaren lang voor de Vrije Gereformeerde Gemeente optrad in het Hoogduitsche Kerkje aan de Generaal van der Heijdenstraat te Rotterdam.

Nagenoeg heel de burgerlijke gemeente van Capelle was voor deze begrafenis uitgelopen, terwijl uit de Vrije Gemeente van Sliedrecht, Dordrecht, Ridderkerk, Rotterdam, Vlaardingen, Maassluis, Tholen, Gouda, Piershil vele afgevaardigden aan de groeve werden opgemerkt. Toen de kist in het graf was nedergelaten, hield de ambtgenoot van den overledene te Sliedrecht, J.H. Bogaart, een grafrede, waarna een Psalmvers werd gezongen."

Dit bericht is opgenomen zonder de kennelijke fouten in feiten en namen te verbeteren.

4. STAM EN ONZE GEMEENTEN

Het is goed om aan het einde van dit hoofdstuk over het leven en het werk van ds. Hendrik Stam een paragraaf te wijden aan de betekenis van deze voorganger voor onze gemeenten. In de eerste paragraaf is, voor zover mogelijk, kennis gemaakt met hem, zijn familie en zijn gezin. Gememoreerd is zijn geboorte, verblijf en huwelijksjaren met zijn eerste vrouw in Kockengen. Vervolgens werd hij gevolgd bij zijn verhuizing naar Wilnis en zijn tweede huwelijk met Jannigje de Wit.

De tweede paragraaf werd besteed aan zijn komst te Capelle aan den IJssel, daar werd hij ingeschreven als lid van de Hervormde gemeente. Na enige tijd kerkte hij in Rotterdam bij de Gereformeerde gemeente onder het kruis aan het Weenaplein. Daarna werden bij hem op de boerderij op zondag kerkdiensten gehouden, waarin J. Oudshoorn preken las. Als een onwillige en onwaardige in zichzelf werd Stam krachtdadig en kennelijk geroepen tot het voorgangersambt. Hij werd in dit ambt bevestigd door ds. B. Sterkenburg van Alblasserdam/Kinderdijk. De gemeente rond ds. Stam breidde gestaag uit, zodat een nieuw - veel groter - kerkgebouw gebouwd moest worden. Tevens is iets beschreven van de vijandschap tegen Stam en daartegenover van de Godsvreze in Stam. Tenslotte werd iets vermeld van de rijke vrucht op zijn arbeid door de bediening des Geestes. Zijn ambtswerk elders, alsmede zijn overlijden op 5 mei 1916 is beschreven in de derde paragraaf van dit hoofdstuk. Ds. Stam bediende Woord en sacramenten in Alblasserdam, Ridderkerk, Schiedam en op het eiland Tholen. In de gemeente Sliedrecht bevestigde hij J.H. Bogaard in het ambt van voorganger op 26 november 1908. Tenslotte is een uitvoerig verslag van zijn begrafenis op 9 mei 1916 gegeven, nagenoeg gelijkloidend aan een bewaard gebleven weergave van J.L. Groeneveld, die deze plechtigheid heeft bijgewoond.

Meer nog dan ds. Sterkenburg heeft de eenvoudige, ongeletterde ds. Stam het karakter van onze gemeenten bepaald. Juist door zijn eenvoudigheid, zijn ongeletterdheid was hij uitsluitend aangewezen op Goddelijke bediening. Deze eenvoudigheid heeft hem niet kunnen vrijwaren van afdwalen en omzwerven. Ook ds. Stam droeg, evenals de apostel Paulus, "een lichaam der zonde en des doods" om. Ook ds. Stam was een tweemens, waarbij het afsterven van de oude mens gepaard ging met zwakheden en gebreken.

De "mens" in ds. Stam heeft de Heere niet in de weg gestaan om zijn ambtelijke bediening, zoals geschreven, rijk te zegenen. Kennelijk bewees de Heere Zijn hoge goedkeuring over de arbeid van deze dienstknecht door het toebrengen van zondaren tot Zijn gezegend Koninkrijk. In rijke mate bloeide het gezelschapsleven in de gemeente van Capelle. Er werden zuigelingen in de genade geboren, er werd wasdom gezien, zodat men kinderen, jongelingen en jongedochters, maar ook vaders en moeders in de genade hoorde spreken.

Zij spraken niet alleen over het Gods werk, als zij doolden in de liefde, of in "de vrijheid der kinderen Gods". Zij uitten zich ook als enge banden hen omknelden, beken Belials hen verschrikten. Door dit gezelschapsleven was men elkaar tot een hand en een voet. Aanwezige jeugdigen werden aangespoord de Heere vroeg te zoeken. De Almachtige werd aan deze jeugdigen voorgesteld als de Goedertierene, Die dag en nacht roept: "Wendt u tot Mij, wordt behouden, alle gij einden der aarde! want Ik ben God en niemand meer" (Jesaja 45 : 22).

De onbekeerden, vooral ook de kinderen, werden aangesproken met de woorden uit Ezechiël 33 : 11: "Zo waarachtig als Ik leef, spreekt de Heere HEERE, zo Ik lust heb in de dood des goddelozen! maar daarin heb Ik lust, dat de goddeloze zich bekere van zijn weg en leve. Bekeert u, bekeert u van uw boze wegen, want waarom zoudt gij sterven, O huis Israëls?" Het "kom, ga met ons, en doe als wij" werd in ruime mate gehoord in de gemeente van ds. Stam. "Woorden wekken, maar voorbeelden trekken", dit oude gezegde was ook in die gemeente waarneembaar.

Van nabij, maar toch op een afstand maakten ds. Stam en zijn gemeente de vereniging mee, waardoor met de gezamenlijke synode van Kruisgemeenten en Ledeboeriaanse gemeenten op 9 en 10 oktober 1907 het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland ontstond. Alhoewel aangenomen moet worden dat deze vereniging ds. Stam niet onbekend is gebleven, wijst niets erop, dat hij behoefte heeft gevoeld zich bij dit kerkverband te voegen.

Sterker nog, in een sterkere mate dan van ds. Sterkenburg bekend is, heeft ds. Stam tijdens zijn ambtsbediening het besef in zich omgedragen van de breuk van land, volk en kerk. Ons land had in zijn democratische regeringsvorm, geworteld in de Franse revolutie van 1789 God de rug toegekeerd. Om de inhoud van artikel 36 N.G.B. werd gelachen en de toepassing van dit artikel was niet meer aan de orde. Ons volk was van God afgeweken; de Heere, Die ons in de zestiende eeuw tot een volk had gesteld. Die zo'n rijke zegen had gegeven ook op de uitwendige betrachtning van Zijn geboden. Openlijk en openbaar werden de zonden uitgeleefd, mochten ze uitgeleefd worden. Het "laat ons eten en drinken" was tot een nationale leus verheven.

De aloude kerk der Reformatie was gedeformeerd (verworden), de waarheid van de Waarheid ontdaan. Naast dit huis Gods waren andere tempelen gebouwd in 1840, 1869, 1886 (Doleantie), 1892 en 1907. Ach, was er toch onder het verstrooide volk Gods in ons land een één parig gebed opgegaan om de herstelling van de breuk!

Overigens wil hiermee niet gezegd zijn, dat de Heere Zijn Kerk niet bouwde en nog bouwt in allerlei kerkverbanden. Het getal der uitverkorenen, voor mensen onbekend, brengt de Heere onwederstandelijk toe. Dit laat echter onverlet, dat de vraag gesteld kan worden, of het formeren van kerkverbanden in de gunst des Heeren is geweest, of onder Zijn toelating. De persoonlijke bekering van mensen geeft nog geen verzekering, dat de Heere daarmee tevens Zijn goedkeuring hecht aan het één of andere kerkverband buiten de kerk der Reformatie.

In onze gemeenten is, mede door het werk van ds. Stam, de beleving en de belijdenis van de breuk nog waarneembaar en te beluisteren. Overigens zij daarbij opgemerkt, dat dit nimmer reden kan zijn om zich op te beroemen. Deze beleving doet deze gemeenten zijn zoals ze zijn: gemeenten zonder een organisatie naar buiten toe. Het is een beleving, die de hoop en de verwachting in zich heeft, dat de Heere op Zijn tijd, door de onmogelijkheid heen, door druk en kruis bijeen zal brengen, wat bij elkaar hoort.

Hiermee is de betekenis van ds. Stam voor onze gemeenten aangegeven. Enerzijds naar binnen toe in de bloei van het gezelschapsleven, naast de erediensten waarin Woord en sacramenten werden bediend, anderzijds in het uitdragen van de breuk van land, volk en kerk.

4. DS. JAN HENDRIK BOGAARD

28 juli 1868 - 7 april 1940

In de beschrijving van onze voorgangers en de hierbij behorende ontstaansgeschiedenissen van de gemeenten is thans de beschrijving van ds. Jan Hendrik Bogaard aan de beurt.

Zoals ds. Sterken burg veel betekend heeft voor de gemeente te Alblisserdam, ds. Stam voor de gemeenten te Capelle aan den IJssel en Schiedam, zo is de naam van ds. Bogaard onverbrekelijk verbonden aan de gemeenten te Sliedrecht en Hendrik-Ido-Ambacht.

Het is niet dan met schroom dat aan dit stuk van de historie begonnen wordt. Immers, er zullen ouderen onder de lezers zijn, die deze voorganger zo van nabij hebben meegemaakt. Ze hebben hem horen preken; de sacramenten zien bedienen; hem gezien of ervaren in de pastorale bediening. Elk van degenen, die hem gekend hebben, heeft afhankelijk van zijn of haar ervaringen, een beeld van ds. Bogaard bij zich gehouden. Overigens behoeft dat beeld, na zovele jaren, nog niet overeen te stemmen met de werkelijkheid, of stemt het er niet méér mee overeen.

Ook de geschiedbeschrijving gebeurt vanuit een verkregen beeld; verkregen door de overleveringen, door hetgeen op papier stond, of door hetgeen anderszins bijdroeg tot de vorming van dit beeld. Het is zaak om met een redelijke betrouwbaarheid de geschiedenis weer te geven. Dit kan evenwel alleen maar als er enig invoelingsvermogen is om te bevatten en aan te voelen wat de te beschrijven personen heeft bewogen te zijn, wie ze waren en te doen wat ze gedaan hebben.

In het geval van ds. Bogaard wordt een dergelijk gevoelen bijna geheel gemist in de november 1982 verschenen brochure over hem van ds. J.H. van der Giessen onder de titel "Rondom Bogaard". Deze brochure diende oorspronkelijk in 1980 als een kandidaatsscriptie ten behoeve van het kerkelijk examen vaderlandse kerkgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht voor de docent prof. dr. O.J. de Jong. Deze scriptie is met een schijnbare objectiviteit geschreven. Maar juist door die objectiviteit en het gebrek aan invoelingsvermogen tekent deze brochure een onjuist beeld van ds. Bogaard. Nog afgezien van kennelijke onjuistheden.

Overigens is het niet de bedoeling om dit hoofdstuk over ds. Bogaard te "misbruiken" om de brochure en haar auteur te bestrijden. Want ook dan ontstaat er een onjuist beeld van ds. Bogaard.

Zoals reeds geschreven, zijn onder de bediening van ds. Bogaard de gemeenten te Sliedrecht en Hendrik-Ido-Ambacht ontstaan. In dit verband is het opmerkelijk te constateren, dat geen enkele gemeente uit de kring rond ds. Sterken burg, ds. Stam en ds. Bogaard ontstaan is ten gevolge van een scheuring in de één of andere kerkelijke gemeente. Er is ook geen gemeente te noemen, die direct een groot aantal kerkgangers telde. Alle gemeenten zijn vanuit de verzameling rond één der voorgangers van lieverlee gegroeid, van een enkeling tot soms een zeer grote kerkelijke gemeente.

Natuurlijk kwamen de kerkgangers over uit een andere kerkelijke gemeente; overigens waren er ook, die, voordat zij zich voegden bij één dezer gemeenten, thuis de huisgodsdienst waarnamen. Natuurlijk zullen er in familiekring wel eens veten ontstaan zijn, doordat kinderen, broers of zusters of dergelijke, besloten in het vervolg bij één van deze gemeenten ter kerke te gaan.

Dit alles neemt niet weg, dat geen kerkscheuring, geen afscheiding de basis is geweest, waarop onze gemeenten zijn gebouwd. Dit blijft een opmerkelijk feit, waaraan overigens voorshands geen conclusies verbonden behoeven te worden.

Volop stond ds. Bogaard in de traditie van ds. Sterkenburg en ds. Stam. Evenals ds. Stam heeft hij in sterke mate de breuk van land, volk en kerk beleefd en doorleefd. Deze beleving beheerste zijn spreken en handelen. Ook Bogaard was een eenvoudige man met een eenvoudig woordgebruik op de kansel. Dit heeft de Heere geenszins in de weg gestaan om zijn bediening zowel te Sliedrecht als te Hendrik-Ido-Ambacht, maar ook op andere plaatsen waar hij voorging, rijk te zegenen.

Alhoewel academische studie geenszins te veroordelen is, als deze studie gebouwd wordt op het fundament van Godsvreze; toch heeft de Heere dergelijke studie echt niet van node. Van veel meer belang is, of er wel echt een roeping is tot het zo gewichtvolle ambt van voorganger. Over de roeping van voorgangers en andere ambtsdragers in onze gemeenten wordt in het vervolg van dit boek nog

meer geschreven. De levensloop van ds. Bogaard wordt beschreven in drie paragrafen. In de eerste komt zijn jeugd en ambtsbediening in Sliedrecht aan de orde. In de tweede paragraaf wordt aandacht besteed aan zijn ambtswerk elders, waarbij tevens het ontstaan van de gemeente te Hendrik-Ido-Ambacht wordt betrokken en aan het overlijden van deze voorganger. Tenslotte wordt ook dit hoofdstuk afgesloten met een paragraaf, waarin de betekenis van deze voorganger voor onze gemeenten wordt geschetst.

I. JEUGD EN AMBTSBEDIENING IN SLIEDRECHT

Jan Hendrik Bogaard werd op 28 juli 1868 in Sliedrecht geboren uit het huwelijk van Arie Bogaard met Jozina Willemina Kalis. Vader Bogaard was een zwakke man, waardoor hij niet, als de zovele andere Sliedrechtters, in staat was om als griend werker of met bagger-werkzaamheden zich een inkomen te verwerven.

Door zijn lichamelijke gesteldheid was vader Bogaard genoodzaakt werk te doen, dat in die tijd voornamelijk door vrouwen werd gedaan, namelijk het drijven van een winkeltje. Van zo 'n winkeltje moet men zich niet al te veel voorstellen. Een voorkamertje van de woning werd hiervoor geschikt gemaakt, dus aan de eigenlijke woning onttrokken.

Vader Bogaard legde zich vooral toe op de verkoop van kaas, boter, eieren en spek. Het is opmerkelijk dat Jan Hendrik, toen hij groter werd, niet met de vele Sliedrechtters de Biesbosch introk, om daar geld te verdienen. Natuurlijk moest hij voor zijn ouders, vier zussen en een broer mee de kost verdienen. Maar hij deed dit door zijn vader te helpen en ook in zuivelwaren te handelen.

Thuis, in het winkeltje, was waarschijnlijk geen plaats en voldoende werk voor twee mannen, daarom trok Jan Hendrik er op uit, om langs de deur zo veel mogelijk te koop aan te bieden. Zoals gebruikelijk in die tijd bij de armere negotianten, deed hij dit met een hondekar.

Vader en moeder Bogaard behoorden tot de "grote kerk" ofwel ze waren Hervormd. Ook Jan Hendrik gevoelde zich met hart en ziel Hervormd, hij gevoelde zich van harte verbonden met de kerk der Reformatie. Die verbondenheid heeft hij ervaren, onder die gebondenheid heeft hij geleden tot zijn dood toe.

Al vroeg trok de Heere in Zijn vrijmachtig soeverein welbehagen Jan Hendrik uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht. In 1881, dus toen hij dertien jaar was, werd hij in zijn hart gegrepen. Zelf heeft hij hierover gesproken: "Op mijn dertiende jaar kon ik het wel uitgillen. Op een zondagmorgen had ik geen rust. Dan was ik op zolder, dan in de schuur, dan in de kelder, nergens vond ik rust. Ik nam een fles en vulde deze met water en ik zei: 'O Heere, ik ga weg!' Steeds ellendiger en rampzaliger gevoelde ik mij. Tenslotte zocht ik verkoeling door mijn hoofd tegen het ijzer van mijn ledikant te leggen. Ik riep uit: 'O Heere, het zou eeuwig rechtvaardig zijn, als Gij mij van voor Uw Aangezicht zoudt wegstoten in de poel, die brandt van vuur en sulfer.' Het was God Zelf, Die mij in die weg deed gaan. Toen begreep ik, dat je eerst dood moet wezen om te kunnen leven."

Vanuit zijn geestelijk leven kende Jan Hendrik al vroeg de begeerte tot het Heilig Avondmaal. Met het oog daarop deed hij belijdenis. Immers, alleen kerkgangers, die belijdenis hadden afgelegd, kregen toegang tot de sacramenten. Jan Hendrik deed niet alleen belijdenis van de waarheid, neen, hij kon en mocht in der waarheid belijdenis des geloofs afleggen. En dat niet in voorwerpelijke zin, maar vanuit de onderwerpelijke beleving.

Nog voluit Hervormd zijnde, nam Jan Hendrik deel aan het kerkelijke leven. In de jubileum-brochure van de Christelijke Jongeren Vereniging (CJV) wordt zijn naam genoemd onder die van de oprichters. Deze vereniging werd opgericht in 1890.

Voorts was hij in diezelfde tijd onderwijzer aan de zondagsschool en voorlezer in het evangelisatiegebouw. In dit gebouw werden kerkdiensten belegd door Hervormden, die zich niet meer konden vinden in de prediking in de "grote kerk". Deze evangelisatie-mensen bevonden die prediking als lichtzinnig, zelfs als vrijzinnig.

Voor een juist verstaan van de levensloop van Bogaard is het nuttig een blik te werpen op de kerkhistorie in Sliedrecht. Rond 1890 groeide in toenemende mate de tegenstelling tussen rechtzinnigen en vrijzinnigen in de Hervormde Kerk. Olie op het vuur in deze strijd was de brochure, die op 8 maart 1890 werd gepubliceerd, met als titel "De kerkelijke kwestie te Sliedrecht, van orthodoxe zijde beschouwd". De brochure had bepaald een polariserende werking. Zij was bedoeld om een dam op te werpen tegen de vrijzinnigheid, om de gewone, meelevende kerkgangers de ogen te openen voor de insluipende "valse" leer.

In april 1890 werd een vergadering gehouden door de rechtzinnigen onder leiding van ds. C. M. van Oosterzee, die van 1886 tot 1891 in Sliedrecht Hervormd predikant was. De bedoeling van die

vergadering was de "oprichting eener vereeniging ter bestrijding van het ongelooft". Met dit "ongelooft" bedoelde ds. Van Oosterzee en de zijnen de vrijzinnige of moderne richting.

De twisten liepen hoog op, zodat de rechtzinnigen de Hervormde kerk gingen mijden. Derhalve werd besloten tot de bouw van het evangeliesatiegebouw, "het gebouw", dat in november 1890 in gebruik werd genomen. Ter oriëntatie zij vermeld, dat dit gebouw in later jaren, toen de vrijzinnigheid min of meer uit Sliedrecht was geweken en de Hervormden weer bij elkaar kwamen, het kerkgebouw werd en nog is van de Christelijke Gereformeerde Kerk, Sliedrecht-centrum.

Zo rond 1890 ging Bogaard studeren voor godsdienstonderwijzer in de Nederlandse Hervormde Kerk. Ds. Van Oosterzee gaf hem les. In 1893 behaalde hij de acte godsdienstonderwijs. Deze acte luidde als volgt:

"Het classicaal Bestuur van Dordrecht, geëxamineerd hebbende Jan Hendrik Boogaard oud 24 jaren (geboren 28 juli 1868), geboortig van Sliedrecht wonende te Sliedrecht, verklaart hem bevoegd om te staan naar den staat van godsdienstonderwijzer en gerechtigd om, na verkiezing door den kerkeraad eener gemeente, in dien gemeente godsdienstonderwijs te geven, overeenkomstig den bepalingen van het Reglement op het Godsdienstonderwijs in den Nederlandsehen Hervormden Kerk.

Dordrecht 5 April 1893
Het Classicaal Bestuur van Dordrecht."

Bogaard (en niet Boogaard, zoals in de acte hierboven was opgenomen) mocht nu preken in de Hervormde gemeenten in de classis Dordrecht. Hij ging voor het eerst voor in Papendrecht. Drieënhalf jaar daarna ontving hij ook preekconsent voor de classis Brielle. De verklaring van het bestuur van deze classis luidde als volgt:

"Het Classicaal Bestuur van Brielle,
Gezien bovenstaande acte van toelating als godsdienst-
onderwijzer van Jan Hendrik Boogaard,
Gezien het bewijs van zedelijk gedrag, gedurende de laatste twee
jaren, afgegeven door den Kerkeraad van Sliedrecht, d.d. 11
december 1896,
Gelet op art. 21 reglement op het godsdienstonderwijs,
Verklaart deze acte geldig in de classis Brielle.

Het classicaal Bestuur voornoemd,
Brielle 22 Dec. 1896."

Het is bekend dat Bogaard preekte in Stellendam, Ouddorp, Dordrecht en tweemaal in Hendrik-Ido-Ambacht. In die laatste plaats ging hij éénmaal in de dorpskerk voor en éénmaal in een evangelisatiegebouwtje aan de Veersedijk.

Ondanks het feit, dat Bogaard godsdienstonderwijzer was in de Hervormde Kerk, ging hij ook wel ter kerke bij voorgangers, die niet tot die kerk behoorden. Naar zijn eigen zeggen, toog hij om de veertien dagen naar Dordrecht, om zich te begeven onder het gehoor van Jacob van Leeuwen Pzn.

Deze Van Leeuwen was voorganger van de "Vereeniging van Gereformeerden". Geboren op 30 mei 1845, trad hij sinds 1890 op als oefenaar in de vrije gemeente in Aalsmeer. Op 26 mei 1895 werd hij tot predikant bevestigd door ene ouderling Verzaal voor gemeenten in Aalsmeer, Barneveld, Dordrecht, Gouda, Hilversum, Rotterdam en Utrecht. In 1897 vestigde Van Leeuwen zich in Utrecht, hierna voegden zich nog drie gemeenten bij de Vereeniging, namelijk Neerlangbroek, Eist (Utr.) en Woudenberg. Op 22 juli 1913 overleed hij in Utrecht.

Op een avond was Bogaard weer bij Van Leeuwen in de kerk, toen hij onder het lezen van een Bijbelgedeelte zijn bewustzijn verloor. Zoals hij later zelf uitdrukte, zag hij in een gezicht een ontelbare schare voor zich. Die schare dwong in de stilte, waarin hij verkeerde de diepste eerbied af. Hij keek, als het ware, door een geopend venster in de Troonzaal des Heeren. Op dat moment werd hem kennelijk ingedrukt dat het mis was met de ware dienst van God. Alles in hem wenste ontbonden te zijn om voor eeuwig te verkeren in die Troonzaal.

Was dat in de tijd, dat Bogaard door de Heere enigermate ingeleid werd in de breuk van land, volk en kerk? Het is niet onwaarschijnlijk. Meer en meer was het hem onmogelijk geworden zich nog voluit te scharen bij de Hervormde Kerk. Meer en meer ervoer hij, dat in die kerk de leer van Gods Woord, de leer van genade op grond van recht werd ontkracht. De drie Formulieren van Enigheid, die hem lief waren, waren geen norm meer voor predikanten, voor ambtsdragers en voor het kerkvolk. Een ieder deed wat goed was in zijn of haar ogen. Twee jaren verkeerde Bogaard in de breuk. Twee jaren moest hij ervaren gesloten vensters te hebben vanwege het verval en de afval. Diep was zijn nood. Hij had geen toegang tot de Troon der genade, terwijl de gruwelijke staat van de kerk hem op het hart was gebonden. Dit moet zich hebben voorgedaan zo tussen 1902 en 1905.

Zelf verhaalde Bogaard van deze staat iets bij de herdenking van zijn, 25-jarig ambtsjubileum. Op zekere dag liep hij door het veld om de wég tot zijn doel te bekorten, maar ook om de mensen mis te lopen. Hij kwam toen van een boerderij. De weg voerde hem direct langs de begraafplaats in Sliedrecht, "bij de Tiendweg". Bogaard gevoelde zich toen achtervolgd door een geest. In die toestand moest hij erkennen, dat hij "een smeerpoots, een hardijzer" was.

Hij kon anderen niet meer oordelen, noch minder veroordelen. Het geleeke alsof bij hem de hel van binnen woedde. In de dadelijkheid hoorde hij een stem: "Zo hebt dan acht op uzelf, en op de gehele kudde, over dewelke u de Heilige Geest tot opziensers gesteld heeft, om de Gemeente Gods te weiden, welke Hij verkregen heeft door Zijn eigen bloed." (Handelingen 20 : 28).

Op dat moment openbaarde de Heere Bogaard wat Zijn wil was, namelijk dat Hij hem tot voorganger zou uitstoten in Zijn wijngaard. Maar hij gevoelde zich zo onbekwaam. Toch werd de Heere hem te sterk. Zelf heeft hij hierover uitgedrukt: "Toen werd mij openbaar, wat die dingen tot mij hadden te zeggen. Al zou ik op dat moment doorstoken zijn, ik zou niet anders gekund hebben".

En zo gebeurde het in 1905 dat Bogaard in de voorkamer van een woning voor het eerst preekte. Klein was het getal van zijn eerste hoorders, maar alras werd het bekend in Sliedrecht "aan den dijk" en in Hardinxveld-Giessendam. Al spoedig kwamen er meerderen om hem te horen. Sommigen uit blote nieuwsgierigheid, anderen uit belangstelling; maar er waren er ook, die kwamen met een ware honger en dorst naar de levende verkondiging van het Woord Gods.

Er kwamen er zovelen, dat de voorkamer al snel te klein was om alle hoorders te kunnen herbergen. Toen werd door Bogaard van ene Ceelen een huisje gehuurd voor f. 1,25 per week. Maar al spoedig was de toeloop zo groot, dat de mensen buiten voor de deur, op de dijk stonden te luisteren.

Intussen had Bogaard ook buiten Sliedrecht enige bekendheid gekregen. Zo vermelden de notulen van de kerke raad van de Gereformeerde gemeente onder het kruis in Enkhuizen van 3 oktober 1906 dat 'aan den Heer v.d. Boogaard van Sliedrecht' gevraagd is in de gemeente voor te gaan in de prediking des Woords. In de notulen van de kerkeradsvergadering van 12 december 1906 is opgenomen: 'Word in de vergadering begeert om J.H. van Boogaart te verzoeken om met de Kerstdagen in de gemeente te willen voorgaan in de Prediking van Gods Woord'.

In de kerkeradsnotulen van 6 februari 1907 komt de naam van Bogaard opnieuw voor, nu als 'Van der Boogaart' geschreven. Hem zou worden verzocht om op 24 februari van dat jaar te komen preken. De notulen van 10 april 1907 geven te kennen, dat Bogaard kennelijk behoort tot de voorgangers, die in die gemeente gewenst zijn. Naast de voorgangers P. van der Heijden, A.H. Geerts, W. de Groot en J. van Vliet wordt hij genoemd 'om hier in ons midden voor te gaan in de prediking'.

In de notulen van de kerkeradsvergadering van 6 juni 1907 (er staat 1807) komt de naam van Bogaard voor het laatst voor. Hij behoorde tot een vijftal predikanten en voorgangers, waaruit de kerke raad een tweetal aan de gemeente zou voordragen. Uit dat tweetal zou er dan een beroep

worden uitgebracht op hem, die door de gemeente zou worden gekozen. Bogaard kreeg maar twee van de vijftien stemmen, te weinig om op tweetal te worden gesteld. Overigens kregen de twee, die aan de gemeente werden voorgesteld, elk vier stemmen.

Uit niets kan worden geconstateerd dat Bogaard niet zou hebben gepreekt in de Gereformeerde gemeente onder het kruis in Enkhuizen. Anders geformuleerd: juist het feit, dat hij in achtereenvolgende kerkeradsnotulen steeds weer wordt genoemd, mag er op duiden, dat hij wél verschillende malen de reis vanuit Sliedrecht naar Enkhuizen heeft ondernomen.

Weliswaar wordt Bogaard in deze notulen geen enkele maal onder zijn juiste naam vermeld. Desalniettemin geeft de tekst van de verschillende notulen voldoende aanleiding om te veronderstellen dat het om J.H. Bogaard gaat. In de notulen van 3 oktober 1906 komt dit duidelijk naar voren door de vermelding 'den heer v.d. Boogaard van Sliedrecht'.

Zoals geschreven werd het huis in Sliedrecht al snel te klein om de hoorders te kunnen bevatten. Er moest een grotere ruimte komen, maar hoe? Van winkelier en behanger Adrianus Casparie kocht Bogaard in februari en mei 1907 grond. Hij betaalde hiervoor f. 1.782,50. Op die grond bouwde men een grote loods. Bogaard gevoelde zich in alles afhankelijk van de Heere. Hij kende een nabij leven. Niet alleen zijn geestelijke, ook zijn tijdelijke noden maakte hij de Heere bekend. En steeds betoonde zijn God weer hem te horen en te verhoren.

Zo was het ook met de bouw van de loods. Hoe groot moest die zijn? Hoe moest het alles in orde komen? Kennelijk werd Bogaard bekend gemaakt, welke afmetingen die loods moest hebben: twintig bij tien meter. De loods werd niet van steen gebouwd, maar van hout. Dit had een zeer specifieke betekenis. Het duidde de tijdelijkheid van dit gebouw aan, de voorlopigheid. Immers, ook Bogaard geloofde dat de Heere op Zijn tijd en wijze de herstelling zou bewerkstelligen van de breuk der kerk in ons vaderland. Ook Bogaard zag de kerk der Reformatie als het in Nederland geopenbaarde lichaam van Christus. Jammerlijk was die kerk in verval, dat heeft Bogaard zelf ervaren, in de tijd dat hij als godsdienstonderwijzer daarin functioneerde. Maar desondanks geloofde hij en was hij bezet met een vast vertrouwen op de komende daden des Heeren.

O zeker, hij was er van overtuigd, dat die herstelling door de onmogelijkheid aan 's mensen kant zou gaan. Dat alle menselijke pogingen om de breuk te herstellen, gedoemd zouden zijn te falen, althans duidelijk niet de goedkeuring van die grote God zouden wegdragen. Lijdzaam (niet lijdelijk) moest Gods tijd afgewacht worden, in biddend vertrouwen. De loods kwam er en Bogaard timmerde zelf de preekstoel. Wat gaf die bouw een opschudding in Sliedrecht. Het was in die tijd nog maar een klein dorp, waarin al het nieuwe, het vreemde rumoer veroorzaakte. Bogaard heeft zelf over de bouw van de "schuur" verhaald in de herdenkingsdienst bij zijn 25-jarig ambtsjubileum. Op een dinsdag, toen de schuur in aanbouw was, was hij alleen thuis. In plastische taal zei Bogaard dat "God hem in zijn kraag pakte". Hij had het gevoel alsof zijn borstkas in elkaar werd gedrukt. Toen kreeg hij vrijmoedigheid om alles voor de Heere neer te leggen. Hierna begreep hij, dat de bouw van de "schuur" van God kwam.

Vervolgens moest hij aan de bouwers vragen, hoe lang het nog zou duren alvorens het gebouw klaar zou zijn. Hun antwoord was toen: nog veertien dagen. Maar dat was voor Bogaard veel te lang. Hij zei tegen de ambachtslieden: "Denkt erom, vrijdag moet het werk klaar zijn. Jullie zijn geen vloekers en ook de vriendwerkers slapen onder den hemel. Vrijdag moet de schuur klaar zijn. Zaterdag ben ik hier de baas. Jullie zeggen maar hoeveel geld."

Inderdaad was het gebouw die vrijdagavond klaar en kon het worden opgeleverd. In de stromende regen bracht Bogaard met enkele helpers de stoelen over van het voormalige woonhuis naar het nieuwe gebouw. Doornat werden ze, ze konden hun jassen wel uitwringen. Bogaard vertelde hoe ze toen een man tegen kwamen op de Stationsweg, die hun toevoegde: "Jullie hebben ook een weertje om dat gebouw in te richten". Maar niets of niemand kon Bogaard beletten de opdracht des Heeren te vervullen.

In een enkel jaar was de gemeente van Bogaard dusdanig gegroeid, dat hij ook overdag tijd moest besteden aan de pastorale arbeid. Hierdoor werd hij genoodzaakt zijn handel in zuivelprodukten van de hand te doen. Ook dit ging met bestrijdingen gepaard. Satan verzuimde niet hem in te fluisteren,

dat straks zijn gemeente zou verlopen en dan had hij helemaal niets meer, want dan had een ander inmiddels zijn handeltje overgenomen.

Maar met het groeien van zijn gemeente werden ook meer en meer spot, smaad, hoon en laster zijn deel. Hij werd vijandschap, soms bedekt, soms openlijk, gewaar in spreken en handelen van vooral kerkelijke mensen. Maar in dit alles mocht Bogaard zich bij tijd en wijle sterken in de Heere zijn God, wetende dat hij geen vreemd pad ging; wetende, dat hij slechts de voetstappen volgde van die overste Leidsman en Voleinder des geloofs.

Inmiddels was het eind 1907, begin 1908 geworden. Bogaard was nu wel voorganger, maar daarmee nog niet in het ambt van herder en leraar gesteld. Dus kon en mocht hij ook niet de sacramenten bedienen van de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal. Met het groeien van de gemeente werd ook dit voor Bogaard een nood.

Nu had hij inmiddels contact met ds. H. Stam uit Capelle aan den IJssel. Het is zelfs niet ondenkbaar dat ds. Stam een enkele maal de sacramenten heeft bediend in Sliedrecht. Bewijzen hiervoor zijn er niet. In ieder geval kreeg ds. Stam overwicht om Bogaard in het ambt van herder en leraar te bevestigen. Deze bevestiging vond plaats op 26 november 1908. Vanzelfsprekend werd hiervan melding gemaakt in het plaatselijke weekblad "De Merwebode".

Tot op dit moment had Bogaard weinig tot geen enkele reactie gehad van de zijde van de Hervormde gemeente in Sliedrecht. Toch was hij nog steeds lid van die gemeente en hij betaalde ook trouw zijn kerkbelasting. Maar na de bevestiging voelde de kerkeraad van de Hervormde gemeente zich verplicht op te treden. Op 30 januari 1909 schreef men Bogaard een brief met de volgende inhoud:

"Aan de weledelen Heer, den Heere Jan Hendrik Bogaard, Wijk B no. 423 te Sliedrecht.

De Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. te Sliedrecht,

Kennis genomen hebbende van een bericht in de alhier verschijnende Merwebode van 21 November 1908, luidende als volgt:

"Naar wij uit goede bron vernemen zal a.s. Donderdag des nam. 2 uur, de bevestiging plaatshebben van den heer H. Boogaard alhier, tot pred. bij de Vrije Geref. gemeente.

De plechtigheid zal geschieden door Ds. Stam van Rotterdam.

De heer B. preekte sedert lang in een lokaal aan de Stationsweg, doch behoorde niet tot een bepaald kerkgenootschap, wel heeft hij een akte als godsdienstonderwijzer van de Ned. Herv. Kerk."

Overwegende dat dit bericht uwer bevestiging niet in het openbaar, althans niet in eene der hier of in den omtrek verschijnende couranten door U is weerlegd, en er dus een allerzins gerechtvaardigd vermoeden bestaat, gelijk hem ook van elders is te oore gekomen, dat genoemde plechtigheid werkelijk heeft plaats gevonden in uw lokaal aan den Stationsweg alhier;

Vernomen hebbende daarenboven dat in meergenoemd lokaal door U meerdere malen aan kinderen dezer gemeente de H. Doop is toegediend, waartoe gelijk U bekend moet zijn, Uwe akte als godsdienstonderwijzer der Ned. Herv. Kerk, U geen recht geeft;

Gezien art. 39, le lid v] h Regl. voor Kerkelijk Opzicht en Tucht;

Gelet op art. 3 v / h Alg. Regl.

Constaert dat, waar ge in woord en daad ten duidelijkste toont, dat ge U van de ed. Herv. Kerk afscheidt, ge niet langer tot die Kerk blijft behoren en zal, bijaldien hiertegen van Uwe zijde, binnen een tijdsverloop van 14 dagen, vanaf heden 30 Januari 1909 geen schriftelijk met redenen omkleed bezwaarschrift door U ondertekend, hiertegen bij hem wordt ingebracht, U beschouwen als vervallen van uw lidmaatschap der Nederlandsche Hervormde Kerk, onder onmiddellijke kennisgeving zijnerzijds aan het Classicaal Bestuur van Dordrecht.

De Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. te Sliedrecht,

In zijnen naam:

praeses en scriba.

Gedaan te Sliedrecht, 30 Januari 1909."

De brief was ondertekend door ds. H. ten Kate, die van 1900 tot 1920 in Sliedrecht stond, en door ds. G.J. Schraffordt Koops, die van 1907 tot 1914 eveneens in Sliedrecht Hervormd predikant was. Op 17 april 1909 ontving ds. Bogaard een brief van de classis Dordrecht van de Hervormde Kerk, waarin hem werd meegedeeld dat men hem zijn acte godsdienstonderwijs had afgenomen. Deze brief luidde als volgt:

"L.S.,

Het Classicaal Bestuur van Dordrecht ontvangen hebbende een schrijven van den kerkeraad der Hervormde gemeente te Sliedrecht, d.d. 29 maart jl. inzake uw optreden tegenover de Hervormde Kerk, ten gevolge waarvan hij u moet beschouwen als vervallen van het lidmaatschap der Nederlandsche Hervormde kerk, heeft zich genoodzaakt gezien uwe acte als godsdienstonderwijzer te moeten intrekken, waartoe met algemeene stemmen in Zijne vergadering van 31 Maart jl. besloten is en u hierbij kennis van wordt gegeven.

Dordrecht, 17 April 1909,
Het Classicaal Bestuur van Dordrecht."

Er zijn geen stukken bekend, waaruit duidelijk wordt of ds. Bogaard op deze besluiten heeft gereageerd. Het is niet ondenkbaar dat hij in het geheel niet reageerde in het besef, dat menselijke besluiten, op menselijke gronden genomen, zonder de goedkeuring des Heeren, van weinig waarde zijn.

Er zijn geschiedschrijvers, die zich verwonderd afvragen waarom Bogaard, na zijn afscheid van de Hervormde Kerk, zich niet heeft aangesloten bij één der afgescheiden kerken in zijn woonplaats. Er was in die tijd een Gereformeerde kerk in Sliedrecht. Er was ook een Christelijke Gereformeerde kerk. De gemeente van het laatst genoemde kerkverband werd van 1894 tot 1909 bediend door ds. J. van Drunen en van 1910 tot 1915 door ds. J.D. Barth.

Ds. Barth is voor menigeen zeker geen onbekende. Hij heeft nog enige tijd deel uitgemaakt van de SGP-verkiezingslijst voor de Tweede Kamer, te zamen met onder andere ds. G.H. Kersten en ds. P. Zandt. Ook vragen geschiedschrijvers zich wel verwonderd af wat nu wel voor ds. Bogaard de directe aanleiding is geweest voor de breuk met de Hervormde Kerk. Beide vragen, betreffende de aanleiding tot de breuk en het niet aansluiten bij één der afgescheiden kerken zijn op zichzelf genomen begrijpelijk. Maar ze geven tevens blijk van totaal gebrek aan begrip voor het standpunt van ds. Bogaard en voor hem ds. Sterkenburg en ds. Stam.

Ten diepste heeft ds. Bogaard nimmer gebroken met de Hervormde Kerk. Die kerk, als de kerk' der Reformatie, was hem lief, was hem dierbaar. Dàt was het geopenbaarde lichaam van Christus in ons land, gekocht met Zijn dierbaar bloed en gebouwd op het bloed der martelaren. Zou hij die kerk de rug kunnen toekeren? Zou hij met die kerk kunnen breken?

o zeker, die kerk had, te zamen met ons land en zijn regering, met ons volk de Heere de rug toegekeerd. Land, volk en kerk hadden gebroken met de God onzer vaders; met Hem, Die zo zichtbaar betoond heeft in ons land krachtadig te willen werken. Ook op de uitwendige onderhouding van Zijn geboden heeft Hij land en volk willen zegenen. Maar bovenal werden er velen in ons land, op grond van de vrije soevereine predestinatie, getrokken uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht.

Nauw, zeer nauw gevoelde ds. Bogaard zich verwant met die kerk der Reformatie. Het was met hem, als met de dichter van Psalm 137: "Indien ik u vergeet, O Jeruzalem! zo vergete mijn rechterhand zichzelf!" Maar omdat die kerk zo duidelijk toonde zich te hebben losgemaakt van God, van Zijn Woord en van Zijn geboden, kon ds. Bogaard in die kerk niet meer leven. Gevoelde hij, dat hij van die kerk geen deel kon blijven uitmaken.

Maar dat hield vanzelfsprekend niet in, dat hij zich dan maar moest voegen bij één der afgescheiden kerkformaties. Dat kon hij, op grond van de beleving van de breuk van land, volk en kerk niet. Die

afgescheidenen hadden de kerk der vaderen verlaten, waren gedwongen de kerk der vaderen te verlaten. Daarin was ds. Bogaard het met hun voorgangers eens. Maar - en zie daar het verschil - hadden die afgescheidenen zich maar geleverd in tenten nabij de zo vervallen, de zo geschonden kerk der vaderen. Neen en dat is in de voorgaande hoofdstukken beschreven, er ontstonden kerkverbanden, er ontstonden tempels, naast de vervallen tempel des Heeren. Die kerkverbanden werden meer en meer een doel op zich. Meer en meer verdween het verlangen en daarmee ook het gebed om de herstelling van de kerk der Reformatie.

Welnu daarin kon ds. Bogaard, en voor hem ds. Sterkenburg en ds. Stam, niet met de afgescheiden kerken mee. Voluit hingen zij het standpunt van ds. L.G.C. Ledeboer aan, hadden zij hetzelfde gevoelen als ds. Ledeboer: de Hervormde Kerk is onze kerk. De breuk van land, volk en kerk was voor hen, door het werk Gods in hun harten, hun breuk geworden. De beleving van die breuk deed hen die breuk gevoelen als ontstaan mede door hun schuld. Die schuld hebben zij moeten eigenen.

Maar tevens was in het diepste van hun hart het geloof geworteld en gefundeerd, door Goddelijke genade gewerkt, dat die breuk eenmaal hersteld zal worden. Neen, die herstelling zal niet bewerkstelligd worden door louter menselijk 'handelen. De Heere zal Zelf die herstelling doen plaatsvinden. Die herstelling komt, maar door welke weg? Zal het zijn door een grote verdrukking, waardoor de verdoolde schapen Christi bijeen gebracht zullen worden?

Uitziende naar die herstelling, bleven ds. Bogaard, zijn ambts-voorgangers en velen van het volk Gods met hem, zitten op de puinhopen van de kerk der Reformatie. Ook nu zijn er nog in deze gemeenten, die de Heere verwaardigd heeft, ook in dit opzicht eens geestes te zijn met deze voorgangers.

Op 29 januari 1909 trad ds. Bogaard in het huwelijk met Wijntje van Es. Zij was op 3 april 1862 in Giessendam geboren en dus ruim zes jaar ouder dan haar man. Wijntje van Es diende voor haar huwelijk bij de familie Volker, de grondlegger van een bekende baggermaatschappij. Reeds vanaf het begin kwam zij bij Bogaard onder het gehoor. Uit dit huwelijk zijn geen kinderen geboren.

Inmiddels preekte ds. Bogaard in "de schuur", zoals hij zelf het kerkgebouw noemde. In de volksmond kreeg dit gebouw de naam: "Hervormd Lokaal". Het volk stroomde toe, tenslotte bezochten meer dan vijfhonderd mensen de kerkdiensten. Ds. Bogaard preekte 's zondags tweemaal en tevens ging hij op de woensdagavonden voor. Daarnaast ging hij op vaste avonden voor in andere plaatsen, maar dat zal nader worden beschreven in de volgende paragraaf van dit hoofdstuk.

Op grond van de beleving van de breuk van land, volk en kerk kende de gemeente van ds. Bogaard, evenals de gemeenten van ds. Sterkenburg (in Alblasserdam) en ds. Stam, nagenoeg geen organisatorische structuur. Dat is voor velen buiten deze gemeenten een steen des aanstoots geweest, ja, is het nog, Meermalen werd en wordt nog smalend hierover gesproken. In een volgend hoofdstuk wordt hierop teruggekomen.

Eén ding is zeker: ondanks, of liever juist mede door die geringe structuur was er dat diep afhankelijke leven. Niets vermocht Bogaard te doen van en uit zichzelf. In alles gevoelde hij zich aangewezen op de leidingen Gods. Die afhankelijkheid was niet maar een belijden, het was een voortdurende beleving. Is dat niet om jaloers op te worden in deze tijd?

In 1910 werd in de gemeente Jan Goedhart tot ouderling bevestigd. Helaas heeft deze man het ambt niet lang kunnen vervullen, want in 1916 stierf hij. Buiten Goedhart zijn er in de gemeente van Bogaard geen mannen meer in het ambt gesteld en bevestigd. Blijkbaar heeft de Heere zulks niet noodzakelijk geoordeeld, anders waren deze roepingen zeker openbaar gekomen. Het gebrek aan roepingen kan ook als een straf worden gezien.

Tijdens elke kerkdienst werd er eenmaal gecollecteerd. Dit gebeurde bij het uitgaan, dan stond er iemand met een collectezak. Uit die collecten betaalde Bogaard alles. Hij en zijn vrouw leefden erg sober, maar gul betoonde hij zich voor allen, die in geldelijke nood verkeerden. Nimmer werd er tevergeefs een beroep op hem gedaan. Hij gaf niet alleen, als er een beroep op hem werd gedaan, nee, hij had zelf ook een open oog voor de behoeftigen in zijn gemeente. Soms kwam er, zonder dat erom gevraagd was, geld bij hen die zich ook in materieel opzicht afhankelijk wisten van hun Schepper. Wonderlijk waren soms de uitredingen, ook in dit opzicht.

Een enkele maal werd in de gemeente gecollecteerd voor een speciaal doel. Dit was zo bijvoorbeeld voor de ramp in Borculo, voor de reclassering, voor Hongaarse kinderen. Bij zulke gelegenheden werd er verbazend veel gegeven. Telkens weer keek men er in Sliedrecht van op, hoeveel de gemeente van ds. Bogaard, het Hervormd Lokaal, voor speciale doelen had bijeengebracht.

Gegeven het kerkelijk besef, ontbrak er een kerkelijke administratie. Zeker, de sacramenten werden waargenomen, huwelijken werden kerkelijk bevestigd, maar van dit alles werd geen administratie bijgehouden. Als dan iemand, die door ds. Bogaard gedoopt was, aan hem vroeg, wat hij moest zeggen als anderen hem zouden vragen, waar hij gedoopt was, antwoordde Bogaard: "Zeg maar, datje gedoopt bent op de puinhopen van Jeruzalem."

Er was dus een gebrek aan organisatie en administratie, juist zaken, waaraan tegenwoordig zoveel waarde wordt toegekend. Maar waar geen gebrek aan was, was het geestelijke leven in de gemeente. Als een gezant van die grote Herder der schapen kende Bogaard de legering van de hem toebetrouwde kudde. Het heil van de zielen van zijn medereizigers op weg naar de eeuwigheid ging hem boven alles.

Waarlijk gaf hij geestelijke leiding, hetzij in de prediking, als een dienstknecht des Heeren, hetzij in de pastorale zorg. Elke zaterdagavond was er een volwassen-catechisatie, waarin niet zozeer gehandeld werd over dogmatische vraagstukken, maar waar door belanghebbenden vragen werden gesteld uit de nood des harten. Er was tijdens die catechisatie ook gelegenheid uit te praten over de werken Gods.

Daarnaast stond de woning van Bogaard altijd open voor mensen, die met zieleraadsels liepen. Ook werd hij weleens, of zelfs menigmaal, door de Heere bepaald bij mensen, die in de nood tot God riepen. Dan was hem niets te veel om dezulken te onderwijzen, te troosten, te wijzen op Hem, Die alleen maar de Weg, de Waarheid en het Leven is.

"En de Heere wrocht mede"! Regelmatig werden er toegedaan tot de gemeente, die eeuwig zalig worden. Rijk was het geestelijk leven in de gemeente van ds. Bogaard. Het gebeurde, dat er in één jaar in de gemeente zeventien mensen de verzekering van de rechtvaardigmaking of (om het met dr. A. Comrie te zeggen) de rechtvaardigmaking in de vierschaar van hun consciëntie mochten ervaren. Mensen, die mochten getuigen van de vrijheid, die daar is in Christus Jezus; die zich het eigendom van Christus wisten, gekocht met Zijn dierbaar bloed. Als dezulken in de ruimte leefden spraken zij eruit en erover. Dan kwamen er velen op bezoek, om de werken Gods te horen verkondigen. Bij zulke gezelschappen ging het niet om of over de mens, het Godswerk stond in het middelpunt.

En is juist dat geestelijk leven niet van oneindig meer betekenis dan alle organisatie en administratie? Is het niet juist een teken van geestelijke armoede, als organisatie en administratie zoveel nadruk krijgen? Als er enige tijd geen sprake was van het doorbrekende werk Gods kwam ds. Bogaard in de nood. Dan werd de nood hem opgebonden. Was er een oorzaak in de gemeente, was hij zèlf de oorzaak, was er soms een "ban in het leger"?

Als de nood hem werd opgebonden, ging Bogaard, als eenmaal de profeet Jeremia, gebukt onder de schuld van hen, die weleens uit het werk Gods gesproken hadden, maar die hij niet kon helpen. Dat dreef hem uit tot de Troon der genade.

Ds. Bogaard stond niet ver boven, maar te midden van het volk, dat aan zijn zorgen was toevertrouwd. In eigen ogen klein, in de inleving een zondaar voor God, kon hij geestelijk leiding geven. Zelf vader in de genade zijnde, verachtte hij de zuigelingen en de kinderen in de genade niet. Integendeel, hij trachtte hen te spijzigen op de juiste wijze.

Daarentegen had hij een afkeer van alle inbeelding, van hoogmoedige vroomheid; van mensen, die zich verheven gevoelden boven de onbekeerden en de bekommerden. Van hen moest hij niet veel hebben en dat liet hij dan ook zowel in gesprekken als in de prediking duidelijk merken.

Eenvoudig was ds. Bogaard in de prediking. Niet de tekstverklaring stond hierin op de eerste plaats, maar de geestelijke lessen, die hij, door het licht van de Heilige Geest, zijn gemeente mocht voorhouden. Zijn preken waren tot bemoediging, tot vertroosting, tot opbouw in het allerheiligst geloof, maar ook tot afbreking van alles, dat door mensen zelf was opgebouwd. Alle droggronden, waarop men meende gerust naar de eeuwigheid te kunnen reizen, werden door hem aangewezen en

afgewezen.

Zijn prediking bevatte geestelijk voedsel voor de hongerigen en dorstigen. De liefelijke klanken van het Evangelie, maar ook de donder der Goddelijke wet liet hij van de kansel horen. Bogaard haatte dogmatische discussies, naar zijn mening kwamen deze discussies maar voort uit een verstandelijk redeneren. Voor dat verstandelijk redeneren was hij benauwd, alhoewel hij op zich niet tegen studie was. Als het maar niet ten koste ging van de eenvoud van Gods Woord. Het kerkgebouw was een werkelijk symbool van de beleving van de breuk. Het was een schuur, waarin de ruim vijfhonderd hoorders een plaats vonden. Het dak was niet afgetimmerd, van binnen geheel ongeverfd. Verbindingsstangen liepen dwars door het kerkgebouw. Zo'n twintig petroleumlampen zorgden voor verlichting en enige warmte, want een kachel ontbrak.

Bogaard wilde geen dominee genoemd worden, hij werd gewoon aangesproken bij zijn achternaam. Dit was geen schijnnederigheid van hem, integendeel! Hij was zich bewust wie hij was, wat zijn afkomst was. Maar hij was zich ook bewust, dat hij een gemeente diende vanwege de breuk der kerk, vanwege het feit dat de kerk der Reformatie de God van de Reformatie de rug had toegekeerd.

Lang voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, kreeg ds. Bogaard van de Heere te zien, dat het Nederlandse volk bezocht zou worden. Dat lijden en verdrukking zijn deel zou worden. Dat heeft hij niet onder stoelen of banken gestoken. Meermalen heeft hij zijn hoorders vanaf de kansel gewaarschuwd voor de naderende oordelen. God had een twist met Nederland. Hij drong er bij zijn hoorders op aan niet te staan naar grote dingen, naar tijdelijke zaken. Dat zij hun ziel als een buit uit het leven zouden mogen wegdragen, was voor hem hoofdzaak en noodzaak.

Op zondag 26 november 1933 herdacht ds. Bogaard zijn 25-jarig ambtsjubileum. Het was 25 jaar geleden, dat ds. H. Stam hem in het ambt van voorganger had bevestigd. "De Merwebode" gaf van de gehouden kerkdienst in de krant van 2 december 1933 een uitvoerig verslag. De kerkdienst begon met het zingen van Psalm 97 vers 7. Daarna werd Psalm 97 gelezen. Ds. Bogaard zei vervolgens dat in verschillende kranten een berichtje was opgenomen over zijn 25-jarig ambtsjubileum. Maar dat hij in het geheel geen behoefte gevoelde om hieraan aandacht te besteden, want "mijn hart bloedt over de gedachte aan volk en ons arme vaderland en over de toekomst van de gemeente Gods".

Als tekst voor deze herdenkingsdienst las ds. Bogaard Jesaja 49 vers 5 voor: "En nu zegt de HEERE, Die Mij Zich van moeders buik af tot een Knecht geformeerd heeft, dat Ik Jakob tot Hem weder brengen zou; maar Israël zal zich niet verzamelen laten; nochtans zal Ik verheerlijkt worden in de ogen des HEEREN, en Mijn God zal Mijn Sterkte zijn". In de ochtendkerkdienst kwam ds. Bogaard niet verder dan de voorrede. Hierin haalde hij voortdurend herinneringen op uit de achterliggende 25 jaren. Daarom werd ook de avondkerkdienst aan deze tekst besteed.

Op 29 januari 1934 herdachten ds. Bogaard en zijn echtgenote, dat zij 25 jaar aan elkaar door de huwelijksband waren verbonden. Namens de catechisanten werd het echtpaar door P. van der Klis een kapstok en een stoel als cadeau overhandigd.

Ongeveer één jaar voor zijn dood richtte ds. Bogaard een stichting op, waarin hij het kerkgebouw, het catechisatiehuisje en alle andere kerkelijke goederen onderbracht. Op 27 maart 1939 passeerde de acte van deze stichting, de "Stichting tot instandhouding van de kerkgemeenschap te Sliedrecht, waarvan voorganger J.H. Bogaard", bij de notaris.

Op 31 december 1939 bevestigde ds. Bogaard A. Bijkerk uit Hendrik-Ido-Ambacht tot voorganger in zijn gemeente te Sliedrecht. Hij was toen reeds ernstig verzwakt en lichamelijk uitgeput. Zijn aardse loopbaan was bijna ten einde. Hem wachtte de kroon der overwinning, die kroon der rechtvaardigheid. Als een trouw gezant had hij zijn Goddelijke roeping en zending volvoerd. Zeker, in zichzelf nam hij menigmaal ontrouwheid en afwijking waar. In de beleving kon ook ds. Bogaard niet hoger komen dan "zondaar" voor God. Toch geldt ook van ds. Bogaard, hetgeen geschreven is in Daniël 12 vers 3: "De leraars nu zullen blinken, als de glans des uitpansels, en die er velen rechtvaardigen, gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk." Veracht door de wereld, bespot door de vromen, mocht ds. Bogaard getrouw blijven.

Vanaf het begin van zijn ambtsperiode heeft ds. Bogaard nauw contact gehad met A.P. Lucas. Deze Adriaan Pieter Lucas werd op 2 januari 1884 in de gemeente Hoge en Lage Zwaluwe geboren uit Pieter Lucas en Dirkje Elizabeth Broere.

Het eerste contact tussen Bogaard en Lucas moet gelegd zijn zo rond 1903. In de weg, die de Heere met Lucas ging, heeft hij steeds ds. Bogaard als zijn geestelijke vader ervaren. Niet dat Bogaard Lucas inzegende in zijn beleving, integendeel! Als een wijs vader bemoedigde hij als het nodig was, maar ontnam ook alles, wat Lucas zou verhinderen meerdere kennis op te doen van het geestelijke leven. Vanzelfsprekend werd ds. Bogaard in deze middelijkerwijs door de Heere gebruikt. Lucas was in die tijd schipper op een kleine motorboot, waarmee hij regelmatig Sliedrecht aandeed. Steeds maar weer, als de Heere hem verder inleidde, maakte hij ds. Bogaard deelgenoot van zijn bevinding.

Na de vrijspreking van schuld en straf, een genaderecht verkregen hebbend op het eeuwige leven, gevoelde Lucas in 1934, toen hij dus 50 jaar was, een roeping tot het voorgangersambt.

Naar hij zelf in de brochure "De weg die de Heere met mij heeft believen te houden" schrijft, vertelde hij ook dit aan ds. Bogaard. Deze toonde zich hiermee verblijd en zei volgens Lucas: "God wil ons samen nog gebruiken om Zijn Woord te bedienen." Zo gezien stond Lucas niets in de weg om in de ambtelijke bediening bevestigd te worden door ds. Bogaard.

Maar wat gebeurde er? Volgens Lucas' beschrijving in de brochure, had ds. Bogaard over de roeping van Lucas gesproken met twee jonge mensen, die hij bevestigd had in het ambt. Dit moeten de voorgangers H. Hofman en H. Vlot geweest zijn. "Die keurden mij af voor dat werk. En ds. Bogaard heeft naar hen (en mogelijk anderen) geluisterd, en ik gevoelde dat afgedaan".

Ds. Bogaard heeft inderdaad Lucas niet bevestigd. In augustus 1936 werd Lucas verzocht een begrafenis van een vriend in Monster te leiden, die voorheen leiding gaf aan een gezelschap in die plaats. Kort daarop nam Lucas de plaats in van die overleden vriend.

Een enkel jaar daarna werden in dat, tot een gemeente uitgegroeid, gezelschap door ds. E. van Dijk uit 's-Gravenhage de ambten ingesteld. Lucas werd bevestigd tot lerend ouderling. Op 2 juni 1941 volgde zijn bevestiging tot herder en leraar, eveneens door dezelfde predikant.

In 1953 nam ds. Lucas een beroep aan naar de zelfstandige Oud Gereformeerde kerk in Aalburg. Deze diende hij tot 1964, toen ging hij met emeritaat. Op 6 augustus 1971 overleed hij in 's-Gravenzande, waar hij zich had gevestigd.

2. AMBTSWERK ELDERS EN ZIJN OVERLIJDEN

Ds. Bogaard heeft niet alleen in de gemeente van Sliedrecht gediend. Op de avonden in de week ging hij voor in andere plaatsen. Op zondagen bleef hij in de eigen gemeente. Eénmaal preekte hij elders, maar daar had hij geen vrede bij, dus gebeurde het geen tweede keer.

Zoals reeds in de vorige paragraaf is vermeld, heeft Bogaard, in de tijd dat hij Hervormd godsdienstonderwijzer was, tweemaal in Hendrik-Ido-Ambacht het Woord bediend. Onder zijn gehoor zaten er toen enkelen van Gods volk, waaronder Cornelis Scheurwater.

Toen deze Scheurwater hoorde, dat Bogaard in Sliedrecht in het ambt van voorganger werd bevestigd, toog hij daar heen om hem te horen. Immers, Bogaard had in Ambacht naar zijn hart gesproken. Ook de prediking in Sliedrecht maakte op hem een diepe indruk van de roeping en zending van deze Godsgezant. Daarom vroeg hij ds. Bogaard om ook eens in Hendrik-Ido-Ambacht te komen spreken buiten de Hervormde Kerk.

Deze bewilligde hierin, zodat hij al snel na zijn bevestiging naar Ambacht kwam. Hij preekte in een schuur, die het eigendom was van een zoon van Cornelis Scheurwater, Antonie Scheurwater. In beginsel is zo de gemeente in Hendrik-Ido-Ambacht ontstaan.

Toen ds. Bogaard enige tijd was voorgegaan (en dat was meestal op de dinsdagavond) werd deze schuur, die aan het woonhuis van Scheurwater gebouwd was, te klein. Ook het woonhuis van Scheurwater werd te klein voor zijn gezin. Hoe nu te handelen? Geld om een nieuwe, grotere schuur te bouwen had Scheurwater niet. Hierbij moet bedacht worden, dat er in die tijd nog echte armoede werd geleden. Zeker in Hendrik-Ido-Ambacht, vooral onder hen, die de prediking van ds. Bogaard beluisterden, was er armoede. Het waren "niet vele edelen, niet vele rijken".

Op een zekere dag kreeg Cornelis Scheurwater bezoek van Jacob Bijkerk, Pieter de Waard en Simon de Waard. Aan hen vertelde hij, wat er in zijn hart lag. Aan hen maakte hij bekend, dat hij zo graag een nieuwe schuur wilde bouwen om een ieder, die dat wenste, in de gelegenheid te stellen de prediking van ds. Bogaard te beluisteren. Wellicht had hij gehoopt, dat er onder zijn bezoekers waren, die bereid zouden zijn hiervoor geld beschikbaar te stellen. Maar opnieuw moest hij een tegenslag incasseren, want zijn bezoekers waren zo arm, dat zij niets voor dit doel konden missen. Niet dat zij niet wilden, O nee, maar zij hadden het geld eenvoudig niet. Zij hadden nauwelijks voldoende om hun gezinnen te onderhouden.

Desondanks liet Scheurwater zich niet ontmoedigen door deze tegenslag. Hij gevoelde dat hij de schuur moest bouwen. Dus keek hij er naar uit om het geld voor de bouwkosten te lenen. Maar ook dat bracht bezwaren met zich, want hij wilde wel lenen, maar dan zonder de verplichting om een verzekering af te sluiten. Dat liet zijn geweten niet toe.

Eindelijk vond hij iemand, die bereid was hem geld te lenen. De geldgever vroeg voor die tijd een hoog percentage aan rente, namelijk negen procent. Tevens wilde deze geldgever, dat er een borg zou worden aangetrokken. Zo stond Scheurwater voor de moeilijke beslissing wat nu te doen. Alras stond zijn besluit vast om van dit aanbod gebruik te maken. Eén van zijn zonen was bereid om voor zijn vader borg te staan.

Daarna moest Scheurwater elke drie maanden zorgen voor rente en aflossing van de geldlening. Menigmaal bracht hem dat in de nood, omdat het zo onmogelijk leek aan de verplichtingen te voldoen. Bij het aangaan van de geldlening had hij de hoop, dat de te houden collecten in de schuur tijdens de kerkdiensten, waarin ds. Bogaard voorging, wel voldoende zouden opleveren. Maar ach, steeds maar weer moest hij ervaren dat zijn menselijke berekeningen faalden. De kerkgangsters waren zo arm, hoe konden zij dan geld afstaan, als ze met hun gezinnen in de grootste armoede leefden? Zeker, er werd menig penning geofferd, voor de gevers of geefsters soms een heel bedrag betekend, maar bij elkaar onvoldoende om Scheurwater in de gelegenheid te stellen zijn verplichtingen na te komen.

Onder biddend opzien tot zijn God, soms in de diepste nood verkerend, heeft Scheurwater mogen ervaren, dat de Heere hem niet beschaamd heeft laten staan. De Heere zegende zijn werk voor de gemeenschap in Hendrik-Ido-Ambacht. Geploeterd heeft hij, maar steeds in het besef van zijn diepe afhankelijkheid van Hem, Die het alles bestuurt.

Aanvankelijk bleven de kerkdiensten beperkt tot de dinsdagavonden, als ds. Bogaard kwam. Maar al gauw ging men er toe over om ook op de zondagen bij elkaar te komen onder de leesdiensten. In de eerste tijd werden de predikaties gelezen door de oude Jacob Bijkerk die dan ook vooringing in gebed. Maar op de duur kon deze het, vanwege zijn ouderdom, niet meer doen. Wat moest er nu gebeuren? Wie was er bekwaam om de preken te lezen en de gemeente voor te gaan in gebed? Toen viel het oog op Pieter van Driel. Deze man was onder de bediening van ds. Bogaard tot waarachtige bekering gekomen, nadat de Heere hem op de dansvloer krachtadig in zijn hart had gegrepen. Na zijn bekering kwam Pieter van Driel veel bij de oude Scheurwater. Toen hij daar weer eens was, zei Scheurwater tegen hem: "Piet, jij moet in het vervolg 's zondags de predikaties maar lezen, want Bijkerk kan het niet meer". Van Driel weigerde beslist en zei dat hij dat nooit zou doen. Hierop antwoordde Scheurwater hem: "Dan moet je het zelf maar weten."

Nauwelijks was Van Driel bij Scheurwater vandaan vertrokken, of de Heere kwam hem de nood van de nog jonge gemeente op te leggen. Hierop gaf hij zich onvoorwaardelijk. Daarna las hij in het vervolg in elke kerkdienst op zondag een preek en ging voor in gebed. Zijn gebed was kort, maar altijd zeer zakelijk. De preek las hij met duidelijke stem. Van Driel heeft dit volgehouden totdat hij door een ziekte werd aangetast, waaraan hij ook gestorven is.

Zoals reeds geschreven preekte ds. Bogaard elke dinsdagavond. Voorafgaand aan de kerkdienst hield hij catechisatie. Daarnaast verrichtte hij ook pastorale arbeid in de gemeente van Hendrik-Ido-Ambacht. Hij bezocht de zieken of de bejaarden. Geacht en geliefd was hij, evenals in zijn eigen gemeente in Sliedrecht.

Nog steeds spreken de ouderen in Hendrik-Ido-Ambacht met achting over deze voorganger. Het minste van het minste in de genade zocht hij mee te nemen in het "kom, ga met ons, en doe als wij". Hij droeg het op in zijn gebed aan de Troon der genade. Hij spoorde aan om toch maar niet te rusten, al eer voor eigen hart de vrijspraak van schuld en straf verkregen was. Als een ware zieleherder kende ds. Bogaard zijn schapen, wist hij van hun legeringen, ook soms zonder dat ze iets daarvan tegen hem gezegd hadden.

De catechisaties hadden onder de leiding van ds. Bogaard meer weg van gezelschappen. Iedereen, die daartoe de behoefte gevoelde, kon dan zijn of haar hart luchten. Hetzij uit de bittere armoede en naaktheid in zichzelf, hetzij uit de volheid van de rijkdom der genade.

Menigmaal worden de catechisaties van ds. Bogaard door de ouderen onder Gods volk nog in herinnering geroepen. Met aangenaamheid wordt er dan aan terug gedacht. Voor iedereen, die werkelijk belang had in het heil van zijn of haar onsterfelijke ziel, had ds. Bogaard geen geveinsde maar werkelijke, hartelijke belangstelling. Daarentegen moest hij niets hebben van oppervlakkige vroomheid.

Algemeen was er eerbied en achting voor ds. Bogaard. Bekend en menigmaal door hem zelf verteld, is het verhaal van ds. G. van de Breevaart. Als jongen werkte hij als landarbeider meermalen op een stuk land nabij de Veerweg. Dan zag hij in de verte ds. Bogaard over de Veerweg lopen op dinsdag, deze was dan van Alblasserdam komen overvaren. In zichzelf ontbloot van genade, de ellende van 's mensenstaat inlevend, staarde Gerrit van de Breevaart ds. Bogaard met jaloersheid na. Jaloers was hij op de geestelijke staat en de genade van die voorganger.

Behalve in Hendrik-Ido-Ambacht ging ds. Bogaard ook nog in andere plaatsen voor. Zo preekte hij meestal op maandagavond in Schiedam, totdat Hermanus Hofman die taak van hem overnam. Op donderdagavond bediende hij de gemeente in Alblasserdam of die in Capelle aan den IJssel, totdat Hendrik Vlot in de laatstgenoemde plaats het ambtelijk opzicht over de gemeente werd opgelegd.

In later jaren preekte ds. Bogaard ook wel in Dordrecht, in een zaaltje met de aanduiding "Schildersbond" aan de Cornelis de Wittstraat. Ook ging hij voor in Scheveningen. Daar werden sinds jaren her bijeenkomsten gehouden door zogenaamde "Stammianen". Zelf noemde men zich "Oud-

Hervormd". In later jaren spraken de Scheveningers van "het groepje van Jan Pronk", die later zelf nog enige tijd heeft geoefend.

In tegenstelling tot ds. Sterkenburg en in overeenstemming met ds. Stam was ds. Bogaard een man met een vaste regelmaat en met een vasthoudende trouw aan datgene, waartoe hij zich geroepen gevoelde.

Ook aan het arbeidzaam leven van ds. Bogaard kwam een einde. Op 7 april 1940 haalde de Heere Zijn kind en knecht thuis, vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Drie voorgangers waren door hem in het ambt van herder' en leraar bevestigd: H. Hofman in Schiedam, H. Vlot in Capelle aan den IJssel en A. Bijkerk in Sliedrecht.

Terwijl ds. Bogaard begraven werd op de begraafplaats van Sliedrecht, niet ver van de spoorbaan Dordrecht-Gorinchem, passeerde er een trein. Het was een goederentrein, volgestouwd met kanonnen en ander oorlogsmateriaal. Voor de vele aanwezige gemeenteleden was dit als een teken. Hoe menigmaal had ds. Bogaard vanaf de kansel voorzeggd dat de Heere zeker zou komen met Zijn oordelen over Nederland. Dat een volk, dat God zo schromelijk verlaten had, dat Hem de rug had toegekeerd, zekerlijk met de roede bezocht zou worden. Was die trein geen bewijs van de dreigende oordelen? Zelf hoopte ds. Bogaard dat de Heere hem zou wegnemen, alvorens Hij de fiolen van Zijn toorn zou uitgieten. God had zijn bede verhoord.

Hij was verlost van zichzelf, van zijn bedorven bestaan. Hij was verlost uit een land en volk, dat zo diep in verval was. Daarvan was hem de nood opgelegd geweest. Ook was er bij hem een hoop en verwachting geboren naar de herstelling. Herstelling door een weerkeren tot de Heere. Die herstelling heeft ds. Bogaard niet mogen beleven, maar zou het daarom een valse hoop en verwachting zijn geweest? Hoeveel profeten onder het Oude Verbond hebben geprofeteerd van de komende Messias, zonder dat ze Zijn komst hebben beleefd. Was daarom hun profetie zonder waarde? De apostelen Paulus en Petrus hebben in hun brieven gewag gemaakt van de wederkomst des Heeren. Uit sommige teksten kan worden opgemaakt, dat zij die Dag op korte termijn tegemoet zagen. Negentien eeuwen zijn na die tijd verstreken, maar zijn daarom die gedeelten uit hun brieven minder waardevol? Afgezien van het geloof, dat door de Heere Zelf in de harten van Zijn gelovigen is gestort, afgezien van de belofte over de toekomstige staat van de kerk der Reformatie, zijn zij zo vaak geneigd op dat geloof en die belofte een menselijke toepassing te maken, dat geloof en die belofte in een puur menselijke berekening te vangen.

Daarmee worden geloof en belofte nog niet ontkracht, nog niet waardeloos. Integendeel! Maar ook in die zaken geldt uitsluitend de soevereiniteit Gods; Hij volvoert Zijn Raad!

Na het overlijden van deze Godsgezant, ds. J.H. Bogaard, is er door G.J. van den Enden uit Schiedam een gedicht gemaakt. Dat gedicht luidt als volgt:

"Bij het overlijden van onzen ouden leeraar J.H. Bogaard van Sliedrecht"

Hij heeft de strijd ten eind gestreden
Zijn leed is nu geheel geleden
Er kwam een eind aan zijn gebeden
Hij is de rust God's ingetreden.

Hij heeft tot ons Gods Woord gesproken
Hij heeft ons 't harte soms gebroken
Hij troostte ons met Christus' dood
En sterkte ons met wijn en brood.

Hij gaf aan onze jeugd den Doop
Versterkte ons de goede hoop,
Wees ons de weg naar Christus' kruis
En ging ons voor naar 't eeuwig Huis.

Voor zonde en boosheid was hij hard,
Gods wet vertrappen deed hem smart,
Doch zondaars met een hart vol vreeze
Heeft hij vol liefde onderwezen.

Wij die als zijn kind 'ren ons gevoelen
Wij rusten stil in Gods bedoelen
En prijzen Hem bij 't stille graf
Voor wat Hij ons in Bogaard gaf.

Hij looft nu God op hoge tonen,
Hij mag nu bij zijn Vader wonen
En in een ongestoorde rust
Het Lam Gods prijzen naar zijn lust.

Hallelujah Amen!

In "De Merwebode" verscheen een uitvoerig "In memoriam" na het overlijden van deze voorganger. Het werd gepubliceerd in de krant, die op de dag van zijn begrafenis uitkwam, dus op 12 april 1940. Hieronder volgt dit verslag zonder enige correctie.

"Zondagavond, een paar uur nadat de dienst in het Herv. Lokaal, aan den Stationsweg, was geëindigd, is rustig ontslapen de heer Jan Hendrik Bogaard, die zoo vele jaren in genoemd lokaal Zondag aan Zondag is voorgegaan.

Het was Maandagmorgen al vroeg in de geheele gemeente bekend dat de heer Bogaard was overleden.

Niet zonder ontroering zal deze doods tijding zijn vernomen, immers de ontslapene was algemeen bekend en geacht.

De heer Bogaard was indertijd belijdend lid der Ned. Herv. Kerk en had in zijn jonge jaren reeds begeerte om godsdienstonderwijzer te worden. Het was de bekende Ds. van Oosterzee die invloed op hem uitoefende en deze heeft hem mede opgeleid voor zijn examen tot godsdienstonderwijzer.

In het voormalige Evangelisatiegebouw was hij vele jaren voorlezer. In het vereenigingsleven bleef hij niet achterwege en was mede oprichter van de C.J.M.V., te Sliedrecht, die dezer dagen een halve eeuw bestond.

De heer Bogaard kon zich van lieverlede niet vereenigen met den gang van zaken in de Ned. Herv. Kerk, zoodat tenslotte een verwijdering ontstond.

Toen hij als lidmaat der Herv. Kerk geschrapt was, bleef hij zich scharen onder de Hervormden en wilde geen aparte gemeente onder een of andere naam, zoodat het lokaal, waarin hij vooring, genaamd werd Hervormd Lokaal. De overledene voelde het als een roeping en een plicht met het evangeliseerend werk te moeten doorgaan. Zijn koopmanschap liet hij varen, zoodat hij meer tijd kreeg om zich geheel te kunnen wijden aan zijn z.i. opgelegde taak.

Nadat eerst in zijn eigen huis samenkomsten werden gehouden, moest door de vele toehoorders, naar een ander, grooter pand worden omgezien en dit huis werd in die buurt gevonden.

Voor plm. 32 jaar zijn daar de eerste samenkomsten gehouden. Steeds meerderen kwamen onder zijn gehoor, zoodat opnieuw naar een ander gebouw moest worden omgezien. Plannen werden toen beraamd om een eigen gebouw te stichten en dit is dan ook vrij spoedig verrezen, n.l. aan den Stationsweg.

In dit gebouw, is de heer Bogaard steeds Zondag aan Zondag tweemaal en bijkans elken Woensdagavond voorgegaan. Voorts trad hij elke week des Donderdagsavonds op in een gebouw van den "Schildersbond" te Dordrecht. Voor het laatst heeft hij gepredikt op Kerstmis. Hij gevoelde dat zijn krachten verminderden, want na dezen dienst deelde hij mede, dat hij wellicht voor 't laatst was voorgegaan. Zijn voorgevoel was juist; nadien heeft hij niet meer kunnen prediken. In zijn plaats werden toen de diensten af en toe geleid door den heer Bijkerk, van Hendrik Ido Ambacht.

De overledene, die ruim 71 jaar is geworden, had een open oog voor behoeftigen. De opmerkelijke lezer zal meermalen in ons blad hebben kunnen zien, dat de heer Bogaard gaarne zijn naam verleende aan een oproeping tot steun voor liefdadige doeleinden, zooals voor Finland, zwakke kind, reclasseering, enz.

In allen eenvoud ging hij zijn weg en het was zijn wensch dat z'n begrafenis in eenvoud zou plaats hebben.

Zoo is dan hedenmiddag het stoffelijk omhulsel van 'n werkzaam leven, onder zeer groote belangstelling, ter ruste gelegd.

De begrafenis

Voor dat het stoffelijk overschot van den heer Bogaard aan den schoot der aarde werd toevertrouwd, werd in het gebouw aan den Stat. weg een rouwdienst gehouden. Uit den omtrek waren velen gekomen, om mede aan den overledene de laatste eer te bewijzen, zoodat het gebouw te klein was, om de schare te bevatten. Paden en consistorie stonden vol. De heer Bijkerk leidde den dienst. Allereerst werden gezongen enkele regels van Psalm 17 : 6, die de laatste woorden geweest zijn van den doode. "Maar blij vooruitzicht dat mij streelt". De voorganger las voor Openbaringen 14 en sprak over een der verzen een rede uit. Na de beëindiging van de toespraak zong de gemeente Psalm 68 : 10.

Toen het lijk van den overledene uit de woning was gedragen en in de lijkwagen was geplaatst, sloten de kerkgangers zich bij de familie aan. Een stoet van vele honderden mannen en vrouwen volgde de baar. Op het kerkhof droegen catechisanten den doode naar het versch gedolven graf. Nadat zich de menschenmenigte op ordelijke wijze nabij de groeve had opgesteld, sprak allereerst de heer Vlot van Capelle a.d. IJssel, die de roeping van den heer Bogaard vergeleek met die van Noach, om de ark toe te bereiden. De bediening werd hem niet door menschelijke ordening opgelegd, maar door God. Hij predikte onder smaad en hoon, en was alzoo een kruisgezent en een waardig discipel van Jezus. Hij is een profeet geweest. De profeet is gestorven maar het Woord der Waarheid leeft. Spr. sprak tenslotte eenige woorden van troost tot de weduwe.

De heer H. Hofman uit Schiedam, vertelde een en ander over den levensloop van den overledene, o.a. hoe hij het twee volle jaren benauwd heeft gehad met de breuke Gods met land, volk en kerk; hoe hij begreep, dat God een twist had met Nederland en geroepen werd het volk Gods oordeel aan te zeggen, indien het zich niet bekeerde. Hoe gaarne had hij het Nederlandsche volk, dat den God der vaders verlaten had, wakker geschud. Hij zei - daarop ziende - wel eens, dat het wel scheen of hij vergeefsch geleefd had.

Hij hoopte, dat God hem zou wegnemen vóór de oordelen Gods over land en volk kwamen en God heeft die bede verhoord. Bogaard is gegaan, maar Gods' Woord vergaat niet. De overledene kan niet beter worden geëerd, dan door dat men zijn leer volgt. Maar Bogaard heeft niet voor niets geleefd, want hij is het middel geweest om de oogen van sommigen te openen voor de waarheid Gods in Christus.

Het was de wensch van den overledene dat op het graf twee verzen zouden worden gezongen uit Psalm 103. Zoo zong de groote schare dan eerst: "Gelijk het gras is ons kortstondig leven" en daarna: "Maar 's Heeren gunst zal over die Hem vreezen".

Spr. eindigde met dankgebed.

De heer A. van der Giessen, alhier, dankte namens de weduwe en de verdere familie voor de eer aan den overledene bewezen en wees er op, dat hij, gelijk de Heiland, in zijn leven bij de armen is geweest, maar bij de rijken in zijn dood.

Onder den indruk van het gesprokene verliet de schare het kerkhof."

3. BOGAARD EN ONZE GEMEENTEN

Zo is dan in dit hoofdstuk iets vermeld over de persoon, het leven en het werk van ds. J.H. Bogaard. Evenals in de hoofdstukken over ds. Sterken burg en ds. Stam wordt dit hoofdstuk niet afgesloten dan na eerst nog eens de betekenis van deze voorganger voor onze gemeenten te hebben nagegaan. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is aandacht besteed aan Jan Hendrik Bogaard in Sliedrecht. Zijn geboorte en kinderjaren zijn geschetst, alsook de sfeer waarin hij is opgegroeid. Iets is weergegeven van de kerkelijke toestand in Sliedrecht. Vervolgens werd beschreven dat Bogaard actief was in de Nederlandse Hervormde gemeente van Sliedrecht. Hij volgde een opleiding tot godsdienstonderwijzer, verkreeg een preekconsent in de classes Dordrecht en Brielle.

Bogaard werd uit de Hervormde Kerk uitgeleid door de hand Gods. Hij gevoelde dat hij niet langer deel kon blijven uitmaken van die kerk, anderzijds was voor hem de Hervormde Kerk tóch de kerk der vaders, de kerk der Reformatie. Daarom kon Bogaard zich niet aansluiten bij één der kerkverbanden, ontstaan uit de Afscheiding of Doleantie; is er in dit opzicht geen opvallende gelijkenis met andere voorgangers zoals ds. Ledebouer en ds. Stam?

Getrouw aan zijn roeping en zending, droeg Bogaard het Woord uit. "En de Heere wrocht mede", zodat de stichting van een gemeente in Sliedrecht een feit werd. Tenslotte is iets geschetst van ds. Bogaard als voorganger in zijn gemeente.

De tweede paragraaf van dit hoofdstuk is gewijd aan het optreden van Bogaard buiten Sliedrecht. Vrij uitvoerig is stilgestaan bij het ontstaan van de gemeente in Hendrik-Ido-Ambacht. Vervolgens is het overlijden en de begrafenis van deze voorganger gememoreerd.

Zoals reeds aan het begin van dit hoofdstuk geschreven is, is de naam van ds. Bogaard onverbreeklijk verbonden aan de gemeenten te Sliedrecht en Hendrik-Ido-Ambacht. Opmerkelijk is in deze de overeenkomst tussen ds. Stam en ds. Bogaard. Beiden waren het middel tot stichting van een gemeente in hun woonplaats (Capelle aan den IJssel en Sliedrecht). Beiden mochten ook dienstbaar zijn tot het ontstaan van gemeenten in andere plaatsen (Schiedam en Hendrik-Ido-Ambacht).

Opmerkelijk was ook de overeenstemming in de beleving van de breuk van land, volk en kerk bij deze voorgangers. Zo zouden er nog meer overeenkomsten te vermelden zijn. Ze hanteerden beiden een ongekunsteld taalgebruik. Beiden stelden ze geen prijs op de aanspraak of aanduiding van dominee of predikant, alhoewel ze beiden het ambt van voorganger, van herder en leraar wel in de juiste betekenis van het woord op hen voelden drukken. Bij deze voorgangers gaf niet het ambt op zichzelf hen aanzien en gezag, maar veel meer de genade Gods, de leiding Gods, die zij door woord en daad mochten uitdragen in de ambtsvervulling.

Overeenkomstig de opdracht van Christus hoedden en weidden zij de schapen en weidden ze de lammeren. In het besef van eigen zwakheden en gebreken, in het besef van hun aanklevende verdorvenheden, is toch voluit op deze voorgangers van toepassing hetgeen de profeet Jeremia schrijft in hoofdstuk 17 : 16: "Ik heb toch niet aangedrongen, meer dan een herder achter U betaamde; ook heb ik den dodelijken dag niet begeerd, Gij weet het; wat uit mijn lippen is gegaan, is voor Uw aangezicht geweest."

De beleving van de breuk is op zichzelf een persoonlijke zaak. Als de Heere het in Zijn souverain welbehagen behaagt die nood iemand op te leggen, kan zo iemand daaruit wel spreken, wel getuigen, maar hij of zij kan die nood nimmer overdragen. Dat kon ds. Stam niet in Capelle aan den IJssel, dat kon ook ds. Bogaard niet in Sliedrecht.

Evenals de bekering is ook het opleggen van de nood der breuk een eenzijdige, vrijmachtige daad Gods. Zij, die de beleving deelachtig zijn, zullen en kunnen, als ze door genade eerlijk blijven, zich hierop nimmer beroemen. Het is overigens wel een veeg teken, dat er van die beleving nog maar zo weinig gehoord wordt. Het gemis daarvan kan een tweeërlei uitwerking hebben: óf men legt het accent op een versterking van de organisatievorm der kerkelijke gemeente, met andere woorden de roep wordt gehoord om strikte toepassing van de Dordtsche Kerkenordering, om een oog- en oorstrelende liturgie, om invoering van het verenigingsleven; óf de gemeente verloopt, doordat

de kerkgangers hun "heil" bij andere kerkelijke gemeenten zoeken, juist vanwege de hiervoor genoemde openbaringsvorm.

Met name het laatste is in Sliedrecht na het overlijden van ds. Bogaard het geval geweest. Naast andere verwickelingen is ten diepste het verloop van die gemeente een uitvloeisel van het gemis aan beleving van de breuk, aan kerkelijk besef dat daaraan onverbreekelijk is verbonden.

Zou het niet voortdurend de bede van de Kerke Gods in onze gemeenten moeten zijn: "Heere, leg mij de nood van de breuk van land, volk en kerk toch op". Ja, het gemis van die nood zou een nood moeten uitmaken. "Och, of al het volk des HEEREN profeten waren, dat de HEERE Zijn Geest over hen gave!" (Numeri 11 : 29b).

5. DE VIERDE GENERATIE

In dit hoofdstuk zal een drietal korte biografische schetsen worden gegeven over de voorgangers H. Hofman, H. Vlot en G. van de Breevaart. De volgorde van de schetsen is bepaald op basis van de data, waarop deze voorgangers in het ambt van herder en leraar zijn bevestigd.

Rechtlijnig geredeneerd zou onder "de vierde generatie" verstaan kunnen worden die voorgangers, die door ds. Bogaard in het ambt zijn bevestigd. In die redenering zou ds. G. van de Breevaart niet in dit hoofdstuk vermeld moeten worden, maar wel ds. A. Bijkerk.

Die redenering is niet gevolgd. In de eerste plaats is ds. G. van de Breevaart weliswaar niet door ds. Bogaard in het ambt bevestigd, maar desondanks een leeftijdgenoot van de voorgangers Hofman en Vlot. Daarnaast worden in dit hoofdstuk alleen voorgangers beschreven die op het moment van het schrijven (1983) niet meer in leven zijn.

Zoals geschreven, zijn het "slechts" biografisch schetsen. Immers, over het leven van de drie overleden voorgangers zijn na hun overlijden boeken uitgegeven, waarin onder andere levensbeschrijvingen zijn opgenomen. Van ds. Van de Breevaart verscheen "De strijd gestreden" (Veenendaal, 1975); van ds. Hofman "Verheugd, van zorg ontslagen" (Schiedam, 1977) en van ds. Vlot "Geloof verwisseld in aanschouwen" (Veenendaal, 1977).

De levensbeschrijving van ds. Van de Breevaart is wat betreft zijn jeugd verzorgd door zijn hartsvriend en broeder in Christus, W. Stoop, ouderling van de gemeente van Hendrik-Ido-Ambacht. Het overige van zijn leven is beschreven door zijn echtgenote, mevr. P. van de Breevaart-Snoei.

Onder de aanduiding "Heere Jezus, het was toch Uw wil" heeft ds. Hofman zelf zijn bekering en roeping tot het predikambt beschreven. Deze beschrijving is in de vorm van het eerste hoofdstuk in het hierboven genoemde boek opgenomen. Als zodanig is dit hoofdstuk niet als een zuivere levensbeschrijving aan te merken. Immers, over zijn ambtsperiode en zijn sterven is niets vermeld.

De levensschets van ds. Vlot is gedeeltelijk door hem zelf geschreven. Dat betreft de paragrafen "Mijn weg tot het ambt" en "Mijn weg in het ambt", terwijl zijn echtgenote, mevr. C. Vlot-van Heteren zijn laatste levensdagen en het sterven heeft beschreven.

Het waren drie voorgangers, elk met hun eigen gaven en genade. Vergelijkingen maken is op zich erg menselijk, maar daarom absoluut niet mogelijk en dus ook niet goed te praten. Alle drie waren ze (zoals het Doopformulier dit beschrijft) "in zonde ontvangen en geboren, en daarom kinderen des toorns". Alle drie waren ze uit de duisternis getrokken tot dat wonderbare Licht. Op grond van het éézijdige, vrijmachtige welbehagen Gods mochten zij alle drie zich door het zaligmakend geloof het eigendom weten van Jezus Christus. Ziels-profijtelijk mochten zij de heilsfeiten beleven, ja, was het woord van de apostel Paulus op hen van toepassing "maar gij hebt ontvangen den Geest der aanneming tot kinderen, door Welken wij roepen: Abba, Vader!" (Romeinen 8 : 15b).

Alle drie bleven zij tot hun dood kampen met hun verdorven bestaan, waardoor zij in de beleving de grote heidenapostel moesten nastamelen: "Want ik weet, dat in mij, dat is, in mijn vlees, geen goed woont; want het willen is wel bij mij, maar het goede te doen, dat vind ik niet. Want het goede dat ik wil, doe ik niet, maar het kwade, dat ik niet wil, dat doe ik." (Romeinen 7 : 18, 19).

Zij zijn alle drie geroepen tot het wonderlijke ambt van herder en leraar. Die roeping kwam niet van gemeenten of van mensen, zelfs niet van gelovigen, nee, zij zijn geroepen door de Heere Zelf. Met al hun zwakheden en gebreken hebben zij de hun toebetrouwde kudden mogen dienen, in het besef van hun diepe en steile afhankelijkheid van hun Zender.

Inmiddels zijn zij afgelost van hun post. Zij hebben de goede strijd gestreden, ze hebben de loop geëindigd en het geloof behouden. De kroon der rechtvaardigheid is hen door die rechtvaardige Rechter gegeven, want zij hebben Zijn verschijning liefgehad.

Zou het dan passen vergelijkingen te treffen en op basis daarvan oordelen te vellen? Zou niet veel meer de vermaning ter harte genomen moeten worden "Gedenkt uwer voorgangeren, die u het Woord Gods gesproken hebben; en volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst hunner wandeling"? (Hebreë 13 : 7).

Zo blijven deze voorgangers in herinnering als gezanten van Christus' wege. Verscheiden in aard, gaven en genade, één in geloof. Verschillend ook in de beleving van de breuk van land, volk en kerk, één in het uitdragen van de rijkdom van het Evangelie voor dood-schuldige zondaren.

Hoe verschillend zij ook in hun persoon en ambtsvervulling zijn geweest, toch is op hen alle drie van toepassing "De leraars nu zullen blinken, als de glans des uitspansels, en die er velen rechtvaardigen, gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk" (Daniël 12 : 3).

1. DS. HERMANUS HOFMAN

5 JUNI 1902-31 AUGUSTUS 1975

Op 5 juni 1902 werd in Sliedrecht uit Jacob Hofman en Jannigje Dekker zoon Hermanus geboren. Naar het getuigenis in later jaren van deze zoon bezat de vader van Jacob, zijn grootvader dus, door Goddelijke genade veel geestelijke kennis. Grootmoeder Marrigje is in 1912 overleden.

Al op zeer jeugdige leeftijd had "Manus", zoals deze jongen in zijn omgeving werd genoemd, diepe indrukken van dood en eeuwigheid. Eén voorval hierover verhaalt hij zelf in zijn levensbeschrijving.

Daarin schrijft hij dat hij op een koninginnedag een muziekkorps langs de ouderlijke woning zag marcheren. Hij was toen vijf jaar. "Opeens was het voor mij", zo valt te lezen, "of het oordeelsdag werd en Christus op de wolken des hemels kwam om de bokken van de schapen te scheiden. Ik barstte in tranen uit, want waar zou ik onder gesteld worden?"

Op 16 januari 1924 kwam er een keerpunt in zijn leven. Hij stond toen bij het sterfbed van zijn grootvader, die van zijn kinderen en kleinkinderen afscheid nam. Verbaasd stond Hermanus te kijken naar de vrede, die van zijn grootvader afstraalde. In de dadelijkheid werd hij er bij bepaald, dat zijn grootvader God vreesde en voor eeuwig gelukkig zou zijn, maar dat hij zelf God niet vreesde en slechts "netjes godsdienstig was". Voor hem bleef niets anders over dan de hel.

Vier weken heeft hij daarin verkeerd, totdat hij in de kerk onder de prediking van ds. Bogaard ingedrukt kreeg "die liefdegeur moet elk tot liefde nopen". Hij kreeg oren om het gepredikte Woord te horen, maar nauwelijks thuis gekomen, was hij nog ongelukkiger dan tevoren.

Inmiddels had Hermanus op het schip van zijn vader zijn voorlopige bestemming gevonden, als schippersknecht. Nog in 1924 mocht hij klaar en helder "Jezus Christus als het Voorwerp des geloofs en het Middelpunt van het Evangelie" aanschouwen. Hij mocht zien dat hij de dag Zijner verschijning in onverderfelijkheid had lief gekregen.

Na veel ondervinding en beleving kwam voor Hermanus in de week, die op maandag 17 januari 1929 begon het moment dat hij in de vierschaar van zijn consciëntie voor een heilig en rechtvaardig God moest verschijnen. Zelf schreef hij hierover: "Ik heb die gehele dag als met de dood in de schoenen gelopen. Ik had mij de dood onderworpen gemaakt; elk ogenblik kon het einde komen.

's Avonds liep ik rusteloos van boven naar beneden en van voor naar achteren. Tenslotte ben ik naar buiten gegaan. Het was vreselijk koud, doch het deerde mij niet. Ik liep alleen, er was verder geen sterveling te zien. Het zal ongeveer half tien geweest zijn, toen ik niet verder kon; ik ben tegen een ijzeren hek gaan staan. En daar ontdekte zich die hoge Majesteit Gods, maar O, wat was Hij een volmaakt deugdebeeld! Ik was het in alles met Hem eens. Hij was de Heere, Hij moest doen wat goed was in Zijn ogen. Daar opende zich de afgrond en het was voor mij of de duivelen loeiden over hun buit.

Maar, O wonder der genade, ik zonk neer op de Saffierstenen van Christus' lijdelijke en dadelijke gehoorzaamheid. Toen ik wat tot mijzelf kwam, stond ik stomverbaasd en zei: Gij hebt mijn ziel liefelijk omhelsd, dat zij in de groeve der vertering niet kwame (Jesaja 38 : 17). Ik ben naar huis gegaan, en ben op mijn knieën gegaan en heb niets gezegd dan: Dank, dank, dank, want ik had verder geen woorden. Ik heb de nacht doorgebracht in rust; een zoete rust, die alle denken en vermogen onuitsprekelijk ver te boven ging. Ik was 26 jaar en had nog nooit waarlijk gerust; maar nu lag ik als in een donzen bed. 's Morgens opstaande, had ik nog geen woorden dan: Dank, dank, dank. Mijn huisgenoten zagen wel, dat ik anders was als voorheen, doch ik kon niets zeggen; ik was verstomd van het goede."

Die vrijdag daarna, dus op 21 januari 1929, mocht Hermanus volheerlijk de vrijspraak van schuld en straf van de Goddelijke Rechter ervaren. Hierover schreef hij: "We waren juist klaar met eten; vader had gelezen en gedankt en toen gevoelde ik mij plotseling zo vreemd; ik raakte mijn aanzijn kwijt en werd in mijn geest gesteld voor de rechterstoel van die Hoge Majesteit.

Zijn ogen waren als vuurvlammen; mijn consciëntie klaagde mij aan, want ik had alle geboden Gods overtreden en ook satan klaagde mij bij God aan en ik stond op die tijd alleen. Doch daar trad Christus als een fiere Held op Zijn Vader toe en ging handelen uit Zijn arbeid op Golgotha. Hij had voor mij voldaan aan alle eisen van wet en recht. Satan vluchtte weg; de wet en mijn consciëntie waren volkomen bevredigd en God legde Zijn toorn af en sprak mij vrij van schuld en straf en ik ontving een genaderecht ten eeuwigten leven.

O! hoe stond ik daar in gemeenschap met die Borg, Christus. Die liefde, die uit God straalde, is niet onder woorden te brengen. Hij sprak dat Hij niet meer op mij zou toornen tot in eeuwigheid. "De schuld Uws volks hebt G' uit Uw boek gedaan; ook ziet Gij geen van hunne zonden aan." Het is geweest of de hemel zich bewoog in blijdschap over één zondaar die zich had bekeerd. Ik heb hemelse muziek gehoord. "

Hierna braken er ongeveer zeven weken aan, dat Hofman dieper en dieper werd ingeleid in de verborgenheden van Gods Koninkrijk. Achteraf bleek, dat zijn vader besepte, dat hij werd voorbereid op het predikambt. Kort daarna kreeg ook Hofman zelf van de Heere te zien wat zijn loopbaan op dit ondermaanse zou worden.

Op een zondagmiddag zat Hofman in de kerk, toen onder het gebed voor de kerkdienst als een donderslag in zijn ziel klonk: "Vreest gij ook God niet, daar gij in hetzelfde oordeel zijt?" Verbijsterd was hij: "Maar God, ik ben toch van het oordeel verlost; Gij hebt toch mijn ziel gered, mijn tranen willen drogen?"

Toen was het (zo schreef hij): "O, land, land, land, hoor des Heeren Woord. Mijn volk heeft twee boosheden gedaan: Mij, de springader des levenden waters, hebben zij verlaten, om zichzelf bakken uit te houwen, gebroken bakken, die geen water houden. Ik werd in mijn geest in de Ridderzaal in Den Haag geplaatst. Waar eerst de Statenbijbel als grondslag van alle wetgeving had gelegen, daar, daar troonde nu het beest, opgekomen uit de aarde, dat is uit de aardsghezindheid. De Statenbijbel was als een museumstuk opgeborgen.

Toen ben ik geschrokken, want in onze hedendaagse regering gold: zoveel stemmen, zoveel macht. Christus, Mohammed, Boeddha, Satan enz. hebben gelijke rechten. Ons Nederland is geen christelijke, maar een neutrale staat. Nu waren er leden van de Tweede Kamer, die ik kende als kinderen Gods; toch stonden zij in het Hemelhof met hun partij gelijk met de communisten, want wij hebben een revolutionaire grondwet, waar God niet mee deelt. De breuk van de dochter Sions was zo groot als de zee, wie kon haar helen?

Toen was het: Mensenkind, Ik zal u grotere gruwelen doen zien dan deze. Toen zag ik in mijn geest kerkelijk Nederland met haar diverse kerken, scholen, instellingen enz., en zoals de punten van de torens naar de hemel staken, zo was het: Blijft U maar in de hemel, wij zullen het hier wel uitzoeken. Alles lag onder het oordeel Gods.

Nog eens was het: Mensenkind, Ik zal u grotere gruwelen doen zien dan deze. Ik zag Gods volk, uitverkorenen van vóór de grondlegging der wereld, geroepen, gerechtvaardigd, Christus ingelijfd, ieder lopend voor zijn eigen huis, terwijl het huis Gods woest lag; in hoogmoed, omdat zij Gods geliefden waren, en dat terwijl God de hovaardij altijd had gehaat. Ze waren als dronkaards, die zichzelf door hun eigen uitbraaksel bevuild hadden.

In mij is toen de toorn Gods als een vuur gaan branden. Mijn zeggen was toen: God, ik kan toch niet helpen, dat het zo is; ik heb me nooit ingelaten met politiek en ook niet met kerkzaken. Nadat U mij te sterk bent geworden, heb ik nooit iets hoger gehad dan: dat ik U kenne! Maar het hielp niets, want ik kreeg te zien: Ik was Nederlander; ik was een kerkelijk mens met een gedoopt voorhoofd. Ik was lidmaat van Christus in deze gewesten. De heler was net als de steler."

Zeer lezenswaardig is hetgeen Hofman over de beleving van de breuk zelf schreef. Het is niet alleen lezenswaardig, het is ook waard bestudeerd te worden. Vier weken heeft hij, in de diepste ellende, onder die breuk gezucht, geworsteld. Tot hij aan het einde moest erkennen en bekennen dat God rechtvaardig zou zijn, als Hij het Nederlandse volk zou verderven. Dat volk had, door de geest der revolutie, God de rug toegekeerd, alles was verzondigd. Er was geen enkel recht, geen enkele aanspraak meer op barmhartigheid.

Was er dan in het geheel niets meer voor Hofman om op te pleiten? Ja, toch! Daar was en bleef het Verbond Gods! Hij ervoer dit als volgt: "Maar, toen alles ontviel, bleef Gods Verbond over en daar ben ik op gaan pleiten, zeggende: Wat zult Gij dan met Uw grote Naam doen? Zult Gij dan ganselijk een voleinding maken? Dat kàn toch niet. Dat duldt Uw glorie niet! Toen ben ik tot tweemaal toe beantwoord. "Ik heb uw aangezicht aangenomen in deze zaak" en: "Ik zal u uw bede geven".

Toen heb ik, terwijl alles zwart was van het oordeel Gods, de aangezichten der mensen betrokken waren als een pot en men ten einde raad was van ellende, het wederkeren naar God gezien en ik heb een nieuw Holland zien verrijzen, waar recht en gerechtigheid woonden en Gods Woord weer de plaats innam, zoals God dat wil, in staat, kerk en maatschappij."

Alle donkere wolken vervloten en Hofman mocht zich verlustigen in zijn Heiland. Kort daarna openbaarde Zich de drieënige God. Vervuld was Hofman van aanbidding. "Ik wist niet, Wie ik het meest lief had, de Vader, de Zoon of de Heilige Geest. Zij hadden mij van eeuwigheid liefgehad. Ik ben daar mezelf in een Drieëinig God verloren. In de grootste majestueusheid daalde Hij, Die onuitsprekelijk is, af en ik werd geheel vervuld, in me, om me, boven me, onder me: God, te prijzen tot in eeuwigheid. (...) Ook heb ik verstaan: De Heilige Geest had woning bij mij gemaakt en Christus medegebracht. Nu was Christus in me, maar ook de Vader, en ik was een woonstede Gods in de Geest. God Drieëinig was inwonende. O! Onbegrijpelijk! Maar het geloof zegt: Amen, het is alzo. Ook is de Heilige Geest de Verzegelaar, maar Hij is ook Zelf het Zegel. Ik was dronken van liefde van een Drieëinig God."

Kort hierna mocht Hofman ervaren, dat de Heere met hem handelde uit Zijn eeuwig Verbond, het Verbond, waarin ook Hofman besloten was. "Toen is God mij krachtens Zijn Verbond vaderlijk gaan zegenen. Ik was ingezet in Zijn Koninkrijk en was tot een zegen." Verbaasd en verwonderd was Hofman vanwege de gedachten Gods over hem, ja, juist over hem, die van nature een grote, boze vijand van God was, van zijn Schepper en Weldoener.

Kennelijk werd Hofman getoond, dat hij tot een zegen zou worden gesteld. Dat hij dienstbaar zou zijn in Gods Koninkrijk. Evenwel had Hofman op dat moment er geen licht over of die dienstbaarheid in het ambt van herder en leraar in vervulling zou gaan.

Vervuld van de liefde Gods kreeg hij verlangen zijn voorganger, ds. Bogaard, hiervan in kennis te stellen. Die zat op hem te wachten in het catechisatielokaal. Van 's Heeren wege was Bogaard in kennis gesteld van wat in Hofman was uitgestort.

Daarna brak er een tijd aan voor Hofman, die hij in de zoetste gemeenschap met zijn Schepper mocht doorbrengen. Uit die volheid mocht hij velen dienen, die geestelijke belangen hadden. Zo wenste hij zijn verdere leven wel door te brengen tot eer van God en tot heil van de naaste. Maar. .. de mens wikt, doch God beschikt!

Op een avond voor het slapen gaan, had Hofman zijn hart uitgestort voor de Heere. Na het "amen" bleef hij, naar zijn getuigenis, op z'n knieën liggen, want hij gevoelde de toenadering van zijn Schepper. Vervolgens schreef hij: "Toen gebeurde dit: Ik zag in mijn geest het kerkgebouw in Schiedam waar ik weleens een keer geweest was. Ik zag de oude man, die daar 's zondags een predikatie las, alsmede de mensen, die naar hem zaten te luisteren. En met kracht kwam dit woord in mijn hart: Wij zijn als schapen, die geen herder hebben; en ook dit: Kom over en help ons.

Ik schrok zo, dat ik uitriep: Maar God, is er dan niemand anders, die dat doen kan? Ik, een schippersjongen van een dorp, moest ik naar de stad, en dat om de plaats van die oude man in te nemen en te gaan lezen?" De Heere legde beslag op Hofman, maar toch sribbelde hij tegen. Hij kon het niet en wilde het niet. Ook ds. Bogaard was wat teleurgesteld, toen Hofman hem van zijn beleving in kennis stelde. Bogaard had gehoopt, dat Hofman in zijn gemeente ouderling zou worden.

Weken gingen voorbij, waarin Hofman tegenstand bood tegen de roeping Gods. Ja, hij verbeurde zelfs de toegang tot de troon der genade door zijn wederstreven. Dit duurde tot de Heere-tot hem kwam met de woorden: Betaal de Allerhoogste uw geloften. Dat verbrak de tegenstand en Hofman mocht zich schikken naar het bevel des Allerhoogsten. Ook hiervan vertelde hij ds. Bogaard. Deze raadde hem te wachten op de weg des Heeren.

In de volgende weken was Hofman als een knecht, die zag op de hand zijns heren. Tot op z'n onverwachts de Heere hem voor zijn dienst kwam opeisen. Hofman moest zijn beroep van schipper opgeven. Dat gaf weer nieuwe strijd. Ja, hij besloot zelfs naar Amerika te vluchten.

Toen dat verhinderd werd, vlood hij in de drukte van zijn werk. Totdat hij op een dag in één uur driemaal een ongeluk kreeg.

Eerst viel hij van een hoge stelling af, waar zandtrechters op geplaatst moesten worden. Met zijn handen en kleren bleef hij hangen aan een uitstekend hout, zodat hij op z'n voeten op de ruwe stenen aan het water terecht kwam. Een kwartier later viel hij achterover in het ruim van z'n schip. Door de val was hij bont en blauw, maar verder liep het goed af. Een half uur later viel hij overboord in een sterk stromende rivier. Nog net kon hij een anker vastgrijpen en dat was zijn behoud. Zijn vader, die getuige was van deze ongelukken, kwam wit van schrik en geheel overstuur naar hem toe en zei: "Nu doe je je mond open en vertel je mij eerst wat er aan de hand is; want wat hier gebeurd is, is niet normaal, ik zal van schrik nog dood blijven." Hierop vertelde Hofman van zijn roeping van Godswege tot het predikambt en de plaats, die hem door de Heere was toebedacht, namelijk Schiedam. "Maar", zei hij, "dat kan ik niet en dat wil ik niet."

Zijn vader stond even als aan de grond genageld, maar zei daarna dat het zaak was dat Hofman ging bedelen om eenswillend met de wil Gods gemaakt te worden. Hierna volgden nog enkele dagen van ontzettende strijd. Immers, Hofman was ongeletterd, dus hij zou nog geen tekst kunnen verklaren. "Doch toen de strijd op het hoogst was kreeg ik te zien, dat de Heilige Geest de beste leermeester en verklaarder is, Die zou mij in alle waarheid leiden. Toen kwam er rust in mijn hart en de strijd was gestreden."

Hierna vertelde Hofman zijn wederwaardigheden aan ds. Bogaard. Deze maakte er direct werk van en belegde in Schiedam een vergadering met vertegenwoordigers van alle gemeenten. Dat was in augustus 1929. Met de grootste vrijmoedigheid vertelde Hofman van zijn bekering en van zijn roeping tot het ambt van herder en leraar. Na onderling beraad, waarbij Hofman niet aanwezig was, werd hij met aller instemming aanvaard. De oude Pieter van Driel uit Hendrik-Ido-Ambacht was de eerste, die hem de broeder hand toereikte en tegelijk vroeg of hij ook in Ambacht eens wilde komen preken.

Alle ter vergadering aanwezigen erkenden dat de roeping en zending van Hofman geen menselijk werk was, maar een zaak uit God. Na het dankgebed gevoelde Hofman, naar zijn zeggen, zich als een knecht en dienaar van God in de gemeente.

Twee weken daarna ging Hofman voor het eerst voor in de gemeente te Schiedam. De zondagen daarna preekte hij achtereenvolgens in Hendrik-Ido-Ambacht, Capelle aan den IJssel en Alblasserdam. Op donderdagavond ging hij voor in Dordrecht. Kort hierna werd Hendrik Vlot toegelaten tot het predikambt met een roeping tot de gemeente in Capelle aan den IJssel. Tot aan hun bevestiging in het ambt van herder en leraar hebben zowel Hofman als Vlot alle gemeenten, zowel zondags als doordeweeks om beurten gediend.

Op 18 juli 1930 trad Hofman in het huwelijk te Sliedrecht met Cornelia Clasina Slagboom, geboren op 13 maart 1905 te Sliedrecht. Uit dit huwelijk zijn één zoon en drie dochters geboren.

Na verloop van enige jaren kreeg Hofman de Goddelijke opdracht om de herdersstaf over de gemeente in Schiedam op te nemen. Op 27 mei 1936 werd hij aldaar door ds. Bogaard in het ambt bevestigd. De tekst voor de bevestigingsdienst was Jesaja 60 de verzen I en 2: "Maak u op, word verlicht, want uw Licht komt, en de heerlijkheid des' HEEREN gaat over u op. Want zie, de duisternis zal de aarde bedekken, en donkerheid de volken; doch over u zal de HEERE opgaan, en Zijn heerlijkheid zal over u gezien worden".

Evenals in de andere gemeenten gebruikelijk was en is, ging ds. Hofman ook op woensdagavond in zijn gemeente te Schiedam voor. Op andere avonden preekte hij in andere plaatsen, bijvoorbeeld in Hendrik-Ido-Ambacht - tot 1940 - en in Alblasserdam. In later jaren werd het zijn vaste gewoonte om op donderdagavond in Sliedrecht te preken. Uiteraard was dit na het overlijden van ds. Bogaard. Ook in Rotterdam en Scheveningen bediende ds. Hofman het Woord.

Na de bevrijding van ons land, gingen er nog al wat jongens uit zijn gemeente naar Nederlands Indië om tegen Jappen en opstandelingen te vechten. Van de preken, die ds. Hofman in zijn gemeente deed, werden verkorte versies op papier gezet, gestencild en aan de Indiëgangsters toegezonden; Ook nu zijn er nog al wat van die stencils in omloop.

Op 31 januari 1950 overleed mevr. Hofman-Slagboom. Een half jaar daarna, op 19 juli 1950, trad ds. Hofman opnieuw in het huwelijk, nu met Emilie Scharp, geboren op 25 april 1907 in Rotterdam. Uit dit huwelijk werd één zoon geboren.

Sterk leefde in ds. Hofman de beleving van de breuk van land, volk en kerk. In het volgende hoofdstuk zal onder de betreffende paragraaf een toespraak zijn weergegeven, die hij hield in de middagpauze tijdens de dankdag in 1961. Sterk was ook het verlangen in ds. Hofman naar de komst van de Heere om - zoals hij dit uitdrukte - "orde op zaken te stellen in ons land". Dat verlangen in Hofman zal zeker niet beschaamd worden, want het is door de Heere Zelf in hem gewerkt. Wel zij uitdrukkelijk vermeld, dat God zal komen op Zijn tijd. Die tijd is geen mens bekend. In dat opzicht moest ook ds. Hofman leren achteraan te komen, Gods tijd af te wachten. Vanuit dat sterke verlangen ging hij weleens rekenen, weleens verwachtingen uitspreken, die wel een gevolg waren van, maar niet behoorden tot de door God in zijn hart gewerkte beleving.

Op zaterdag 16 augustus 1969 herdacht ds. Hofman zijn veertigjarig ambtsjubileum. Opmerkelijk is dat hij telde vanaf het eerste moment, dat hij is gaan preken en niet vanaf zijn bevestiging in het ambt van herder en leraar. Van deze herdenking is een brochure uitgegeven. In zijn herdenkingsrede haalde ds. Hofman nog aan hoe hij aan ds. Sterkenburg, ds. Stam en ds. Bogaard met een sterke band verbonden was.

1975 was voor ds. Hofman het jaar, waarin hij werd afgelost van zijn aardse post. Hij was toen al ernstig verzwakt. Toch mocht hij in de week voor zijn sterven nog het Woord bedienen. Op zondag 24 augustus preekte hij nog tweemaal in zijn gemeente, op 26 augustus ging hij voor in Rotterdam, op 27 augustus in zijn eigen gemeente en op 28 augustus in Sliedrecht. Op zondag 31 augustus 1975, 's middags om drie uur werd hij thuisgehaald.

De begrafenis vond plaats op donderdag 4 september 1975. In de rouwdienst ging ds. A.P. Verloop voor. Op de begraafplaats spraken ds. A. de Waard van Alblasterdam en bestuurslid G.J. van den Enden van de gemeente in Schiedam. De rouwdienst werd gehouden in de Plantagekerk aan de Lange Nieuwstraat in Schiedam, het gebouw, waarin ds. Hofman zovele jaren het Woord en de sacramenten had bediend.

Een ledige plaats heeft ds. Hofman achter gelaten, in zijn gemeente en in de kring der gemeenten, die hem lief was. Samenbindend, vanuit de aard der liefde, was hij steeds bezig in zijn ambtelijke bediening. Maar wie zou hem de rust misgunnen, die hij deelachtig is geworden? De rust, die daar overblijft voor al het volk van God, die rust mocht ds. Hofman ingaan. Verlost werd hij van het lijden, verbonden aan de breuk van land, volk en kerk.

2. DS. HENDRIK VLOT

9 MEI 1898 - 22 FEBRUARI 1976

Hendrik Vlot werd op 9 mei 1898 in Sliedrecht geboren. Zijn vader heette ook Hendrik, hij was op 16 januari 1863 te Capelle in Noord-Brabant geboren. Zijn moeder was Teuntje Bogaard, zij kwam op 17 januari 1862 in Sliedrecht ter wereld.

Zoals Vlot zelf heeft beschreven, leefden zijn ouders midden in de wereld, toen hij werd geboren. Bij moeder kwam verandering toen Hendrik zes jaar was. Die verandering was niet naar de zin van de jonge Hendrik, want hij moest in het vervolg met zijn moeder mee naar de kerk.

Zodra Hendrik in de gelegenheid was, onttrok hij zich aan die verplichting. Dat was, toen hij met zijn vader mee moest naar Duitsland om op een baggermolen te werken. Maar ach, Hendrik gevoelde zich niet gelukkig met de vrijheid, die hij meende te hebben uit het gezichtsveld van zijn moeder. Integendeel, hij werd steeds ongelukkiger!

Hij leidde dit leven tot zijn achttiende jaar, toen verdrook zijn vader. Op bevel van zijn moeder verliet Hendrik de baggermolen en kwam weer naar Sliedrecht. Vanaf die tijd ging hij geregeld naar de kerk, onder het gehoor van ds. Bogaard.

Het heeft de Heere behaagd Hendrik Vlot niet door te laten lopen op de weg des verderfs. Op z'n negentiende jaar had hij diepe indrukken van dood en eeuwigheid. Bij de aanvaarding van die staat ontsloot zich voor Hendrik de mogelijkheid tot zalig worden, overeenkomstig de Goddelijke openbaring in de Heilige Schrift.

De Heere werkte door in Hendrik. In z'n vijftiende levensjaar werd hem Christus door de Vader geopenbaard in het "Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven". Drie jaar later werd hij vrijgesproken van schuld en straf en verkreeg een genaderecht op het eeuwige leven. Hij heeft hierover zelf uitvoerig geschreven in het eerste hoofdstuk van "Geloof verwisseld in aanschouwen".

Toen Hendrik Vlot 26 jaar was, dus ongeveer in 1924, bepaalde de Heere hem erbij, dat hij zou worden afgezonderd tot het uitdragen van Gods Woord. Toen is hem ook de plaats getoond, waar hij die dienst zou vervullen, namelijk Capelle aan den IJssel. Tegelijkertijd deed de Heere hem ook geloven, dat hij nog eens een huwelijksverbintenis zou aangaan.

Duidelijk heeft Hendrik Vlot ook de breuk van land, volk en kerk beleefd. Hij schreef hierover: "De lieve Koning verliet mij. O, wat was ik bedroefd, dat Hij mij verliet en van de aarde ten hemel voer; verlangend staarde ik Hem na, want ik wist niet dat het mij nut was, dat Hij weg ging. Diezelfde dag werd ik als tussen vier muren geplaatst en ging zich de toestand van land, volk en kerk voor mij openen, alsmede het ongenoegen Gods hierover. Voortdurend klonk het in me: "O, land, land, land, hoort des HEEREN Woord!" Er werd mij ontsloten, dat overheden en onderdanen, dat de hoogst geplaatsten, alsmede de minst getelden van God en Zijn Woord waren afgeweken en breuk op breuk veroorzaakten; God had men de rug toegekeerd." Ruim acht weken heeft Vlot in de breuk verkeerd, totdat hij zichzelf moest waarnemen als de grootste breukenmaker. Toen ging zich voor hem ontsluiten dat Christus ook voor die schuld op Golgotha Zijn bloed heeft gestort. Ook voor de betaling van die schuld, nam God de Vader een genoegen, een welgevallen in de borgtocht van Zijn lieve Zoon.

Bewust heeft Vlot hierover uitvoerig geschreven in het hierboven genoemde boekwerkje. In deze ging het niet meer over zijn erf- en dadelijke zonden, want die waren verzoend. Het ging over de schuld van land, volk en kerk, waaronder de Heere hem had bearbeid. "O, deze tijd is mij bitterder geweest dan toen ik God niet kon ontmoeten aangaande mijn persoonlijke schuld", zo schreef hij.

Enkele dagen daarna mocht Hendrik Vlot het Pinksterfeest beleven, de verzekering en verzegeling van het werk Gods in zijn ziel door de Heilige Geest. De HEERE, de God des eeds en des verbonds kwam een eeuwig verbond met hem op te richten, waarbij hij gezegend werd met alle zegeningen uit het eeuwige verbond der genade.

In die tijd werd Hendrik Vlot er opnieuw bij bepaald, dat de Heere hem eenmaal zou afzonderen tot de heilige dienst. Zo, was hij eens in een gezelschap, waarin een bekeerde vrouw vertelde, dat de Heere haar getoond had, dat de gemeente van ds. Stam in Capelle aan den IJssel in het vervolg

bediend zou worden door ds. J. Fraanje. In de dadelijkheid kreeg Vlot te geloven, dat die vrouw het mis had, dat de Heere hem voor deze gemeente bestemd had.

In juni 1927 gevoelde Vlot dat de Heere hem kwam af te zonderen. God ging hem de zesenzestig kanonieke boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds schenken, alsmede de sacramenten. O, Vlot gevoelde zich zo onbekwaam tot het wondere ambt van voorganger, hij was zo ongeletterd. Maar ook die bezwaren nam de Heere weg, door hem te wijzen op de roeping der discipelen.

Dus werd Hendrik Vlot gedwongen zich gewillig te geven tot de Goddelijke dienst. Hij ging naar ds. Bogaard, om hem van zijn roeping in kennis te stellen.

Ds. Bogaard aanvaardde de verklaring van Vlot over zijn roeping en zending. Ja, hij keek er zelfs helemaal niet vreemd van op, want hij had zelfs ook van de Heere te verstaan gekregen, dat Hij Vlot tot het voorgangersambt zou roepen. In september 1927 belegde Bogaard een vergadering van kerkbesturen van de gemeenten in Alblasserdam, Capelle aan den IJssel, Hendrik-Ido-Ambacht en Sliedrecht.

Tijdens deze vergadering deed Vlot verslag van zijn roeping en zending. Er was algemene overgave, dus werd Vlot toegelaten tot de bediening van het Woord. Vanaf die tijd diende Vlot de vacante gemeenten, zowel 's zondags als door de weeks. Op 18 september 1928 ontving Vlot een beroep van de gemeente in Capelle aan den IJssel, "de polder", de gemeente van ds. Hendrik Stam. Zonder enige schroom mocht hij dit beroep aannemen. Op 4 november 1928 ging hij voor het eerst in deze gemeente voor als haar voorganger. Inmiddels kreeg Vlot werkzaamheden aangaande het huwelijk. De Heere had hem een vrouw beloofd, zelfs gewezen. Vlot verkreeg vrijmoedigheid deze vrouw te bezoeken om te vernemen, of zij er ook van wist. Dit was het geval, zij had hem zelfs al eerder verwacht. Op 15 november 1929 trad Vlot dan ook in het huwelijk met Cornelia van Heteren, die op 14 mei 1894 in Sliedrecht was geboren. Het huwelijk is kinderloos gebleven.

Op 5 juni 1936, negen dagen nadat H. Hofman in het voorgangersambt was bevestigd, werd Vlot in het ambt van herder en leraar bevestigd door ds. J.H. Bogaard. De bevestigingstekst was uit Jesaja 60 de verzen 21 en 22: "En uw volk zullen allen te zamen rechtvaardigen zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten; zij zullen zijn een spruit Mijner plantingen, een werk Mijner handen, opdat Ik verheerlijkt worde. De kleinste zal tot duizend worden, en de minste tot een machtig volk; Ik, de HEERE, zal zulks te zijner tijd snellijk doen komen".

Op geheel eigen, onnavolgbare wijze heeft ds. Vlot de gemeente in Capelle gediend. Wekelijks preekte hij ook in Moordrecht, meestal op dinsdagavond, voor een groepje, dat met banden, geestelijke banden aan Capelle verbonden was. Het heeft de Heere behaagd het ambtelijk werk van ds. Vlot te willen zegenen. In zijn arbeid werd ds. Vlot terzijde gestaan door een kerkeraad. Daarin verschilde Capelle van de andere verwante gemeenten, omdat in Capelle het kerkbestuur tevens in z'n geheel kerkeraad was. Alle bestuursleden waren door de Heere in de ambtelijke bediening van ouderling of diaken geplaatst, door een onmiddellijke, vrije soevereine roeping.

Op 4 november 1968 herdacht ds. Vlot zijn veertigjarig ambts-jubileum, 40 jaren had hij het wondere ambt van herder en leraar mogen uitoefenen in één en dezelfde gemeente. Ter gelegenheid hiervan is door iemand uit zijn gemeente een gedicht gemaakt van vijfentwintig pagina's van elk dertig regels ongeveer. Ds. Vlot rekende zijn ambtsperiode vanaf het eerste moment, dat hij de kansel beklom, nadat hij het beroep van de gemeente in Capelle had aangenomen, namelijk op 4 november 1928.

In feite preekte hij al vanaf september 1927, terwijl zijn bevestiging in het ambt van herder en leraar pas in 1936 plaats vond. Het jubileumgedicht begon met Psalm 115 vers 1, "Niet ons, O HEER, niet ons, Uw naam alleen zij om Uw trouwen goedertierenheên all' eer en roem gegeven". Het gedicht verhaalde, hoe de eerste preek op zondag 4 november 1928 was naar aanleiding van Hosea 6: 1: "Komt en laat ons wederkeren tot den HEERE, want Hij heeft verscheurd, en Hij zal ons genezen; Hij heeft geslagen, en Hij zal ons verbinden."

Vervolgens vermeldde het gedicht de oorlogservaringen van gemeente en voorganger. Niemand uit de gemeente kwam om het leven in de Tweede Wereldoorlog; allen, die door de Duitsers waren weggevoerd voor het verrichten van dwangarbeid, kwamen behouden thuis. Op nieuwjaarsmorgen

1953 sprak ds. Vlot zeer ernstig over "O, land, land, land, hoor des Heeren Woord!" Een maand later werd ons land geteisterd door de watersnood.

In het gedicht werd gewag gemaakt van de nood in de gemeente, daar oude kerkeeraadsleden in eeuwige heerlijkheid werden opgenomen en de opvolgers uitbleven, hoe voortdurend de Heere, als de nood werkelijk als nood was opgelegd en als zodanig werd ervaren, Zich steeds weer een Hoorder van het gebed toonde en uitkomst gaf. Ten besluite vermeldde het gedicht het zesde vers van Psalm 115, "Vertrouwt op God, gij, allen, die Hem vreest; Hij is altoos hun Schild, hun Hulp geweest; De HEER' was ons gedachtig".

Op dankdag 1974 (6 november) deelde ds. Vlot de gemeente mede, dat hij door ouderdom en lichamelijke omstandigheden zijn ambtelijke arbeid niet meer kon verrichten. Maar de Heere betoonde Zijn trouw en goedheid over de gemeente, door een nieuwe arbeider uit te stoten in Zijn wijngaard, namelijk M. van Roon, tot dat moment ouderling in de gemeente.

Op 19 juni 1975 verkreeg ds. Vlot nog de kracht om zijn opvolger te bevestigen in het ambt van herder en leraar. Daarvoor was hij dertien weken aan één stuk ziek geweest. Het zag er naar uit, dat hij nimmer meer van zijn ziekbed zou opstaan. Doch opnieuw betoonde de Heere Zich als de Getrouwe, als een Waarmaker van Zijn eigen beloften. De bevestiging van zijn opvolger in het ambt gaf ds. Vlot veel rust en blijdschap. Na die tijd mocht hij de eerste maanden nog regelmatig onder het gehoor van ds. Van Roon zitten. Eind september 1975 werd hij getroffen door een hartinfarct; daardoor moest hij voor enige tijd in het ziekenhuis worden opgenomen.

Op zondag 22 februari 1976, des avonds om negen uur werd Hendrik Vlot opgenomen in de eeuwige heerlijkheid. De Heere deed hem zacht en kalm ontslapen. Op vrijdag 27 februari vond de begrafenis plaats op de begraafplaats Oud-Kralingen, aan de Kralingseweg in Rotterdam. De rouwdienst die voorafgaande aan de begrafenis in de kerk werd gehouden, werd geleid door ds. Van Roon. In de aula op de begraafplaats voerden ouderling J.F. Voorthuyzen, ds. A. Bijkerk van Sliedrecht, ds. A.P. Verloop van Waddinxveen en ds. Van Roon het woord. Aan de geopende groeve sprak diaken J. Molenaar.

Bijna 48 jaar heeft ds. Vlot in het midden van de gemeente te Capelle aan den IJssel verkeerd, eerst als lerend ouderling, later als herder en leraar en de laatste anderhalf jaar als emeritus-voorganger. Hij had in ons land, buiten zijn eigen gemeente en de burgerlijke gemeente Capelle, weinig bekendheid. Des te meer aanzien genoot hij in zijn gemeente.

Natuurlijk, men was niet blind voor het feit, dat ook ds. Hendrik Vlot een mensenkind was, een kind van Adam, van nature dood in de zonden en misdaden. Dat hij, evenals al Gods kinderen, na zijn bekering, na zijn roeping en zending als herder en leraar, weliswaar eens Anderen was geworden, met medeweten voor eigen hart en leven, maar desondanks zijn aard en karakter behield.

Deed dat ook de apostel Paulus in Romeinen 7 niet klagen: "Ik ellendig mens, wie zal mij verlossen uit het lichaam dezès doods?" Bekering en ambtsbediening maken van mensen geen volmaakte, onfeilbare volgelingen van hun Hoofd en Koning. O zeker, het zou wel zo moeten zijn en dat maakt nu juist de strijd uit, het verschil tussen opdracht en werkelijkheid.

Daarnaast is het opmerkelijk te constateren, hoe soms omstanders, hetzij in, hetzij buiten de eigen kerkelijke gemeente, aan voorgangers, aan ambtsdragers, aan avondmaalgangers eisen ten aanzien van gedrag en levenswandel stellen, die onmogelijk zijn in te willigen. Het zijn ook eisen, die door die critici meestentijds niet aan zichzelf worden gesteld. O, wat is het op zich al een moeilijke opdracht om de ander uitnemender te achten dan zichzelf. Desondanks blijft die opdracht onverminderd van kracht, zij geldt ook een ieder, zonder onderscheid, zonder aanzien des persoons.

Ook ds. Vlot bleef niet bespaard, dat hij het onderwerp van gesprek was, vooral buiten zijn eigen gemeente. Soms gaf hij daartoe ook wel aanleiding, de eerlijkheid gebiedt dat te schrijven. Maar, dat geschreven hebbende, is het noodzakelijk direct daarop te laten volgen, dat de fouten en gebreken van Gods kinderen, dus ook van ds. Vlot, met hun stoffelijk overschot in het graf dalen. Dat de Heere Jezus Christus ook voor die fouten en gebreken verzoening heeft aangebracht, zodat Hij hen, als Zijn bruid, Zijn Vader zal voorstellen zonder vlek of rimpel.

Wat een ontzaglijke tegenstelling: Enerzijds het zich verlustigen in het verhalen van de fouten en gebreken van het volk Gods, anderzijds het zegelied van de grote heidenapostel, dat voor dat volk in dit leven bij tijden en ogenblikken, maar in het hiernamaals voor eeuwig beleving mag zijn: "Maar in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars, door Hem, Die ons liefgehad heeft. Want ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, noch hoogte, noch diepte, noch enig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heere."

3. DS. GERRIT VAN DE BREEVAART

20 FEBRUARI 1902-14 MEI 1974

Van alle voorgangers tot nu toe in de kring van onze gemeenten is ds. G. van de Breevaart in den lande het meest bekend geweest. Hij was ook de eerste, die op veel plaatsen vooringing in de dienst des Woords. Maar hij kreeg vooral bekendheid als bestuurslid en later als voorzitter van de Nederlandse Stichting Mbuma-zending.

Evenals de andere voorgangers was ook Gerrit van de Breevaart van zeer eenvoudige afkomst. Op 20 februari 1902 aanschouwde hij, als eerstgeborene, het levenslicht. Zijn vader was Teunis van de Breevaart, die op 4 september 1877 in Heerjansdam was geboren. Zijn moeder heette Johanna Biesbroek; zij was op 12 januari 1878 te Ridderkerk geboren.

Vader Teunis was in die tijd een eenvoudige vlaswerker. Dat hield in dat het gezin van een zeer karig loon moest rondkomen, armoede was hen niet vreemd. Toen Gerrit geboren werd, waren vader en moeder nog Hervormd, dus werd hij in de Hervormde kerk in Ambacht ten doop gehouden. Toen hij predikant was geworden, kon hij menigmaal met ontroering verhalen, wat het later voor hem betekend heeft, dat hij in de kerk der Reformatie het sacrament van de Heilige Doop heeft mogen ontvangen.

In dezelfde kerk, waar hij aan de voet van de kansel ten doop was gehouden, zou hij eenmaal op die kansel het Woord Gods mogen uitdragen. Dat was in een kerkdienst, die belegd was ter herdenking van de bevrijding van ons land in 1945. Met vrijmoedigheid mocht hij toen, hulp van God verkregen hebbende, Gods Woord verkondigen.

Terug naar zijn jonge leven. Reeds is aangehaald, dat zijn vader landarbeider was. Toen Gerrit elf jaar was geworden, moest hij gaan werken, om aldus voor het groeiende gezin mede de kost te verdienen. Een achturige werkdag was toen volslagen onbekend. Vijf uur 's morgens moesten de arbeiders aanwezig zijn, zo ook de elfjarige Gerrit. Maar om daar om vijf uur aanwezig te kunnen zijn, moest hij wel eerst drie kwartier lopen. Tot acht uur 's avonds moesten de arbeiders hard, zeer hard werken, om daarna weer naar huis te sjokken. Zijn ouders konden het inkomen van Gerrit niet missen, ook al was dat maar f. 1,50 per week. Alle beetjes hielpen in een gezin, waarin elke vorm van luxe ontbrak.

Harde heren waren de boeren in die tijd, op een enkele uitzondering na. Wie van de toestanden hoort, die zich in het begin van de twintigste eeuw afspeelden, kan niet anders dan medelijden hebben met de arbeiders. In Ambacht "regeerden" in die tijd enige boeren, die wel uitzonderlijk onbarmhartig waren.

Toen Gerrit twaalf jaar was geworden, ging hij in loondienst bij een tuinder werken. Een kind was hij eigenlijk nog, maar zijn baas eiste een arbeidsprestatie van hem, gelijk aan die van een volwassene. Al zeer jong had Gerrit indrukken van dood en eeuwigheid. Zijn ouders verlieten de Hervormde Kerk en schaarden zich met hun kinderen bij het groepje rond Cornelis Scheurwater. In de weekdiensten ging ds. J.H. Bogaard uit Sliedrecht voor, 's zondags werd er een preek gelezen.

Daarnaast kenmerkte Ambacht zich ook in die tijd door de gezelschappen, die er gehouden werden. Niet zelden was er bezoek bij geoefende kinderen van God, bezoek van belangstellenden, van heilbegerigen, van bekommerden, van hopen, maar ook van verzekerden in de genade, van hen, die verzekerd waren van hun aandeel in Christus.

Ook vader en moeder Van de Breevaart bezochten deze gezelschappen en dan mocht Gerrit mee. In Zijn vrije soevereine genade heeft het de Heere behaagd op hem neer te zien. Op grond van de verkiezende liefde Gods werd Gerrit van de Breevaart getrokken uit de duisternis tot Gods wonderbaar licht. Die trekkende liefde deed hem snakken naar de verkondiging van Gods Woord, naar de catechisatielessen van ds. Bogaard, naar de gezelschappen.

En Gerrit Van de Breevaart was niet de enige jeugdige, die zo liep. Er waren er meerderen in Ambacht, die ziels belangen hadden. Soms hoorde men der vromen tent weergalmen, soms weerklonken de klaagpsalmen. Natuurlijk, door levensvernieuwende genade te ontvangen, is niet ter

zelfder ure de oude natuur gedood. Het waren en bleven mensen, van nature aardsgesind en gewillig in het kwade.

Maar als bij tijden en ogenblikken het werk Gods mocht zegevieren, dan werden de grote werken Gods verkondigd. Dan stond de verkondiger niet in het middelpunt, maar de Heere. Zo bezocht Gerrit van de Breevaart de gezelschappen, niet alleen in Ambacht, maar ook in Sliedrecht, Dordrecht en andere plaatsen.

Als oudste zoon van het gezin, werd Gerrit opgeroepen om de militaire dienstplicht te vervullen. Hij werd opgeroepen in Bergen op Zoom. Voor die tijd had hij weinig levenservaring opgedaan buiten Ambacht en de kerkelijke kring waarin hij zich thuis voelde. Begrijpelijk is dan ook, dat zijn dienstitijd een moeilijke tijd voor hem is geweest. Alhoewel hij in later jaren ook kon verhalen van wonderlijke uitreddingen. Op soms bijzondere wijze werd hij ondersteund, liet de Heere blijken, dat er in de hemel gedachtenis was van de soldaat Gerrit van de Breevaart. Hierdoor gevoelde hij zich soms genoodzaakt van de bemoeienissen Gods getuigenis af te leggen. Dit deed hij dan ook met een grote vrijmoedigheid.

Na zijn dienstitijd keerde Gerrit weer terug naar de tuinderij, waar hij ook voor zijn dienstitijd gewerkt had. Dat zal zo rond de helft van de twintiger jaren van deze eeuw zijn geweest. Kort daarna werd hem door de Eerste Persoon in het Goddelijke Wezen de Middelaar geopenbaard, namelijk Christus Jezus de Rechtvaardige, in de graveerselen van Zijn Goddelijke liefde. Rijk mocht hij hierover spreken tijdens de gezelschappen, hoewel hem kritiek niet gespaard bleef. Maar die kritiek moest verstommen, want als God werkt, wie zal dat dan wederstaan of verachten?

In diezelfde tijd kreeg Gerrit gelegenheid een tuinderij te pachten en hij liet zich die gelegenheid niet ontglippen. Ook daarin heeft de Heere hem gezegend. In 1928 kwam hij in nood met de gemeente van Ambacht, waartoe hij behoorde. Er waren twistingen, verwijderingen, die hem in die nood brachten. Toen mocht hij de nood aan de Heere voorleggen; tegelijk ontving hij de Goddelijke belofte, dat hij eenmaal deze gemeente als herder en leraar zou mogen dienen.

In datzelfde jaar ontmoette hij ook voor het eerst zijn toekomstige vrouw, Petronella Snoei. Zij was op 17 mei 1909 in Nieuwerkerk aan den IJssel geboren. Het heeft tot mei 1936 geduurd, alvorens hij haar een brief zond, waarin hij haar tot vrouw vroeg. Ook zij was een meisje, dat in beginsel de Heere vreesde. Drie dagen nadat Gerrit met de ouders van zijn toekomstige vrouw had kennisgemaakt, schreef hij dat hij een huis had gehuurd en dat hij over veertien dagen in ondertrouw zou willen.

Maar, ook al geloofden beiden dat de Heere ze voor elkaar bestemd had, dit ging "Pietje" Snoei toch wel wat te vlug. Ze had nog niet eens kennis gemaakt met de familie van Gerrit. Uiteindelijk werd het huwelijk voltrokken op 6 augustus 1936. Het echtpaar vestigde zich aan de Vrouwgelenweg, nummer 15, in Hendrik-Ido-Ambacht.

Op 18 oktober 1937 werd het echtpaar verblijd met de geboorte van een dochter. Kort daarop lieten ze een vrijstaand huis bouwen, ook aan de Vrouwgelenweg, eerst had het nummer 4a, vanaf 21 november nummer 16. Stoffelijk ging het niet slecht, maar geestelijk werd het voor het echtpaar steeds donkerder. Tot het de Heere behaagde Gerrit van de Breevaart in de winter van 1938-1939 in de vierschaar van zijn consciëntie vrij te spreken van schuld en straf, te verzekeren van zijn aandeel in Christus. In juni 1939 mocht zijn vrouw dezelfde weldaad beleven. Twee dagen later mocht mevr. Van de Breevaart eindigen in een drieënig God. Na de beleving van Pasen in haar hart, dat wil zeggen de vrijspraak van schuld en straf, werd zij verwaardigd Hemelvaartsdag te ervaren. Zelfs Pinksteren kreeg zij geestelijk te beleven. Die Geest werd haar geschonken, Die getuigde met haar geest dat zij een kind Gods was en een erfgenaam des eeuwigen levens.

De toepassing van deze heilsweldaden in het hart van zijn vrouw, bracht bij Gerrit van de Breevaart een pijnlijk gemis teweeg. Een gemis, dat op het laatst ondraaglijk werd. Maar de Heere liet Zich ook bij hem niet onbetuigd: in het najaar van 1939 mocht ook hij eindigen in een drieënig God en werd zijn kindschap verzegeld.

Het is goed om in deze donkere tijd de beleving van deze heilsweldaden te benadrukken. Vooropstellend, dat de Heere niet alleen almachtig, maar ook vrijmachtig is, ook in het schenken van geestelijke zegeningen, het is toch een feit, dat hiervan nog maar nauwelijks meer gehoord wordt.

Maar hoe kan het ook anders, als van deze heilsweldaden in de prediking weinig of niets meer doorklinkt? Dan verklaren mensen anderen en zichzelf zalig, als ze een belofte hebben ontvangen - of zichzelf hebben toegeëigend -, als ze eens een zekere gemoedstoestand hebben gehad. Hoe bitter weinig wordt meer gehoord over schuld en schuldbeleving of -inleving, hoe weinig over totale onwaarde aan 's mensen kant.

Neen! Zij, die iets beleefd menen te hebben, schijnen hierdoor zekerheid te hebben voor heel hun leven. Nooit wordt gehoord van bestrijding, van twijfels, van verzonningen. Het zijn allemaal zekeren, gerusten. Maar er wordt ook niet gehoord van een opwassen in de genade en kennis, van een staan naar de verzekering en verzegeling van hun aandeel in Christus. Doch, als er geen groei, geen wasdom is, zou er dan wel sprake zijn van een nieuwe, een wedergeboorte?

Het is niet aan enig mens, om zijn naaste te oordelen of te veroordelen. Alleen de Heere is de ware Hartekenner. Anderzijds kan een mens niet genoeg zichzelf onderzoeken en doorzoeken met de bede in het hart: "Doorgrond mij, O God! en ken mijn hart; beproef mij, en ken mijn gedachten. En zie, of bij mij een schadelijke weg zij; en leid mij op den eeuwigen weg." God is een onveranderlijk God, Hij bekeert een mens in deze tijd niet anders dan in de achterliggende zesduizend jaar. Dat zal steeds zijn in de weg van de onmogelijkheid aan 's mensen kant. In die beleving wordt genade verheerlijkt, genade in de toepassing van de heilsweldaden in het hart eens mensen. Zou zulk een mens daarvan niet spreken? Zou hij niet met de dichter meedoen "Komt, hoort toe, O allen gij, die God vreest, en ik zal vertellen, wat Hij aan mijn ziel gedaan heeft"? O, hoe spaarzaam wordt dat heden ten dage nog gehoord! Geklaagd wordt er allerwege over een donkere, een duistere tijd en het is waar. God houdt Zijn Geest zo in, zegt men, ook dat is waar. Anderzijds is er aan avondmaalgangers geen gebrek! Gods-kennis en zelfkennis brenge ons in het rechte spoor.

Terug naar Van de Breevaart. Begin 1939 kwam er een eind aan de geschillen, die de gemeente van Hendrik-Ido-Ambacht verdeelden. Er werd een nieuw kerkbestuur gekozen, waarvan ook Van de Breevaart deel uitmaakte. Niet lang daarna werd hij beëdigd als lid van de gemeenteraad in zijn woonplaats voor de Staatkundig Gereformeerde Partij.

Toch was het lidmaatschap van het kerkbestuur en de vervulling van het ambt van plaatselijke overheid niet de uiteindelijke bestemming van Van de Breevaart. De Heere zou hem tot het ambt van herder en leraar roepen.

Nadat ds. Bogaard op 7 april 1940 was overleden, was, als het ware, ook voor de gemeente in Ambacht de herder en leraar weggefallen. Waarlijk, als een herder heeft ds. Bogaard ook deze gemeente gediend, wat moest er nu van de gemeente geworden? Die vraag klemde, temeer daar inmiddels de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken.

Steeds sterker gevoelde Van de Breevaart de aandrang in zijn hart, steeds dringender werd de roeping tot het ambt. Tot hij op oudejaars-avond 1940 zich moest geven. Aanvankelijk zou hij een preek lezen, maar, zich geroepen wetend, sprak hij over Klaagliederen 3 : 22: "Het zijn de goedertierenheden des HEEREN, dat wij niet vernield zijn, dat Zijn barmhartigheden geen einde hebben".

Niet lang daarna kreeg Van de Breevaart opdracht niet meer te preken, alvorens een kerkelijk onderzoek had plaats gevonden. Daartoe werd een kerkelijke vergadering gehouden, waarbij de besturen van de gemeenten van Alblasterdam, Capelle aan den IJssel, Schiedam, Sliedrecht en Hendrik-Ido-Ambacht vertegenwoordigd waren. Vrijmoedig mocht Van de Breevaart verslag doen van zijn roeping en zending tot het ambt.

Helaas ontmoette zijn verslag verzet in de vergadering, zodat moest worden besloten het preekverbod te handhaven. Nochtans waren het wel beproevingen, die hij moest ondergaan; beproevingen, die gepaard gingen met bestrijdingen en verzoeken. Vooral ds. Vlot verzette zich aanvankelijk tegen het bevestigen van Van de Breevaart in het ambt van herder en leraar. Maar van Godswege werd hij genoodzaakt zijn verzet op te geven. Op een maandagmorgen toog hij naar de Vrouwgelenweg in Ambacht om te zeggen, dat hij was overwonnen. Duidelijk had ds. Vlot gevoeld, dat hij God tegen zou krijgen, als hij zich langer zou verzetten tegen de bevestiging van Van de Breevaart in de ambtelijke bediening.

Vanzelfsprekend gaf het verwondering en blijdschap in de gemeente, dat de weg gebaad werd tot het verkrijgen van een eigen herder en leraar. Op maandag 20 april 1942 werd Van de Breevaart door zijn ambtsbroeders, de voorgangers Hofman en Vlot, bevestigd in de volle bediening van het Woord en de sacramenten. Op woensdag 22 april 1942 deed ds. Van de Breevaart intrede in zijn gemeente met een predikatie over 1 Korinthe 2 de verzen 1 en 2.

Diepe indruk maakte het op hem, toen hij met de andere predikanten uit de burgerlijke gemeente werd uitgenodigd om te spreken in een herdenkingsdienst, die ter gelegenheid van de bevrijding van ons land was georganiseerd. De dienst werd gehouden in de monumentale dorpskerk. Gedurende twintig minuten stond ds. Van de Breevaart op de kansel in de kerk, waarin in vroeger eeuwen de leer der Reformatie zo zuiver was verkondigd. In de kerk, waarin zijn ouders hem het sacrament van de Heilige Doop hadden laten toedienen.

Hij moest daar spreken met academisch gevormde predikanten. Uiteraard zag hij daar tegen op, maar de Heere betoonde Zich een Hoorder der gebeden te zijn. Met ruimte voor eigen hart mocht hij preken, mocht hij goed van God, zijn Zender spreken, zo zelfs dat alle critici verstomden.

Op 7 november 1945 werd het echtpaar Van de Breevaart verblijd door de geboorte van het tweede kind, opnieuw een dochter. Op 1 februari 1946 werd de gemeente van Ambacht opnieuw verblijd. Voor het eerst in de geschiedenis van deze gemeente werd er iemand in het ambt van ouderling bevestigd, namelijk W. Stoop. Door een onmiddellijke roeping van Godswege tot dit ambt moest Stoop zich onvoorwaardelijk geven.

De predikatie in de dienst, waarin de bevestiging plaats vond, was naar aanleiding van een drietal teksten, namelijk Deuteronomium 31 : 6, Jozua 1 : 5 en I Kronieken 28 : 20b. Drie teksten met ongeveer dezelfde inhoud, waarin wordt opgeroepen sterk te zijn en goede moed te houden, "want het is de HEERE, uw God, Die met u gaat; Hij zal u niet begeven, noch u verlaten".

Inmiddels begon het houten kerkje aan de Onderdijkse Rijweg te klein te worden. Het begon onverantwoordelijk te worden zoveel hoorders tegelijk in het kerkje toe te laten. Dat vond ook de gemeente, dus moest worden omgezien naar een ander gebouw.

Gaarne wilde het kerkbestuur een gebouw in de nabijheid van het oude kerkje, de 'schuur'. Maar in beginsel weigerde het gemeentebestuur hiervoor een bouwvergunning af te geven. De nood bracht het kerkbestuur er toe hiervan een gebedszaak te maken, onderwijl werd het werken niet vergeten. Ook hierna bracht de Heere uitkomst. Door tussenkomst van het Tweede-Kamerlid voor de S.G.P., ds. P. Zandt, werd de vergunning voor de bouw van een kerkgebouw met bijbehorende pastorie verkregen en wel aan de Onderdijkse Rijweg. In april 1951 legde ds. Van de Breevaart de eerste steen. Daarbij hield hij een toespraak naar aanleiding van Ezra 3 : 12. Duidelijk benadrukte hij dat het niet tot Gods eer was, dat nu in Ambacht de eerste steen gelegd was voor het vijfde kerkgebouw. Dat er dientengevolge alleszins reden was tot droefheid. Maar anderzijds was er ook reden tot blijdschap dat Christus nog in het midden der gemeente verheerlijkt mocht worden.

Op 15 februari 1952 werd het nieuwe kerkgebouw in gebruik genomen. In de daartoe 's middags belegde kerkdienst hield ds. Van de Breevaart een preek naar aanleiding van Psalm 84 : 2 "Hoe liefelijk zijn Uwe woningen, O HEERE der heirscharen". Na de predikatie sprak de toenmalige burgemeester G.A. Bax, van de gemeente Ambacht. 's Avonds werd er opnieuw een kerkdienst gehouden. Toen preekte ds. Van de Breevaart naar aanleiding van Jesaja 14 : 32 "Wat zal men dan antwoorden den boden des volks? Dat de HEERE Sion gegrond heeft, opdat de bedrukten Zijns volks een toevlucht daarin hebben zouden".

Na deze predikatie spraken achtereenvolgens ouderling W. Stoop, ds. H. Hofman van Schiedam, ds. A.P. Verloop van Alblisserdam en ouderling J. Pronk van Scheveningen. Het waren indrukwekkende diensten, die een mijlpaal vormden voor de Ambachtse gemeente.

Ds. Van de Breevaart was rijk begenadigd met gaven om het Woord Gods te verkondigen. Een gevolg daarvan was dat hij al spoedig in veel kerkelijke gemeenten gevraagd werd om het Woord te verkondigen. Daarbij waren er voor hem geen kerkmuren. Ook de gemeente van Ambacht groeide, niet alleen in aantallen kerkgangers, maar wat van veel meer waarde was en is in geestelijk leven: "En de Heere wrocht mede." Het gezelschapsleven getuigde ervan, vooral na avondmaals-

bedieningen of op verjaardagen. In menig huisje kon de eenzame wandelaar op zaterdag- of zondagavond de Psalmen horen weerklinken. "Men hoort der vromen tent weergalmen."

Geijverd heeft ds. Van de Breevaart ook voor de stichting van een lagere school op Gereformeerde grondslag. In beginsel was het initiatief voor een dergelijke school in 1946 uitgegaan van de plaatselijke Gereformeerde gemeente, maar die gemeente was veel te klein in die tijd om het benodigde aantal kinderen te leveren, dat voor schoolstichting nodig en vereist is.

In 1953 werd, mede onder stimulerende leiding van deze voorganger, overeenstemming bereikt, zodat in de ledenvergadering van 12 oktober 1953 een bestuur gevormd kon worden, waarin vijf leden van de gemeente van ds. Van de Breevaart en vier van de Gereformeerde gemeente zitting hadden. Op 5 mei 1956 legde deze voorganger, inmiddels tot ere-voorzitter van de schoolvereniging benoemd, de eerste steen voor het gebouw, waarin de Willem de Zwijgerschool zou worden gehuisvest. Bij die gelegenheid sprak ds. Van de Breevaart naar aanleiding van Jesaja 38: 19b "De vader zal den kinderen Uwe waarheid bekend maken".

Regelmatig zagen de leerlingen 'de dominee' op school, zelfs maakte hij tijd vrij om met een excursie mee te gaan naar een Bijbelse tentoonstelling in de Grote Kerk van Dordrecht. Ook op ouder-avonden en tijdens jaarvergaderingen kwam hij meestal aan het einde van de avond om een slotwoord te spreken.

In de dienst op 31 december 1965 herdacht ds. Van de Breevaart dat hij 25 jaar geleden voor het eerst had gepreekt. Evenals andere verwante voorgangers ging hij bij zijn jubileum niet uit van de bevestiging in het ambt van herder en leraar, maar van het tijdstip, dat hij voor het eerst voorging. In de herdenkingsdienst preekte ds. Van de Breevaart naar aanleiding van I Samuël 7 : 12: "Samuël nu nam een steen, en stelde dien tussen Mizpa en tussen Sen; en hij noemde diens naam Eben-Haëzer; en hij zeide: Tot hiertoe heeft ons de HEERE geholpen".

Na afloop van de preek sprak ouderling W. Stoop de voorganger toe en schonk hem, mede op zijn verzoek, een zilveren avondmaalsstel en doopbekken met doopvont. In zijn dankwoord schonk ds. Van de Breevaart deze waardevolle geschenken weer terug aan de gemeente. Daarbij sprak hij de wens uit "dat het niet alleen zal gaan over het gebruik van het doopvont en het avondmaalsstel, maar dat het hierom in hoofdzaak zou gaan, namelijk: dat er nog eens zouden zijn die gedoopt mochten worden in het dierbaar bloed van die gezegende Middelaar des verbonds, en dat er ook nog eens waren, die gebruik mochten maken van dat verbroken lichaam en dat vergoten bloed, om weg te eten en te drinken hun kommer en honger, veroorzaakt door hun zonden, om in die weg de kracht van de Goddelijke instellingen geheiligd aan hun harten te leren kennen."

Inmiddels was ds. Van de Breevaart ook gevraagd zitting te nemen in het bestuur van de Nederlandse Stichting Mbuma-zending. Deze stichting ondersteunt in financieel opzicht het zendingswerk van de Free Presbyterian Church of Scotland in Rhodesia, thans Zimbabwe geheten. In 1964, om precies te zijn op vrijdag 8 mei 1964, was deze stichting opgericht ten huize van D.M. Treurniet in Zoetermeer. Daarbij was ook zendeling J.D. van Woerden aanwezig.

Voorzitter van het bestuur was bij de oprichting de eerwaarde heer A. de Redelijkheid. Op 18 juli 1964 werd de eerste landelijke zendingsdag gehouden in Tivoli in Utrecht. Na de opening sprak ds. Van de Breevaart over "Het zendingsbevel van de Koning der Kerk", naar aanleiding van Matthéüs 28 de verzen 18 en 19.

Vanaf dat eerste begin zou ds. Van de Breevaart niet ontbreken tijdens de jaarlijkse zendingsdagen, de eerste jaren om een slotwoord te spreken. In het maandblad van mei 1971 stond een verklaring van het bestuur der stichting afgedrukt, gedateerd 27 april 1971, waarin werd kenbaar gemaakt dat De Redelijkheid was geschorst als voorzitter en dat ds. Van de Breevaart hem was opgevolgd en daarmee tevens eindredacteur van het maandblad was geworden. Die benoeming werd per 16 augustus 1971 definitief.

Dat voorzitterschap heeft ds. Van de Breevaart bekleed tot aan zijn dood toe. Ook in het verband van de zending was hij alom geliefd zowel bij de zendingsvrienden, als bij zijn collega-bestuursleden. De zending had dan ook een grote plaats in zijn hart.

Bij de bevestiging van twee voorgangers in de kring der gemeenten, waartoe ook de gemeente in Hendrik-Ildo-Ambacht behoorde was ds. Van de Breevaart nauw betrokken. Op maandag 9 juli 1951 sprak hij een inleidend woord op de bevestiging van A.P. Verloop tot herder en leraar van de gemeente in Alblasserdam, naar aanleiding van Matthéüs 4: 19. Ds. Hofman van Schiedam bevestigde Verloop in het ambt.

Op 20 septem ber 1968 bevestigde ds. Van de Breevaart zijn voormalige ouderling A. de Waard in het ambt van herder en leraar, opnieuw in de gemeente van Alblasserdam. Hij sprak toen naar aanleiding van 2 Timótheüs 2 : 15.

Met enthousiasme reageerde ds. Van de Breevaart op een initiatief uit eigen gemeente om een kerkblad uit te geven. Op 7 februari 1969 verscheen het eerste nummer. Daarin stond een meditatie over Hebréeën 13 : 1 "Dat de broederlijke liefde blijve". Dat nu was de hartewens van deze herder en leraar. In het besef van zijn afhankelijkheid, was dit voortdurend zijn streven.

Het liefste, wat ds. Van de Breevaart deed, was preken. Het was waarlijk zijn lust en zijn leven. Maar zelden stelde hij een gemeente teleur, als men een beroep op hem deed om voor te gaan. Zelfs de maandagavonden vulde hij met predikbeurten. De dinsdagavond ging hij voor in Nieuw-Beijerland, in een kleine afgeschoten ruimte in een boerenschuur. Maar, hoe eenvoudig de ruimte, hoe gering het aantal toehoorders, ook daar was zijn prediking niet zonder Goddelijke zegen.

Op woensdagavond ging hij voor in de eigen gemeente, volgens de traditie in deze gemeenten. Overigens was het kerkgebouw in de weekdiensten bij lange na niet gevuld met hoorders en van het aantal aanwezigen kwamen er nog zeer velen van buiten de eigen gemeente. Was, in z'n algemeenheid gesteld, de gemeente van Ambacht (Jeschurun) niet vet geworden? Vele jaren bediend door een herder en leraar met vele gaven, het werd gewoon!

Op donderdagavond preekte ds. Van de Breevaart regelmatig in Alblasserdam, toen de zuster gemeente aldaar vacant was, maar hij ging ook regelmatig voor in Ermelo, Sint-Maartensdijk, Linschoten, Nederhemert en meer andere plaatsen. Niet zelden ging hij ook nog op de vrijdagavonden voor. Zeker toen hij door zijn werk voor de Mbuma-zending meer bekendheid kreeg in ons land, was hij een veelgevraagd prediker.

In november 1972 kwam, achteraf bezien, de ziekte openbaar, waaraan ds. Van de Breevaart zou sterven. Hij werd ziek, had last van een ontstellende vermoeidheid, moest daardoor zittend preken. Hij kreeg pijn aanvallen op z'n borst, ontzettende pijnen onder z'n schouderbladen. Maar het was wonderlijk, als hij preekte, week de pijn van hem. Menigmaal placht hij te zeggen: De preekstoel is m'n beste dokter. In september 1973 werden er foto's gemaakt van z'n longen en er werden vlekjes geconstateerd. Op zondag 30 september 1973 beklom hij voor het laatst voor zijn opname in het ziekenhuis de kansel.

Op dat moment kon deze herder nog niet bevroeden, dat hij die gang nooit meer zou maken. In de namiddag-kerkdienst bediende hij het sacrament van de Heilige Doop. Liefderijk, maar tevens ernstig sprak hij de doopouders en de gemeente toe: "voorts, alle vaders en moeders, ook wij hebben wellicht allen wel eens die belofte - de doopbelofte - gedaan, dat wij onze kinderen zouden afzonderen voor de Heere. Wat doen wij dan met onze kinderen? Ja, laat deze vraag eens tot ons doordringen: Wat doen wij met onze kinderen?"

Ik weet, dat de tijden, waarin we thans leven, zeer ernstig zijn en dat de toekomst donker is, maar de weg naar het Heiligdom is nog geopend.

En omdat die weg nog open is, ach, daarom moesten we wel één hart en één ziel zijn voor onze kinderen; waaruit de bede zou rijzen tot God, of Hij nog zou willen handelen vanuit Zijn eeuwig verbond. Dat is het genadeverbond, waarvan wij en onze kinderen de tekenen en zegelen dragen."

Vervolgens hield ds. Van de Breevaart een predikatie over Hebréeën 12 de verzen 1 en 2. Na vier weken mocht hij weer thuiskomen uit het ziekenhuis, maar met de mededeling van de specialist dat er een gezwel zat tussen zijn longen en luchtpijp. Op 20 februari 1974 beleefde hij zijn laatste verjaardag op aarde.

Ontroerend was zijn afscheidswoord tot de gemeente, dat hij uitsprak in de middag-kerkdienst op de biddag van 6 maart 1974. Vanuit zijn woning sprak hij de gemeente toe via de kerktelefoon, nadat ds. A. de Waard had gepreekt. Onder de titel "De laatste liefdesuitingen van uw leraar" verscheen deze toespraak ook als meditatie in het kerkblad. Bemoedigend was de tekst, waarover ds. Van de Breevaart sprak "En ziet, ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld. Amen".

Met ontroering waren ook de hoorders op de Mbuma-zendingsdag van 30 april 1974 vervuld, toen zij de waarnemend voorzitter, ds. F. Mallan, de afscheidsbrief van hun voorzitter hoorden voorlezen.

"Geliefden, aan het einde van mijn leven gekomen zijnde, ben ik ervan verzekerd, niet tevergeefs geleefd te hebben, want thans wacht mij, waarop ik hoop, wat geen oog gezien, wat geen oor gehoord, en wat in geen mensenhart is opgeklimmen. Wat zal het een wonder zijn, om die God, Die mij verkoren heeft, om die Christus, Die mij verlost heeft, om die dierbare Geest, Die mij vernieuwd heeft, Die mij ook zal blijven vernieuwen tot mijn laatste snik toe; om die drieënige God uit Zijn werken te loven, te prijzen en te bedanken. (...) De God aller genade zegene ons en u, allen tesamen, Gode tot dankzegging. Dit zijn dan de laatste woorden van uw voorzitter: Vaart wel, vaart wel, vaart voor eeuwig wel! Amen."

Het behaagde de Heere op dinsdag 14 mei 1974 om kwart voor zeven 's avonds Zijn kind en knecht thuis te halen. Het was zeer kort nadat zijn afscheidsgroet op de zendingsdag door de Ahoyhal in Rotterdam had geklonken. Ds. Van de Breevaart was niet meer in het land der levenden. Hij had het strijdperk van dit leven achter zich gelaten en was opgenomen in heerlijkheid. De begrafenis vond plaats op zaterdag 18 mei 1974. Zowel het eigen kerkgebouw van de gemeente, als dat van de plaatselijke Gereformeerde Gemeente was gevuld met belangstellenden. Op de begraafplaats waren zo'n 3.000 mensen aanwezig 'om de laatste eer aan de overledene te bewijzen'.

De rouwdienst werd geleid door ds. H. Hofman van Schiedam. In de aula op de begraafplaats werd achtereenvolgens gesproken door ds. F. Mallan, namens de Mbuma-zending, door ds. J. W. Verweij, namens de plaatselijke reformatorische scholen en door burgemeester J.C. de Ridder.

Aan de geopende groeve spraken ouderling W. Stoop en ds. A. de Waard van Alblasterdam. Ouderling H. van Loon sprak tenslotte een dankwoord.

Dat de overledene veel achting in ons land genoot, kwam wel tot uitdrukking in de vele berichtgevingen van zijn overlijden. Nimmer hebben in zoveel kerkbladen en andere bladen mededelingen gestaan over het overlijden van een predikant als over ds. Van de Breevaart.

Het zal duidelijk zijn, dat dit niet wordt vermeld uit mensen-verheerlijking. Daar zou de overledene zelf wars van geweest zijn. Maar anderzijds geeft het wel een indruk het respect, dat hij door de loop der jaren had verkregen in bijna geheel kerkelijk Nederland. Allereerst werd hij erkend als een Godsgezant, die door getrouw makende genade de opdracht vervulde, die hij vanwege Zijn Zender had ontvangen.

In dat opzicht trad ds. Van de Breevaart in de voetsporen van de voorgangers in de gemeenten, waartoe hij behoorde. De zegen en de vloek hield hij het volk voor. Slechts in één, zeker niet onbelangrijk, opzicht verschilde hij van zijn voorgangers. Het had de Heere behaagd hem niet in te leiden in de breuk van land, volk en kerk. Derhalve was het hem ook niet mogelijk die beleving uit te dragen in zijn prediking. Weliswaar betreurde hij de verbrokkeling en verbrijzeling van de Gemeente des Heeren in ons land, maar toch vanuit een andere gedachte, dan zijn ambtsvoorgangers of zijn mede-voorgangers dit deden.

6. ONZE GEMEENTEN EN ...

In dit laatste hoofdstuk wordt in het kort een aantal karakteristieken van onze gemeenten geschetst. Met nadruk zij daarbij gesteld, dat dit niet gebeurt vanuit de gedachte daarmee eens aan te tonen hoe goed het allemaal wel is, hoe juist het er wel naar toe gaat. Integendeel!

De schetsen zijn gemaakt vanuit het besef van nederigheid en ootmoed. Immers, al het goede, wat er nog in onze gemeenten te vinden is, is geen vrucht van menselijk handelen. Het is louter en alleen Goddelijke genade, die zich, ondanks veel menselijks, nog steeds openbaart.

Onze gemeenten worden gekenmerkt door een gebrek aan organisatie, aan reglementen en wat dies meer zij. Dat wordt in deze tijd van strakke organisatievormen, van keurslijven aan reglementen, veelal als een handicap ervaren. Dat zou het ook zijn, als daar niets tegenover zou staan, als er geen alternatief zou zijn. Maar dat alternatief is er wel, dat was er in verleden tijden, dat was er in het nabije verleden, dat is er nog steeds. Welk? Het alternatief, waarvan de dichter zingt in Psalm 85 vers 3:

Merk op, mijn ziel, wat antwoord God u geeft;
Hij spreekt gewis tot elk, die voor Hem leeft,
Zijn gunstgenoot, van blijde troost en vreê,
Mits hij niet weer op 't spoor der dwaasheid treê.
Voorwaar, Gods heil is reeds nabij 't geslacht,
Hetwelk Hem vreest en Zijne hulp verwacht;
Opdat er eer in onzen lande woon'
En zich aldaar op 't luisterrijkst vertoon'.

Zou dat niet de kwaal van onze tijd zijn, dat men niet meer de mond des Heeren vraagt? Komt daarin niet een gebrek aan afhankelijkheid tot uiting? Natuurlijk, men belijdt nog wel afhankelijk te zijn, maar voor allerlei vraagstukken raad pleegt men zèlf Gods Woord, de belijdenisgeschriften en de oudvaders, Of verordeningen en reglementen. Het directe spreken en handelen Gods houdt men nagenoeg voor onmogelijk, dus wordt er ook niet meer mee gerekend.

Het zij nogmaals benadrukt dat in de volgende vijf paragrafen slechts de karakteristieken van onze gemeenten zijn beschreven, karakteristieken, waardoor deze gemeenten verschillen van andere kerkelijke gemeenten.

1. ... HET KERKELIJK BESEF

Voor een juiste weergave van het kerkelijk besef wordt hieronder een verklaring opgenomen. Deze verklaring is in het begin van de vijftiger jaren van deze eeuw geformuleerd en geeft de essentie van het bestaan van onze gemeenschappen aan.

'De ondergetekenden, leden der besturen van de kerkgenootschappen tot het houden van vergaderingen ter verkondiging van Gods Woord, zoals die gemeenschappen zijn ontstaan en overgebleven uit de arbeid in de dienst des Woords, door de voorgangers B. Sterkenburg, H. Stam en J.H. Bogaard, in vergadering bijeen te Hendrik-Ido-Ambacht, overwegende:

Dat satan niet zal aflaten te trachten op allerlei wijzen de prediking van het zuivere Evangelie afbreuk te doen en daartoe zowel in- als uitwendig alles zal aanwenden, wat in zijn vermogen ligt,

verklaren zich gedrongen te voelen:

- a. De kern van de door hen aangehangen leer en de daarmee samenhangende grond van hun bestaan vast te leggen;
- b. Enige algemene richtlijnen vast te stellen voor de ordelijke besturing der gemeenschappen en handhaving van het onderling verband.

Artikel 1:

Als enige richtsnoer voor geloof, handel en wandel erkennen zij slechts de Heilige Schriftuur.

Artikel 2:

Zij belijden dat de inhoud van de Heilige Schriftuur kort, zakelijk en helder is neergelegd in de drie formulieren van Enigheid, vastgesteld in de Generale Synode van Dordrecht, gehouden in de jaren 1618-1619, zodat zij zich daardoor eveneens volkomen gebonden verklaren, zolang niet op een gemeenschappelijke vergadering uit de Heilige Schrift onomstotelijk is aangetoond, dat er dwalingen in zijn vervat.

Artikel 3:

Deze leer is door hun, in de aanhef genoemde, voorgangers getrouwelijk uitgedragen en verdedigd, zodat deze leer onder hen is onderhouden en door de vrucht, die het Gode behaagd heeft door hun bediening te geven in bekering onder hen, ook volkomen zekerheid heeft.

Artikel 4:

Nochtans hebben zij nimmer de vrijheid gevonden zich tot een kerk of kerkgenootschap te verheffen, daar zij van de Nederlandse Hervormde Kerk belijden, dat deze als het in Nederland geopenbaarde lichaam van Christus, gekocht door Zijn dierbaar bloed, hetwelk is bevestigd met het bloed der martelaren, de moederkerk is. En, hoewel in zo groot en jammerlijk verval, daarmee niet aan de getrouwheid en de beloften Gods is ontvallen, evenmin als onder het Oude Verbond de berg Sion, hoewel de tempel menigmaal verontreinigd is geweest met afgoden, ja, gesloten is geweest en eindelijk naar het rechtvaardig oordeel Gods zelfs geheel verwoest werd, door God ooit is verwisseld voor een andere plaats om Zich te openbaren. Maar, wanneer Zijn oordelen hun vervulling hadden gehad, heeft Hij Zijn openbaring op dezelfde plaats hersteld, zoals Hij al voor de verwoesting had laten voorzegen door Zijn profeten.

Artikel 5:

Omtrent de Nederlandse Hervormde Kerk belijden zij verder, dat deze door het geestelijk verval in de achttiende eeuw, in 1816 is gebracht onder de wereldlijke regering en ordinantiën, die niet overeenkomstig de Heilige Schrift zijn; hetgeen het verval heeft bestendigd.

Toen dan ook Christus niettegenstaande dit alles, Zijn gemeente, ook al was deze in vreemde handen, met Zijn heil wilde bezoeken (de geestelijke opleving in het begin van de negentiende eeuw) heeft dat allerlei wrijving en botsing veroorzaakt en is de geestelijke breuk, die er lag tussen Christus en Zijn gemeente; omgezet in een voor elk aanschouwelijke en tastbare breuk, namelijk in de Afscheiding, met alle, daaruit weer voortvloeiende, gevolgen.

In plaats van bij Christus aan de deur te zijn, Die toch het Hoofd van de Kerk is, heeft men het tot de aardse machten gewend en daarvoor, respectievelijk daardoor afstand gedaan van alle rechten, als leden van de Kerk en daarmee aardse vrijheid gekocht en toen naast de Kerk een eigen huis gebouwd, waarmee het koninklijk ambt van Christus is verloochend.

Artikel 6:

In deze Afscheiding zijn de bovengenoemde gemeenschappen niet mee kunnen gaan; doch gelovende, dat zij in die Kerk thuis hoorden, uit de honger naar Gods Woord, om hun voorgangers verzameld gebleven, er op uitziende of Christus nog eens Zelf orde op zaken wil komen stellen, om alzo de hun ontzegde plaats aan hen te hergeven.

Artikel 7:

Mitsdien kunnen zij geen enkele afscheidingsgroep erkennen als de voortzetting van de Christelijke kerk, doch belijden zij dat heel het kerkelijk erf van Nederland onder de breuk ligt, als een nationale zonde, waar zij zelve niet boven staan, daar deze zonde geheel Nederland aangaat.

Artikel 8:

Zij zijn dan ook noodgedwongen blijven voortbestaan, zonder zich ergens bij te kunnen aansluiten of zonder zichzelf zelfs maar een naam te durven aanmeten, of lidmatenboeken te durven aanleggen, zorgende alleen voor een behoorlijke administratie en de bediening van de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal, als de van God Zelf ingestelde sacramenten.

Artikel 9:

In al hun vergaderingen wordt dan ook de Naam Gods openlijk aangeroepen, of Hij Zijn voetstappen in ons wil komen indrukken, orde op zaken wil stellen, te niet doende alles, wat zich daartegen keert en Zijn verscheurde en verbrokkelde gemeente wil komen herstellen door de werking Zijns Geestes en daartoe land, volk en kerk de nodige schuld en boete wil komen opleggen.'

Tot zover deze verklaring.

Eigenlijk behoeft de verklaring geen nadere toelichting. Het is slechts gewenst en noodzakelijk, dat de inhoud hiervan meer beleefd en nageleefd wordt. De verklaring getuigt van het besef, dat de breuk van land, volk en kerk medegedragen en medegeleden werd. De verklaring getuigt niet van hoogmoed, maar van ootmoed. Met de dichter van Psalm 106 werd beleden: "Wij hebben God op 't hoogst misdaan; Wij zijn van 't heilspoor afgegaan. Ja, wij en onze vaad 'ren tevens." Opmerkenswaardig is het bepaalde in artikel 6 van de verklaring, met name de woorden: "Om hun voorgangers verzameld gebleven." De opstellers van de verklaring hebben hierin weinig ruimte gelaten voor het fenomeen 'vacante gemeenten'. In de kleinere kerkverbanden zijn vacante

gemeenten eer regel dan uitzondering. Hoewel hiervoor op zich best verklaringen te geven zijn, is het toch goed te bedenken, dat het vacant-zijn van een gemeente feitelijk een abnormale toestand is.

Het is niet onwaarschijnlijk dat de opstellers ook zo gedacht hebben. In verleden tijden is het vacant-zijn ook, relatief gezien, weinig voorgekomen in de kring van onze gemeenten. Daarnaast verkeerden en verkeren de vacante gemeenten in de gezegende omstandigheden, dat in de weekdiensten de levende verkondiging van het Woord kon en kan worden gehoord. Desondanks is het vacant-zijn als een 'nood' aan te merken. Een nood, die, als het bij het belijden blijft, niets teweeg zal brengen. Maar als die nood beleefd wordt, als de Heere Zelf de nood komt op te binden in de gemeente, dan wordt het een andere zaak. Daarbij gaat het niet aan menselijke maatstaven aan te leggen over de noodzakelijke kwantiteit en kwaliteit van die nood. Met andere woorden: Het komt geen mens toe te bepalen, hoeveel mensen die nood moeten gevoelen en hoe intens die nood wel moet zijn. Het stellen van menselijke maatstaven is het paal en perk stellen aan de Goddelijke soevereiniteit, aan Gods vrijmacht.

Nog een ander artikel verdient bij de doordenking een nadere toelichting. In artikel 8 wordt het spanningsveld duidelijk gemaakt tussen het naar buiten toe zich niet als een gemeente willen openbaren, maar naar binnen toe wel als zodanig functioneren. De gemeenten kennen geen lidmaten, geen leden, maar de sacramenten worden wel bediend. De geest van dit artikel sluit nauw aan bij artikel 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. In dat artikel worden de merktekenen van de ware kerk als volgt omschreven: 1. de oefening van de reine predikatie des Evangelies; 2. het gebruik van de reine bediening der Sacramenten, gelijk ze Christus ingesteld heeft; 3. het gebruik van de kerkelijke tucht om de zonden te straffen.

Op basis van artikelen 6 en 8 in de verklaring is snel in te zien dat de eerste twee kenmerken voluit in de kring van onze gemeenten terug te vinden zijn. Meer onduidelijkheid bestaat er over het derde kenmerk: de handhaving van de tucht. Want, zo luidt dan de vraag, hoe kan de tucht gehandhaafd worden, als er geen lidmaten zijn?

Het is in de eerste plaats goed op te merken, dat de Nederlandse Geloofsbelijdenis ten diepste uitgaat van één ongedeelde vaderlandse kerk. In dat verband moet erkend worden dat de handhaving van de tucht in deze tijd een bijzonder moeizame zaak is geworden. Immers, als iemand in kerkelijke gemeente A onder de eerste, tweede of derde trap van censuur wordt geplaatst, dan is het niet zelden gebruikelijk, dat zo iemand zich aan die kerkelijke gemeente onttrekt en aansluiting zoekt bij kerkelijke gemeente B. Het is ook niet zelden, dat hij daar wordt geaccepteerd.

Hierdoor is de kerkelijke tucht verworden tot een farce, ja, kan de vraag gesteld worden, of handhaving in de geest van artikel 29 N.G.B. nog wel mogelijk is.

In de tweede plaats wordt door deskundigen op het gebied van het kerkrecht het bepaalde in artikel 29 N.G.B. over de tucht geïnterpreteerd als een medicinale en niet als een juridische maatregel. Zij willen daarmee zeggen, dat de tucht een genezend, een behoudend karakter moet hebben en niet een bestraffende, een afsnijdende maatregel behoort te zijn. In de kern is dat waar. Anderzijds heeft ook deze uitleg een keerzijde. De handhaving van de tucht gaat niet alleen de persoon of personen aan, die daarmee te maken krijgen, het gaat ten diepste de gemeente aan. Daarom kan de tucht afsnijdend naar een persoon toe zijn, maar genezend naar de gemeente. Zo is het in de geneeskunde soms noodzakelijk een gezwel te verwijderen, soms in verband daarmee een van de ledematen te amputeren, om het lichaam te behouden.

Nochtans blijft de vraag, hoe de tucht te handhaven is, zonder dat een gemeente lidmaten kent. Ten diepste is de kern van de vraagstelling verkeerd. De tucht behoort niet verbonden te worden aan het al of niet lidmaat zijn in juridische, in 'kerkordelijke zin van een gemeente. Die koppeling is onjuist. De tucht is veel meer verbonden aan het recht op deelname aan de sacramenten.

Welnu, in dat opzicht wordt de tucht wel degelijk gehandhaafd in de kring van onze gemeenten. Als het goed is wordt iemand, die strijdig handelt tegen de in onze gemeenten heersende normen en waarden, eerst vermaand overeenkomstig hetgeen de Heere Jezus Zelf heeft nagelaten. Bij volharding in dat strijdig handelen kan een kerkbestuur niet anders dan zo iemand uitsluiten van het

deelnemen aan de sacramenten. Dàt is handhaving van de kerkelijke tucht overeenkomstig Gods Woord en overeenkomstig artikel 29 N.G.B.

In de voorgaande alinea wordt geschreven over 'normen en waarden'. Dit begrip verdient nadere toelichting. Onder 'normen' worden al die zaken verstaan, waarvoor Gods Woord, als het onfeilbaar richtsnoer, bepalingen bevat over gedragingen; waarover de belijdenisgeschriften spreken. Zo is, bij voorbeeld, de zondagsrust en zondagsheiliging in het algemeen een norm.

Met 'waarden' worden al die zaken bedoeld, die ons van de vaders zijn overgeleverd, die niet rechtstreeks zijn af te leiden uit de Bijbel en de belijdenisgeschriften. Een ander woord voor waarden is ook wel 'de traditie'.

Nu wordt een tijd beleefd, waarin in het algemeen in toenemende mate de waarden ter discussie worden gesteld. Daarbij is het gevaar levensgroot dat met waarden ook normen overboord worden gezet. Want, hoe men het ook keert of wendt, het ter-discussie-stellen van de waarden komt niet voort uit de tere vreze Gods, maar veel meer uit de begeerte van het vlees. In dat opzicht is het goed de historie van de Rechabieten voor ogen te houden.

In Jeremia 35 zijn daarover belangwekkende zaken te lezen. Zij hielden het gebod van Jónadab, de zoon van Rechab, in hoge waarde. Dat gebod hield in, dat zijn nageslacht geen wijn zou drinken. Op zichzelf was er voor dat verbod van wijn te drinken geen grond te vinden in de Goddelijke wetten. Desondanks weigerde het nageslacht van Jónadab, de zoon van Rechab, dat gebod te overtreden. Zelfs niet, toen Jeremia hen in één der bijzalen van de tempel 'koppen vol wijn en bekers' voorzette. Wij zouden denken, die mensen moesten er toch wel van onder de indruk zijn, dat ze in het huis des Heeren door de profeet des Heeren er toe aangezet werden wijn te drinken. Met redeneren hadden ze zich best het gezegde eigen kunnen maken, dat in andere tijden andere waarden golden. Niets van dat alles. Zij zeiden tot Jeremia: Wij zullen geen wijn drinken.

Hoe dierbaar is de Goddelijke belofte op deze standvastige houding, waarom misschien door buitenstaanders wel is gelachen. Waarvoor ze misschien door omstanders wel zijn bespot. "Tot het huis nu der Rechabieten zeide Jeremia: Zo zegt de HEERE der heerscharen, de God Israëls: Omdat gijlieden het gebod van uw vader Jónadab zijt gehoorzaam geweest, en hebt al Zijn geboden bewaard, en gedaan naar alles wat hij ulieden geboden heeft, daarom alzo zegt de HEERE der heerscharen, de God Israëls: Er zal Jónadab, den zoon van Rechab, niet worden afgesneden een man, die voor Mijn aangezicht sta, al de dagen. "

Daarom is het goed uitermate voorzichtig te zijn met het terzijde stellen, met het verachten van de waarden. Het is overigens goed te bedenken, dat het in-stand-houden van waarden, om de waarden zèlf, tot weinig nut is. Het komt op de achterliggende levenshouding aan. Dan gaat het niet om bot conservatisme, dan heeft het ook niets uit te staan met wetticisme. Neen, dan gaat het om het 'conserveren', dat is: bewaren, in acht nemen van ons door de vaders overgeleverde waarden.

Ook het instandhouden van die normen en waarden behoort tot het kerkelijk besef. Het voortdurend wegedeneren hiervan is, naast een algemene vervlakking en geesteloosheid, mede een gevolg van een gebrek aan kerkelijk besef.

2 .... DE KERKELIJKE ORDE

'God is een God van orde'. Dit is een veelgehoorde uitdrukking in deze tijd en het is waar. Immers, de volmaaktheid Gods verdraagt, duldt geen wanorde. Maar. .. en dan komen de vragen, zoals: welke orde? Niet zelden bedoelen degenen, die deze uitdrukking bezigen, hiermede te zeggen: God is een God van de orde, zoals wij die als orde ervaren. Ten diepste is dit een miskenning van de onafhankelijkheid Gods, één Zijner onmededeelbare eigenschappen. Daarom is het een uitermate gevaarlijke bezigheid om alles, wat niet past in door mensen geschapen structuren, af te wijzen met deze uitdrukking. Hoe kunnen mensen, met hun beperkte vermogens, staande in een bepaalde cultuur, vaststellen dat de door hen geschapen orde en structuren welbehagelijk zijn voor de oneindige God?

Dat zou slechts kunnen, als hiervoor duidelijke en niet voor tweëerlei uitleg vatbare gegevens te vinden zouden zijn in Gods Woord. Evenwel zijn in de Bijbel over de kerkelijke orde onder de Nieuwtestamentische bedeling weinig feitelijke richtlijnen te vinden.

Daarom is het zaak uitermate voorzichtig te zijn in dit opzicht. In bepaalde kerkverbanden wordt de Dordtsche Kerkenordering, zoals vastgesteld door de Nationale Synode van Dordrecht, gehouden in de jaren 1618 en 1619, gehanteerd als het één en het al voor de kerkelijke orde. Bij die hantering zijn best wat kanttekeningen te plaatsen.

In de eerste plaats is de D.K.O. geen belijdenisgeschrift. De kerkorde behoort niet tot de kern van het belijden der kerk. De D. K.O. geeft een structuur, een vorm van organisatie aan, niet meer. Bij vergelijking van de geschiedenis van de kerk der Reformatie met de huidige gang van zaken in verschillende kerkverbanden kan niet aan de indruk worden ontkomen, dat de D.K.O. thans veel strakker, veel formeler wordt gehanteerd, dan in vroeger eeuwen.

Op zichzelf is dat ook niet zo verwonderlijk; reeds eerder is betoogd dat bij wijking van het organisme alle nadruk komt te liggen op de organisatie. Als het geestelijk leven, als de bevinding, gewerkt door Gods Geest steeds minder wordt ervaren, als daarvan steeds minder wordt gehoord, dan blijft niets anders over als een krampachtig hanteren van de organisatie. Deze stelling is zeker van toepassing op hen, die geworteld zijn in onze Westerse cultuur. Het is niet ondenkbaar dat in andere culturen anders gereageerd zou worden.

In de tweede plaats schildert de D.K.O. een min of meer tijdgebonden organisatievorm, waarin enige reactie ten opzichte van de Roomse structuren, waaraan de Gereformeerden zich door Goddelijke genade ontworsteld hadden, niet ontbreekt. Zo kan niet aan de indruk ontkomen worden, dat het bepaalde in artikel 27 van de D.K.O., waarin is opgenomen, dat ouderlingen en diakenen twee jaar zullen dienen, "en alle jaar zal het halve deel veranderd, en anderen in de plaats gesteld worden, ten ware dat de gelegenheid en het profijt van enige Kerken anders vereist", in feite niets meer is dan een reactie op het ondervonden juk van de Roomse hiërarchie.

Maar daarmee is nog niet gezegd, dat dit artikel 27 zijn uitgangspunt vindt in Gods Woord. In een volgende paragraaf zal hierop nader worden ingegaan, als de ambten en de noodzakelijke onmiddellijke roeping daartoe worden behandeld. Overigens blijft het merkwaardig hoe de D.K.O. ook in dit opzicht een scheiding aanbrengt tussen het ambt van dienaar des Woords enerzijds en die van ouderlingen en diakenen anderzijds.

In de derde plaats gaat de D.K.O. uit van één ongedeelde vaderlandse kerk en een Gereformeerde overheid. Daarom kan het niet anders, of deze D.K.O. wordt in de verschillende kerkverbanden thans nog maar partieel (gedeeltelijk) toegepast. Er zijn er, die de hantering van de D.K.O. in hun kerkverband rechtvaardigen, door dat kerkverband te beschouwen als de ware voortzetting van de kerk der Reformatie. Welnu, bij zo'n beschouwing is er dan ook geen plaats voor leedwezen over, voor het gebukt gaan onder de breuk der kerk in ons vaderland. 'God is een God van orde', maar heeft dat alleen maar betrekking op de orde binnen een bepaalde gemeente, in een bepaald kerkverband? Moet de 'wanorde' van zo'n groot aantal kerkverbanden, alle ontsproten aan de kerk der Reformatie, niet een gruwel zijn in de ogen van die vlekkeloze Majesteit?

Met name de laatste kanttekening over de D. K.O. is er de oorzaak van dat de D.K.O. binnen de kring van onze gemeenten niet functioneert. Maar daarom is er nog wel sprake van enige orde, zowel in de kerkdiensten of samenkomsten als in de organisatie. Maar juist door de beleving van de breuk is er een zekere beduchtheid geweest, en die is er ook, om een al te strakke organisatie te hanteren. Immers, de vrees is gerechtvaardigd dat hierdoor onze gemeenten al snel een doel op zich worden, maar bovenal was en is er de vrees dat door alle menselijke organisatie het geestelijk leven wordt gedooft en de Heilige Geest bedroefd. Het is gemakkelijk om de leiding van die Geest te bidden, als we van tevoren weten dat vergaderingen, dat het kerkelijk leven beheerst worden door een strakke orde. Het is veel moeilijker, maar daarbij ook veel profijtelijker om bij de voortdurende maar weer, in het besef van een diepe en steile afhankelijkheid, te smeken om licht van Boven. Dàt geeft een aangebonden leven aan de Troon der genade. Binnen bepaalde grenzen is er in de verschillende gemeenten een onderscheid in de gang van zaken tijdens de erediensten. Wel is er een eenduidigheid in de vacante gemeenten, dat in de leesdiensten de kansel onbezet blijft. Er wordt van achter de lessenaar gelezen en gebeden. Natuurlijk zit hier een symbolische gedachte achter.

Steeds maar weer wordt de gemeente tijdens de leesdiensten herinnerd aan het vacant-zijn. De kansel is leeg. En dat, terwijl in artikel 6 van de beginselverklaring zo nadrukkelijk wordt vermeld, dat de gemeenschappen '(....) om hun voorgangers verzameld (zijn) gebleven'. Afgezien van het feit dat een vacante gemeente nimmer als iets normaal beschouwd mag worden, is het voor onze gemeenten, juist vanwege hun aard en karakter, echt een zaak, waarover de gedachten zich zouden moeten vermenigvuldigen. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is dit al verder uitgewerkt.

Op de gemeente in Hendrik-Ido-Ambacht na, hebben geen der gemeenten zich een naam aangemeten, overeenkomstig artikel 8 van de beginselverklaring. In Alblasserdam wordt de gemeente aangeduid als Gereformeerde Samenkomst, in Capelle aan den IJssel en Sliedrecht als Hervormd Lokaal, feitelijk een aanduiding voor het gebouw, waarin de kerkdiensten worden gehouden.

In Schiedam en Hendrik-Ido-Ambacht hadden de gemeenten aanvankelijk in het geheel geen naam. Voor Schiedam werd dit met de aankoop van de Plantagekerk opgelost, doordat de gemeente nu in de volksmond bekend werd als de gemeente van de Plantagekerk.

Vanzelfsprekend gaf het allerlei problemen, als mensen, die tot de gemeenten zonder naam behoren, aan derden duidelijk moeten maken tot welk kerkverband of kerkelijke gemeente ze behoorden. Dit klemde vooral bij, bij voorbeeld, opnamen in het ziekenhuis. Soms zei men bij de inschrijving, dat men tot het Hervormd Lokaal behoorde, of tot de Gereformeerde Samenkomst.

Maar omdat de administratie van zo'n ziekenhuis niet zo bekend was met de kerkgeschiedenis, werden deze patiënten dan als Hervormd of Gereformeerd ingeschreven en stond alras een Hervormde of Gereformeerde predikant aan het ziekenhuisbed, die wellicht de naam van de patiënt(e) had doorgesproken van de administratie van het ziekenhuis.

Voorals een kerkelijke gemeente in het geheel geen naam voerde, was het problematisch om buitenstaanders duidelijk te maken, tot welke kerkelijke gemeente men behoorde. Deze overweging, onder andere, deed de gemeente van Hendrik-Ido-Ambacht van lieverlee besluiten de naam Oud Gereformeerde Gemeente te voeren. Dat ging van lieverlee, omdat er vooral bij sommige ouderen weerstand was en wellicht nog is, tegen het voeren van een naam, op grond van het kerkelijk besef. De aanduiding Oud Gereformeerde Gemeente werd vooral gestimuleerd door de jeugd. Bij gebrek aan kennis aangaande de wezenlijke kenmerken van onze kerkelijke gemeenten, is het vreselijk moeilijk aan derden, bij voorbeeld vrienden of kennissen, die tot een bepaald kerkverband behoren, duidelijk te maken waarom déze kerkelijke gemeente geen naam heeft.

In de loop van de zestiger jaren verscheen de naam Oud Gereformeerde Gemeente ook op de voorgevel van het kerkgebouw. Ook dit gebeurde niet zonder reden. In de richting van Zwijndrecht staat ongeveer een kilometer voorbij het kerkgebouw van deze gemeente een kerkgebouw van de Hervormde Gemeente, namelijk 'Elim'.

Voorals vreemden, die in 'Elim' een kerkdienst wilden bijwonen en aan wie vagelijk was aangeduid, waar dit kerkgebouw zich bevond, maakten veel de vergissing het gebouw van onze gemeente aan te

zien voor 'Elim'. Soms bleven ze de kerkdienst 'uit zitten', maar het gebeurde ook wel, dat ze halverwege de dienst opstapten, na geconcludeerd te hebben in een voor hen verkeerde gemeente te zijn terecht gekomen.

Om deze vergissingen te voorkomen, werd besloten een naambord aan de voorgevel van het kerkgebouw te plaatsen. Op zich is deze beslissing heel begrijpelijk. Maar, hoe verklaarbaar ook, hoe begrijpelijk, dat mensen, die tot onze gemeenten behoren, middels een gangbare, korte aanduiding willen kenbaar maken, waartoe zij behoren, feitelijk verliet men het spoor, dat in artikel 8 van de beginselverklaring lag verklaard, namelijk' (...) zonder zichzelf zelfs maar een naam te durven aanmeten'.

Onze gemeenten hebben geen naam. Daaraan lag (en ligt nog) ten diepste het gevoel ten grondslag, dat men - noodgedwongen - een 'tijdelijk' verblijf heeft moeten zoeken buiten de kerk der Reformatie. Dat tijdelijk verblijf is, als het ware, een noodhuisvesting, een tent naast de ruïne van de Nederlandse Hervormde Kerk. Die tent mag niet verwisseld worden voor een permanent gebouw buiten en naast de Hervormde Kerk, dat zou strijdig zijn met het geloof, waarmee ook eertijds ds. L.G.C. Ledebouer wees naar de Hervormde Kerk: 'Het is het onze, en God zal het ons weergeven op Zijn tijd en de vijanden verdrijven.'

'God zal het ons weergeven', dat blijft in de grond het uitzien en de verwachting. Voor allen, die de breuk beleefd hebben, is dat uitzien en die verwachting geen afwachten in lijdelijkheid. Het is een werkzame verwachting, werkzaam aan de Troon der genade in bidden en smeken: "Heere, wilt Gij Uw voetstappen toch in ons land komen indrukken en orde op zaken stellen, Uw verbrokkelde en verscheurde gemeente herstellen. "

Overeenkomstig het bevel van Christus Zelf worden in deze gemeenten de sacramenten waargenomen. In gemeenten met een eigen voorganger wordt het sacrament van het Heilig Avondmaal driemaal per jaar bediend. Meestal is dat in de kerkdienst op Goede Vrijdag, in of rond augustus en in januari. Voor deelneming aan dit sacrament staat niet het kerkelijk recht, maar veel meer een Goddelijk recht voorop.

Kenmerkend bij de bediening van dit sacrament is het spanningsveld tussen het gebod om het te onderhouden enerzijds en de behoefte aan gemeenschap aan de Dis des Verbonds anderzijds. Niet zelden wordt in de kerke raad van een gemeente, omtrent de hiervoor genoemde tijden, het verzoek gehoord, de behoefte kenbaar gemaakt ten aanzien van het onderhouden van dit sacrament.

Laatdunkend kan deze behoefte terzijde worden geschoven en alle nadruk op het gebod van Christus 'Doet dat tot Mijne gedachtenis' worden gelegd. Evenwel leert Zondag 30 van de Heidelbergse Catechismus heel duidelijk, dat het Heilig Avondmaal is ingesteld voor degenen, "die zichzelf vanwege hun zonden mishagen, en nochtans vertrouwen dat dezelve hun om Christus' wil vergeven zijn, en dat ook de overblijvende zwakheid met Zijn lijden en sterven bedekt zij; begerende ook hoe langer hoe meer hun geloof te sterken en hun leven te beteren".

Dat 'begerende' is in overeenstemming met de behoefte, het verlangen, waarover hiervoor geschreven is. Vanzelf wordt daarbij beleden, dat het begeren geen vrucht is van 's mensen akker, dat een mens van nature nooit zal begeren naar de versterking van het geloof en de betering des levens. Dat begeren is alleen en uitsluitend een vrucht van het zaligmakend geloof, dat in het hart van de zondaar wordt gewerkt door de Heilige Geest.

Als het goed is, is er dan ook een uitzien naar en een vurig gebed om de onmiddellijke werking van die Geest, in de bewustheid van eigen dodigheid en onwaardigheid. Als het dan de Heere belijft, op grond van Zijn ontfermende liefde, het geloof voor het eerst of opnieuw werkzaam te doen zijn in het hart, zou er dan geen begeren zijn of geboren worden naar gemeenschap? Naar gemeenschap met Christus, als het Hoofd Zijner gemeente en met elkaar?

Ook het sacrament van de Heilige Doop wordt bediend, als zich ouders melden met een verzoek hiertoe, óf als een volwassene, die ongedoopt is, daartoe een verzoek indient bij de kerkeraad. Bij onderwerping aan de gebruikelijke leefregels, zal een dergelijk verzoek niet geweigerd worden.

Van allen, die aan de sacramenten deelnemen, wordt verlangd dat zij stemmig, dat is donker, gekleed gaan. Van vrouwen in het bijzonder wordt verwacht, dat zij voor des Heeren aangezicht

verschijnen met zwarte kousen aan. Daarop is al heel wat geschamperd door hen, die zich aan deze regel niet wensen te onderwerpen, of door hen, die blijik geven weinig invoelingsvermogen te hebben voor de normen en waarden, die in onze gemeenten van kracht zijn.

Natuurlijk gaat het niet om die zwarte kousen op zich, verwacht wordt dat daarop de overige kleding is afgestemd, alsook de kleding van de man. Achter deze traditie steekt een symbolische gedachte. Vooral in het Oude Testament werd zwarte of donkere kleding gezien als een teken van rouw, van onderdrukking, van onvrijheid. Vanuit die gedachte gaan ook nu nog echt orthodoxe Joden in het zwart, zoals in het land Israël, maar ook elders in de wereld te zien is.

Voor de Nieuw-testamentische kerk werd daar een dimensie bijgevoegd, die ook heden ten dage nog te beluisteren is. Verschillenden van Gods volk gaan in het zwart als een teken van rouw. Zij rouwen omdat zij door het geloof aanschouwd hebben wat hun zonden Christus gekost hebben in Zijn bitter lijden en sterven. Indien men vanuit deze innerlijke gesteldheid uitwendig de kleding van rouw draagt, is dat alleen maar te waarderen en hoog te achten. Evenzo is goed devotie, eerbied in acht te nemen als men voor het aangezicht des Heeren verschijnt en die eerbied tot uitdrukking te brengen in de kleding.

Tot de kerkelijke orde behoort ook de kerkgang op de zondag. Verwacht wordt van de kerkgangers, dat men geen gebruik maakt van fiets, auto of ander vervoermiddel. Deze verwachting is enerzijds gestoeld op een eerbiediging van de zondag als de dag des Heeren en anderzijds op de gevaren, die het gebruik van vervoermiddelen met zich brengt. Die gevaren zijn op zich heel reëel en zijn ook elders te constateren.

Natuurlijk wordt in toenemende mate gehoord: Het zit hem niet in de kleren, het zit hem niet in het gebruik van de auto op zondag, het komt veel meer op de innerlijke gesteldheid aan. Dat is waar, maar juist de innerlijke gesteldheid komt openbaar in de levenshouding. Alles, wat gemakkelijk is voor het vlees, waardoor men niet opvalt ten opzichte van wereldlingen kan met dergelijke leuzen goed en glad gepraat worden. Te vrezen is echter dat het stellen van zulke vragen tekenen zijn van het staan op een hellend vlak.

In toenemende mate is te constateren dat het hedendaagse kerkvolk probeert overeenstemming te zoeken tussen hun belijden en de daarop te baseren uitleving of leefwijze èn deze tijd. Die overeenstemming is ten enen male onmogelijk te bereiken. Het is niet mogelijk twee heren te dienen, het is Of God, Of Baäl.

Ook de catechisaties worden gehouden. In de gemeente in Capelle aan den IJssel worden deze vooraf gegaan door een zondagsschool voor de jongere kinderen. In andere gemeenten zijn er catechisaties voor verschillende leeftijdsgroepen. De catechisatieperiode wordt niet afgesloten met het doen van belijdenis, immers de gemeenten kennen geen leden. Wel worden regelmatig verzoeken gehoord om de catechisatieperiode af te sluiten met een soort gesprek met de kerkeraad, als de catechisanten op een bepaalde leeftijd gekomen zijn. In vroeger jaren waren de catechisaties samenkomsten, waarin iedereen welkom was, die zielsbelangen had. Hij of zij kreeg ook gelegenheid die belangen te uiten, waarop de voorganger in alle liefde antwoordde en hem of haar onderwees. Soms mocht een catechisant(e) ook spreken vanuit de ruimte, vanuit de vrijheid der kinderen Gods. Nu zijn de bijeenkomsten meer geënt op het onderwijzen van de jeugd der gemeenten in de leer der zaligheid. Vanzelfsprekend wordt daarbij de bevinding niet veronachtzaamd. Immers, een dogmatische kennis van de leer, zonder bevinding, verwordt tot een dode orthodoxie.

Niet alles op het gebied van 'Onze gemeenten en ... de kerkelijke orde' is uitputtend behandeld. Het gaat slechts om een kennismaking met het eigene, een beschrijving van karakteristieken, zonder de pretentie te hebben het één en ander volledig te doen.

3 .... HET KERKELIJK LEVEN

Het is een opmerkelijk verschijnsel hoe met name in de twintigste eeuw het kerkelijk leven vooral geconcentreerd is op het verenigingsleven. Een enorme stimulans voor dit verenigingsleven is vooral uitgegaan van het neo-calvinistische denken, zoals dat bij dr. Abraham Kuyper en onder zijn volgelingen werd gevonden.

In de tijd van het Nieuwe Testament en na de Reformatie en Nadere

Reformatie was hiervoor geen of slechts zeer weinig aandacht. Ook bij Ledeboeriaanse en Kruisgemeenten was er in eerste instantie geen plaats voor verenigingen. In die hiervoor bedoelde tijdperken was er ook geen behoefte aan zulke organisatievormen. Immers, naast de openbare erediensten kende men het gezelschapsleven, hoe men dit ook betitelde, en de huisgodsdiensten.

Nu zou het op zich een studie waard zijn om na te gaan of de verenigingen het gezelschapsleven hebben verdrongen, Of dat door het verdwijnen van de gezelschappen de behoefte en drang naar verenigingen zich deed gevoelen. Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat beide factoren in combinatie met elkaar, tot een ongekende groei en bloei van het verenigingsleven hebben gezorgd.

Met name het gezelschapsleven neemt, zij het in steeds mindere mate, een vrij belangrijke plaats in in de kring van onze gemeenten. In de ene gemeente bloeit het nog volop, in een andere gemeente is het kwijnende, terwijl in een derde gemeente men het nauwelijks meer kent. Toch vormden en vormen de gezelschappen het kerkelijk leven. Natuurlijk kwamen en komen er wel eens vragen, vooral van de jeugd in de gemeenten, naar verenigingen. Die vragen worden geactiveerd door het verenigingsleven in andere kerkelijke gemeenten. Die vragen zijn tot nu toe resoluut van de hand gewezen. Als jongeren aan ds. G. van de Breevaart toestemming vroegen om een vereniging op te richten en hij dit pertinent van de hand wees, was menigmaal hun verzuchting: "u gunt ons niets". Steevast was dan zijn antwoord: "Ik gun jullie alles, namelijk de zaligheid van jullie zielen."

Er werden en worden gezelschappen gehouden na avondmaalsvieringen, bij verjaardagen van voorgangers en kerkeradsleden, of spontaan op zaterdagavond of zondagavond. Als het goed is, staat in die gezelschappen niet de mens in het middelpunt, maar het werk van een drieënige God.

Aan begenadigden wordt gevraagd hun hart uit te praten en als ze vrijmoedigheid krijgen, doen ze dat ook, hetzij uit hun ellende, hetzij uit de blijdschap, die zij ervaren in Christus Jezus. Voortdurend is de ondertoon van dit gezelschapsleven voor allen, die nog voor eigen rekening lopen: "Kom, ga met ons, en doe als wij". Er wordt bemoedigend, vertroostend, bestraffend, vermanend gesproken.

Hoe menigmaal heeft de Heere betoond, dat Hij dit gezelschapsleven heeft willen gebruiken. Nimmer heeft dit leven de prediking, de openbare erediensten verdrongen. Integendeel! vanuit de prediking of de gelezen predikatie werd gesproken en steeds weer kwam de honger naar de bediening van Gods Woord in de kerkdiensten naar boven. Iedereen, die belang heeft bij het heil van zijn of haar onsterfelijke ziel, is welkom. Niet zelden zat de consistoriekamer, na een avondmaalsbediening, in Hendrik-Ido-Ambacht stampvol. Dan werd, meestal door de voorganger of een ouderling, aan avondmaalsgangers gevraagd, of deze bediening nog vrucht had afgeworpen.

Dit gezelschapsleven dient een centrale plaats binnen de kring van onze gemeenten in te blijven nemen. Daarnaast kent de gemeente in Hendrik-Ido-Ambacht een zendingskrans. Daarbij is niet de studie of bezinning oogmerk, maar het maken van te verkopen materialen. De opbrengst is voor het Mbuma-zendingswerk in Zimbabwe, dat uitgaat van de Free Presbyterian Church of Scotland.

Het kerkelijk leven krijgt ook enigermate gestalte, met name in Hendrik-Ido-Ambacht, in de eigen bibliotheek, waarin jeugdigen en volwassenen uit een steeds groeiende collectie, zo goed mogelijk verantwoorde, boeken kunnen kiezen. Hiermee wordt een alternatief geboden voor de plaatselijke openbare bibliotheek, waarin van alles, dat strijdig is met Gods Woord, is te verkrijgen.

Aldus beschouwd is het kerkelijk leven in deze gemeenten niet zo omvangrijk als elders. Desondanks is er zeker wel sprake van kerkelijk leven. Het is van belang blijvend de ideale situatie voor ogen te houden, om alzo het afwijkende, het abnormale niet als normaal, als ideaal te gaan betitelen. Zelfs al zou het ideale niet meer realiseerbaar zijn, dan nog is het gevaarlijk om het zondermeer terzijde te stellen en daarvoor iets anders in de plaats te zetten.

4 .... DE AMBTEN

Alvorens in deze paragraaf de plaats van de onderscheiden ambten in onze gemeenten nader te beschrijven, is het noodzakelijk vooraf iets te schetsen van de organisatorische structuren. Geen van deze gemeenten is aangemeld bij het ministerie van Justitie, zodat ze ook niet in het register als zodanig staan ingeschreven.

Vanzelf is dit niet zo maar een gevolg van nalatigheid of achteloosheid. Vanuit de gedachte om als gemeenten niet meer, maár ook niet minder te willen zijn dan een 'noodhuisvestiging', gaat het niet aan deze te verzelfstandigen en als zodanig te laten inschrijven. Ten diepste gaat dit terug tot op het oude kruisgezinde en ledeboeriaanse standpunt. Weliswaar is de situatie nu ingrijpend gewijzigd ten opzichte van de voorgaande eeuw.

In de negentiende eeuw moest werkelijk de vrijheid worden aangevraagd, alvorens een van de Hervormde Kerk afgescheiden gemeente door de overheid als kerkelijke gemeente werd erkend. Nu kan volstaan worden met het louter kennis geven van het feit dat de kerkelijke gemeente als zodanig is geïnstitueerd en bestaat.

Maar zelfs na deze - aanzienlijke - versoepeling van de regelgeving der overheid, hebben onze gemeenten niet de vrijheid gevonden tot aanmelding over te gaan. De beginselverklaring, die in paragraaf I van dit hoofdstuk is weergegeven, spreekt in dit opzicht in de artikelen zes, zeven en acht duidelijke taal.

Maar, ondanks de weigering een kerkelijke structuur te aanvaarden, was het desondanks toch gewenst om in burgerlijk opzicht een juridische structuur aan te nemen. Immers, iedere gemeente beschikte en beschikt nog over onroerende goederen, die kadastraal moesten worden beschreven. Deze juridische basis is gevonden in de stichtingsvorm. Deze stichtingen zijn de eigenaressen van de onroerende goederen, de kerkgebouwen, eventueel de pastorieën en de grond, waarop deze gebouwen staan.

De besturen van deze stichtingen worden gevormd door de verschillende kerkbesturen of kerkeraden der gemeenten. In het functioneren als kerkelijke gemeenten komt de stichtingsvorm nauwelijks tot uitdrukking. Op zichzelf genomen is dat ook niet zo gewenst omdat de besturen van deze stichtingen zich daar niet voor lenen, gelet op hun doelstellingen.

Van meer betekenis voor de kerkelijke gemeenten zijn de kerkbesturen of kerkeraden. Met opzet worden hier twee benamingen gehanteerd voor het lichaam, dat overeenkomstig artikel 30 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, "de regering der kerk" tot taak heeft. In vroeger jaren was er nagenoeg uitsluitend sprake van kerkbesturen, tenzij alle bestuursleden - naast de voorganger - tot de ambten van ouderling en diaken van Godswege waren geroepen.

Het begrip 'kerkeraad' bleef toen dus verbonden aan een regerend lichaam, dat geheel bestond uit ambtsdragers. Zo vormde het kerkbestuur van de gemeente in Capelle aan den IJssel in feite een kerkeraad, aangezien alle bestuursleden ook daadwerkelijk in het ambt van ouderling of diaken zijn bevestigd. De gemeente van Hendrik-Ido-Ambacht kent sinds 1 februari 1946 één of meerdere ambtsdragers binnen het geheel van het kerkbestuur. Helaas worden deze ambten in de gemeenten van Alblasterdam en Sliedrecht al sinds jaren niet waargenomen.

Enkele jaren geleden is in een algemene vergadering besloten de situatie zodanig aan te passen, dat de kerkbesturen in hun functioneren als kerkeraden, als 'regeringen der gemeenten' ook feitelijk de aanduiding van kerkeraad zouden krijgen. Daarmee behoort het begrip 'kerkbestuur' tot de verleden tijd.

Terecht is daaraan niet de conclusie verbonden, dat in verband met deze naamswijziging opeens alle bestuursleden in het ambt van ouderling of diaken moesten worden bevestigd. Dat is terecht, omdat in onze gemeenten onverkort het standpunt wordt gehuldigd dat voor de vervulling van de ambten, hetzij die van voorganger, hetzij die van ouderling of diaken, een onmiddellijke roeping van Godswege allernoodzakelijkst is. Eerst na die onmiddellijke roeping kan er een verkiezing door de gemeenten volgen.

Met betrekking tot die onmiddellijke roeping leert artikel 31 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis: "Zoo moet zich dan een iegelijk wel wachten door onbehoorlijke middelen zich in te dringen, maar is schuldig den tijd te verwachten, dat hij van God beroepen wordt, opdat hij getuigenis hebbe van zijn beroeping, om van dezelve verzekerd en gewis te zijn, dat zij van den Heere is".

Die zinsnede in artikel 31 geeft duidelijk aan dat de geloofsbelijdenis de onmiddellijke roeping stelt voor de middellijke roeping, dat is de verkiezing door de gemeente. Maar hoe was in de tijd der Reformatie de praktische uitwerking van deze stellingname? Dat geeft het formulier van bevestiging der ouderlingen en diakenen aan, als daar in de eerste vraag aan de te bevestigen ambtsdragers voor komt: 'Of gij niet gevoelt in uw harten, dat gij wettiglijk van Gods gemeente, en mitsdien van God zelve tot deze heilige Diensten geroepen zijt?' Met andere woorden: De onmiddellijke roeping van Godswege kwam openbaar in de middellijke roeping door de gemeente tot de ambten. Maar met dit openbaar komen is er nog geen sprake van gelijkstelling van deze tweeërlei roeping. De onmiddellijke roeping dient, zo leerden onze vaders, altijd aan de middellijke vooraf te gaan.

Ook ds. Arnoldus Rotterdam schrijft in zijn 'Verklaring der Nederlandsche Geloofsbelijdenis' (Rotterdam, 1900) met betrekking tot artikel 31 N.G.B. over een noodzakelijke zending of roeping tot 'het werk der Bediening'. Daarin maakt hij geen onderscheid tussen dienaren des Woords enerzijds en ouderlingen en diakenen anderzijds. Vervolgens stelt ds. Rotterdam de vraag 'hoe velerlei de roeping is tot den dienst der Kerke?' In het antwoord op deze vraag schrijft hij: 'Tweederlei: Een inwendige, of uitwendige.' De inwendige roeping is hiervoor aangeduid met de onmiddellijke, en de uitwendige met de middellijke roeping. Vervolgens omschrijft ds. Rotterdam zowel de inwendige, als uitwendige roeping.

'De inwendige (roeping) is die innerlyke lust, welke God in 't harte geeft, om dat werk, waar toe men zig heeft toegerust, uit liefde tot God in Christus, ten beste zijner Kerke, te vervullen: I Tim. 3 : 1. Zo iemand tot eene Opziens-ampt lust heeft, die begeert een treffelyk werk. De uitwendige, geschied by de Gemeente, of die daar toe van de Gemeente aangesteld zijn. Dus verloor de Gemeente twee, uit welken een door het lot beroepen wierdt, Hand. 1 : 23. En dus gaf Paulus last aan Titus, van stad tot stad Ouderlingen te stellen: Tit. 2 : 5.'

Tot zover ds. Rotterdam in zijn verklaring. Zijdelings zij nog opgemerkt, dat steeds de drie onderscheiden ambten, die van dienaren des Woords en die van ouderlingen en diakenen, steeds in één adem worden genoemd. Daaruit kan de conclusie worden getrokken dat het ene ambt niet meerderwaardig is aan het andere. De drie verschillende ambten zijn gelijkwaardig, maar daarom nog wel verschillend naar inhoud en doel.

Natuurlijk is het niet zonder reden, dat binnen de kring van onze gemeenten het accent op de noodzaak van de onmiddellijke roeping wordt gelegd. Het kan niet ontkend worden en het wordt niet ontkend dat in vroeger jaren de onmiddellijke en de middellijke, ofwel de in- en uitwendige roeping vaak in één adem werden genoemd. Evenwel noopt deze geestelijk zo donkere eeuw, waarin enerzijds weinig van de waarachtige bekering is te bespeuren, maar anderzijds een toenemende kennis van dogmatiek en kerkrecht kan worden waargenomen tot het duidelijk accentueren van de onmiddellijke of inwendige roeping. Immers, het gaat toch niet maar om het één of andere baantje, om een ereplaats in de kerkelijke gemeente, het gaat om de vervulling van de ambten in de gemeente des Heeren. Degenen, die tot deze ambten geroepen worden, worden geroepen tot een hoogst gewichtvol werk. In dit opzicht spreekt Ezechiël 3 de verzen 16 tot en met 21 duidelijke taal. Daarom verkeert de geroepene, als het goed is, in een spanningsveld tussen enerzijds 'de innerlyke lust, welke God in 't harte geeft, om dat werk, waar toe men zig heeft toegerust, uit liefde tot God in Christus, ten beste zijner Kerke, te vervullen' en anderzijds de ontzagwekkende verantwoordelijkheid, die de ambtsvervulling met zich brengt. Dat spanningsveld gaat de geroepene des te meer gevoelen, als hij ziet op zijn eigen onbekwaamheid tot dit 'treffelyk werk'.

Hoe zal hij overeenkomstig Gods wil de gemeente dienen als voorganger, als ouderling of als diaken? Meermalen is van ambtsdragers over deze strijd in hun binnenste vernomen, als zij door God werden geroepen tot de ambtelijke bediening. Een strijd, die nu eens resulteerde in een zich overgeven aan de Goddelijke wil, dan weer uitliep op een poging om de roeping te ontlopen. Uiteraard is hiermee

niets gezegd over de intensiteit van de beleving van de roeping.

Vanzelf is die intensiteit afhankelijk van iemands karakter. De één zal zó reageren, de ander weer geheel anders. Maar met die innerlijke strijd krijgen ze toch allemaal te maken. Overigens kan de vraag gesteld worden wanneer en hoe geroepenen zich moeten uitspreken over hetgeen de Heere hen op de schouders heeft gelegd. Ook daarin hebben zij achter de Heere te blijven, geen eigen wegen te gaan.

De één moest op een gegeven moment spreken uit de volheid van zijn gemoed. De ander blijft zwijgen totdat er iemand van de kerkeraad of van Gods volk hem tot spreken dwingt. Niet zelden namelijk openbaart de Heere een door Hem gewerkte roeping ook in het hart van één van Gods kinderen, of van de voorgangers of van andere ambtsdragers. Als de geroepenen dan spreken is er een wonderlijke overeenstemming over hetgeen de Heere heeft gewerkt.

Als de nood door de innerlijke strijd op het hoogst is, is de redding, de uitkomst nabij. De Heere staat voor Zijn eigen werk in, dat geldt ook op het gebied van de roepingen. Dat geldt de nood in de gemeente omtrent de vervulling van de ambten, dat geldt ook de nood in het binnenste van de geroepenen. Bovendien schenkt de Heere ook op de juiste tijd de bekwaamaking tot de ambtelijke bediening.

Immers, ook die bekwaamaking is hoogst noodzakelijk. Want hoe zouden ze anders kunnen spreken, regeren of dienen? Natuurlijk wordt daarbij de studie niet veronachtzaamd. Maar de indruk ligt toch wel op de volstrekte afhankelijkheid van de zalvende werking des Heiligen Geestes.

In sommige gemeenten wordt de geroepene, als er zielsovereenstemming is tussen hem en de kerkeraad over zijn roeping, zonder tussenkomst van de gemeente bevestigd in het ambt, waartoe hij de roeping heeft ontvangen. In die gemeenten is er wel een afkondiging van de roeping, alsmede een verklaring van de geroepene in het midden der gemeente. Maar daarbij blijft het, omdat men ervan uitgaat, dat het niet goed is om over een geestelijke roeping een mannenvergadering bijeen te roepen en een stemming te laten plaatsvinden. In andere gemeenten wordt, als de kerkeraad de roeping in geestelijke zin kan overnemen, een mannen vergadering gehouden. Daarin verklaart de geroepene zijn roeping tot het ambt. Vervolgens vindt er een stemming plaats. Afgezien van dit procedurele onderscheid, wordt op de tijd, die door de Heere bepaald is, de geroepene bevestigd in het ambt, waartoe hij de roeping heeft ontvangen.

Zoals reeds in paragraaf 2 van dit hoofdstuk is aangegeven, wordt er in de Dordtse Kerkenordening een onderscheid gemaakt tussen het ambt van voorganger of dienaar des Woords en de ambten van ouderling en diaken. Voor het eerstgenoemde ambt is in één kerkelijke gemeente maar eenmaal een bevestiging noodzakelijk. Het periodiek aftreden van een voorganger zou, als dit zo eens ter sprake komt, iedereen vreemd zo niet absurd in de oren klinken.

Eigenlijk is het periodiek aftreden van ouderlingen en diakenen, waarover artikel 27 van de D.K.O. spreekt, net zo vreemd. Deze ambtsdragers zijn aftredend, worden opnieuw op dubbeltal gezet, opnieuw gekozen en opnieuw bevestigd in het ambt. Vanuit het standpunt dat de onmiddellijke roeping Gods onmisbaar is voor het vervullen van een ambt, kan dit niet. Als de Heere iemand tot een ambtsbediening roept, doet Hij dit eenmalig. De roeping kan geen repeterende zaak zijn.

Natuurlijk is het wel mogelijk dat de Heere iemand, die een bepaald ambt bekleedt, roept tot een ander ambt in Zijn gemeente. Vanzelfsprekend volgt er dan wel een bevestiging, maar dan in het nieuwe ambt, waartoe zo iemand zich geroepen weet. Zolang een ambtsdrager een bepaald ambt bekleedt, is hij niet aftredend. In dat opzicht is er in onze gemeenten geen onderscheid tussen de verschillende ambten.

Voor dat onderscheid is ook geen grond te vinden in Gods Woord. Natuurlijk kan er kerkhistorisch bezien begrip zijn voor het feit dat ten tijde van de Reformatie men, middels een periodieke aftreding, getracht heeft een herhaling van de Roomse hiërarchie, van de priestercultuur te voorkomen. Maar daarom is het nog wel zaak deze beslissing te toetsen aan de norm van de Bijbel.

Overigens leert de geschiedenis hoe al snel na de vaststelling van de D.K.O. de praktijk in de kerk der Reformatie afweek van de D.K.O.-bepalingen. Deze opmerking doet niets af van de hoogachting voor

de godsvrucht, die in die dagen zo duidelijk openbaar kwam. Maar daarmee is de D.K.O. niet het 'einde van alle tegenspreken'.

Het principe van emeritaat kennen de gemeenten niet. Zelfs wordt dit als 'niet op de Schrift gegrond' van de hand gewezen. Als de Heere iemand roept tot het werken in Zijn wijngaard dan is daarop geen leeftijdsbegrenzing van toepassing. Deze stellingname geldt - uiteraard - niet voor emeritering wegens ouderdom of zwakte.

Terecht kan uit het voorgaande worden geconcludeerd dat de ambten hoog worden gewaardeerd. Het is groot als de Heere nog mensen roept tot de onderscheiden ambtsbedieningen. Zulks betekent immers, dat Hij in die gemeenten nog wil wonen en werken. Hoe groot zou de nood dan ook moeten zijn als de roepingen uitblijven.

5 .... DE BELEVING VAN DE BREUK

Eén van de zaken, waarover sinds de negentiende eeuw is gesproken en geschreven, is de beleving van de breuk van land, volk en kerk. Niet zelden wordt deze beleving 'verengd' tot de kerk. Maar nimmer is deze kerk los te zien van land en volk.

Ten tijde van de Reformatie heeft de Heere in ons land Zijn kerk willen planten en volheerlijk tot openbaring willen brengen. Door de predikanten uit de tijd van de Nadere Reformatie werd meer de nadruk gelegd op de noodzakelijke eenheid van leer en leven. De levensheiliging, het leven tot eer van God en ten dienste van de naaste, stond in de prediking en de pastorale arbeid centraal.

Feitelijk was de Nadere Reformatie een uitwerking van het belijden der kerk, zoals vastgelegd in de drie Formulieren van Enigheid. Deze drie belijdenisgeschriften, de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels of Vijf artikelen tegen de Remonstranten verwoorden beknopt de leer der zaligheid en de leefregels voor de Kerk Gods.

Alhoewel niet alle inwoners van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden tot de Gereformeerde Kerk behoorden, nog minder gerekend mochten worden tot de Kerk des Heeren, kenmerkte met name de zeventiende eeuw zich wel als een tijdperk, waarin de overheid haar roeping overeenkomstig artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis verstond en volvoerde. Rekening houdend met veel menselijks, met het gebrekvolle, wat al het menselijke nu eenmaal per definitie eigen is, kon toch gesproken worden van een Gereformeerde overheid, die het tot haar taak rekende de kerk der Reformatie te beschermen.

Anderzijds sprak de kerk de overheid aan op nakoming van haar plichten, overeenkomstig de Goddelijke geboden. Dat ook op de uitwendige onderhouding van Gods geboden loon te wachten is, is in die zeventiende eeuw wel heel duidelijk geworden. Niet voor niets werd over deze eeuw als 'de gouden eeuw' gesproken en geschreven.

In de achttiende eeuw openbaarde zich een intens verval. Dit verval was niet alleen binnen de grenzen van de Republiek te constateren, het kwam in bijna geheel West-Europa openbaar. Nadrukkelijk moet ook gesteld worden dat dit verval er niet opeens was, er is geen tijdstip aan te wijzen waarop het is ontstaan. Het verval was een proces. In dit ontbindingsproces zijn wel een aantal opvallende jaartallen te noemen. Eén ervan is 1789, het jaar van de Franse Revolutie. 'Ni Dieu, ni maître', 'geen God, geen meester' was het parool, waarbij de leus 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' werd gehoord. In 1789 liggen de wortels van een gesecculariseerde staat, van een gesecculariseerd volk. Met de doorwerking van de Franse Revolutie in ons land kwam de breuk openbaar, die er was tussen God en ons Nederlandse volk. 1795 en 1848 zijn jaartallen, waarin de scheiding tussen kerk en staat feitelijk gestalte kreeg. Eerst onder de Bataafse republiek, later door invoering van de Grondwet, die een scheiding tussen kerk en staat veronderstelde.

Tenslotte zijn 1816 en 1834 jaartallen, waarin de breuk van de kerk zichtbaar kwam. In 1816 stelde het Hervormd kerkgenootschap zich door aanvaarding van het Algemeen Reglement onder een regiem, dat hem door de koning was opgelegd. Een regiem, dat vreemd was aan het wezen der kerk, maar dat luid werd toegejuicht door Hervormden, die in wezen vijanden waren van de zuivere Gereformeerde leer, zoals die tijdens de Nationale Synode van 1618-1619 aanvaarde belijdenisgeschriften tot uitdrukking was gebracht.

In 1834 volgde de Afscheiding. Deze Afscheiding was een gevolg van en een mijlpaal in de breuk: die er lag tussen God en Zijn kerk in ons vaderland. Natuurlijk was de Afscheiding op zich een breuk, maar de oorzaak hiervan lag immers veel dieper. Overigens klemmt de vraag daarbij nog of de 'Acte van Afscheiding of Wederkeering' van 13 oktober 1834, hoewel alleszins verklaarbaar, wel in des Heeren gunst of 'slechts' onder Zijn toelating gepubliceerd is.

Veel zou hierover nog te schrijven zijn, maar het doel was beknopt aan te geven wat onder de breuk van land, volk en kerk bedoeld wordt. Hoe die breuk beleefd werd en wordt, is te lezen in de nu volgende neerslag van een toespraak, die door ds. H. Hofman op dankdag 1961 is gehouden. Zoals

gebruikelijk, was er tussen de verschillende dankdagdiensten in de consistoriekamer gelegenheid om het meegebrachte maal te nuttigen. Dat was niet alleen in Schiedam gebruikelijk, dat kwam in bijna alle gemeenten voor. Als gastheer bleef er dan ook iemand van de kerkeraad bij. Die leidde de gesprekken, of sprak uit eigen bevinding. Tijdens de dankdag in 1961 bleef ds. Hofman in de middagpauze bij de overblijvers in de consistoriekamer. Daar sprak hij ongeveer als volgt:

"Van de 32 jaar dat ik hier in Schiedam ben, meen ik dat het maar éne keer voorgevallen is, dat ik op een bid- of dankdag in de pauze zelf een ogenblik heb gesproken. Dat was kort na de oorlog. In de oorlog is het geweest dat ik in zeer grote ellende geweest ben naar aanleiding dat ik het boek 'Mijn kamp' had gelezen. Toen begreep ik dat als het was, dat Duitsland de gelegenheid had en wereld veroveraar werd, dan ging de Bijbel van de kansel en dan kwam daar voor in de plaats 'Mijn Kamp'. Dat heeft mij toen dermate aangegrepen dat ik naar ik meen in geen drie nachten uit de kleren geweest ben. Ik heb die dagen doorgebracht, vastende en biddende en God aanlopende als een waterstroom.

En toen is daar gebeurd dat God mij liet zien, dat heel dat machtige grote Duitsland als een kaartenhuis in elkander zou zakken. Daar waren deze woorden bij: Een snelle afloop als der wateren. Dat heeft mij toen een grote blijdschap bezorgd, maar toen is de vraag in mij gaan werken: Aanbiddelijk God, als dat dan zijn beslag gekregen heeft en de macht des vijands is verbroken, mag er dan nog wat overblijven voor Uw Kerk en Gemeente? Daarin heeft Hij mij toen ook beantwoord, maar op zulk een wijze: daar kwam een zwarte nacht op, dat was niet plaatselijk, maar over de lengte en breedte der aarde. En daar waren deze woorden bij: dat was het beest, opkomende uit de aarde. Dat heeft mij toen zeer ontroerd en beroerd, want ik had gehoopt en gedacht dat bij zulk een vreselijke wereldoorlog er soms nog wat overbleef voor Christus en Zijn gemeente. En nu zou dat de afloop zijn. Dus de oorlog is geëindigd, en toen de oorlog geëindigd was heb ik mij op al de christelijke bladen die er waren geabonneerd. Ik wenste te weten, hoe het in ons vaderland opstond. En toen - ik spreek nu niet van sommige goede en leerzame artikelen in die bladen, maar het loopt over de geest, die daar werkende was - merkte ik tot mijn verbazing en schrik op dat de algemene geest was: WIJ MOETEN DOEN.

Dus geen genadewerk, maar het doen van een mens. Nu weten wij uit het Oude en Nieuwe Testament, wat de afloop is als een mens gaat doen. Hetzij hij het doet met de Wet, hetzij hij het doet met het Evangelie. Kortom, wat of de mens doet, het loopt uit op eigen IK. Toen ik dat eenmaal wist, heb ik al de bladen afgezegd, en heb in de grootste moedeloosheid neergezeten. Waartoe was mij hier dit leven dat ik dit nu moest zien en aanschouwen? Alles wat in mij is heeft gejammerd. Dat heeft geduurd tot op een morgen dat ik van ziekenbezoek terugkwam. Tegen dat ik thuis was dacht ik, ik haal het niet tot huis toe. Toch ben ik thuis gekomen en ben daar met kleren aan neergevallen op de divan. En zoals ik daar neerviel, ten einde, daar opende zich het gehele 13e hoofdstuk uit de Openbaring van Johannes. Dat loopt over het beest dat opgekomen is uit de zee, maar dat een dodelijke wonde had gekregen. Maar er is ook sprake van een ander beest, dat opkwam uit de aarde, dat is uit de aardsgezindheid. Het eerste was opgekomen uit de volkerenzee, toen het Evangelie was verkondigd.

Wij lezen al bij Johannes: De antichrist komt en hij is alrede gekomen. De antichrist is voortgekomen uit de christelijke kerk en de grondslag lezen wij inzonderheid in de brief aan de Galaten, namelijk dat bij het volkomen werk van Christus iets bij gedaan moet worden, anders is men geen goed christen. Daar moest men onderhoudingen van dagen, maanden, jaren bij doen, men moest zich laten besnijden, zich onthouden van spijs en drank. Dat is de grondslag van de antichrist. Dat men bij het werk van Christus eigen werken gaat doen. Wat tot volle openbaring ten laatste gekomen is in de kerk van Rome, waar de paus zat als stedehouder, en alzo de plaats van Christus innam. Totdat in de tijd van de Reformatie dat beest een dodelijke wonde had opgelopen.

Nu is daar verder sprake van een ander beest opgekomen uit de aarde, dat is, zeiden wij, uit de aardsgezindheid. Dat beest zag er niet zo wreed uit als dat eerste dier, want dat was een pardel gelijk, met voeten van een beer. Maar dit tweede beest was anders, dit had lamshoornen.

Vanmorgen haalden wij nog aan: Ik zag een Lam, staande als geslacht, in het midden des troons. Zo ziet dat dus daarop, dat daar zou komen een nabootsing van Christus en Zijn werk. Dat wordt voorgesteld door het beest met lamshoornen. Heel dat hoofdstuk is in die tijd, ik wil daar nu niet verder over spreken, open gekomen. Ik heb toen, ik meen dat het op dankdag 1945 of biddag 1946 was in de pauze een weinig over deze zaken gesproken.

Nu hebben al die jaren van 1946 af die zaken in mij gewoond, heb ik nagekeken. Door allerhande omstandigheden ben ik daar bij tijd en gelegenheid apart en in het bijzonder bij bepaald, heb daar uit gezien waar ik anders geen acht op zou hebben geslagen, dat dat beest zodanig een nabootsing is van het Lam Gods, dat men zou zeggen: het is net echt, net zuiver. Maar één zaak wordt er in gemist en dat is: de eer van God en de liefde tot de naaste. Daarom, alle werk dat er is, waar die twee zaken niet zijn, namelijk dat het is tot eer van God, alsook tot stichting van de naaste en in liefde, dat is niet van het ware en echte stempel. Dat zijn geen gaven der genade uit het Hemelhof, maar het zijn niet anders dan werkingen en vruchten van dat beest dat opgekomen is uit de aarde. Die bootst na. En zodoende is het nu zover gekomen. De laatste twee jaren heb ik niets anders gezien, als met open ogen, heel de ondergang niet alleen van ons vaderland, maar ik zag ook niets anders dan de ondergang van heel de kerk. Want dat beest heeft alles gemobiliseerd, heeft alles bij de hand: de pers, de kerken, tot zelfs radio, televisie, noem maar op. Overal legt het beest de hand op met de bedoeling dat èn aan de naam èn aan de zaak van Jezus niet meer zou gedacht worden. Daarom ben ik over de aarde gegaan deze twee jaren als een stervende. Dan zeide ik: God, ik hoor hier niet. Dan zei ik: Ik ben, O Heer', een vreem'ling hier beneèn. Neem mij weg, want ik ben niet beter dan mijne vaderen. Waartoe moet ik dat aanschouwen? Ik ben de man die ellende gezien heeft, door de roede Uwer verbolgenheid. Maar toen begreep ik uit allerhande omstandigheden, dat het Zijn wil was, die mij werd opgelegd, dat ik hier zou dragen. Ik heb dat gedaan zo goed en zo kwaad als het ging, want wij zijn hier mens.

Paulus zegt: Ik vermag alle dingen door Christus, Die mij kracht geeft. Maar als daar niet is van de heerschappij der genade, wie zijn wij, wat een grote nietelingen. Dan raakte dit mij het meest dat ik begreep, hoe of ik sprak, hoe ik ook deed, ik ben wel van plan geweest om stukken in bladen te gaan schrijven, het is toch allemaal voor niets. Daar is niets aan te doen, die zaak is niet te stuiten, het moet zijn loop hebben. Zo is dat gegaan tot nu deze zomer, ik moest alles als in Zijn hand overgeven, van binnen was het soms, zoals men wel eens zegt, alsof de stukken erbij hingen. Alsof ik een kapot hart had.

Ik zag de jeugd en daar is toch geen houden aan. Alle mensen hebben in deze tijd gelijk, men heeft eigen weg gekozen, en in 1795 Christus Zijn rechten ontzegd als Koning van Zijn Kerk en ook als Heer en Meester van Nederland. Daaruit zijn de bittere en de wrange vruchten voortgesproten.

Daar kon ik niets aan doen. Wat men soms nog vermeent te doen, ja nu, het gaat niet. Dan blijft er alleen over om God aan te roepen en Hem aan te hangen.

Nu was het deze zomer dat op een zondagmorgen zonder dat ik enige gedachte ergens in had, dat ik met mijn handen onder mijn hoofd zat, alleen. Ik zuchtte: God, zouden wij nog iets van Uw hand mogen ontvangen, daar wij deze dag over mogen spreken? En terwijl ik daar zo gezeten was, komt opeens met nadruk voor mijn aandacht dat Johannes een riet staf gegeven werd, een meetroede gelijk en dat daarbij was, dat hij moest meten de tempel, het altaar en degenen die daar aanbidden. Maar met nadruk: Met de voorhof niet, want die is gegeven tot vertreding der heidenen en die zal dezelve stad Jeruzalem vertreden twee en veertig maanden. Toen ging daar zulk een ongemene blijdschap aan het werken en er kwam zulk een geweldige ruimte. Maar ik was de zaak in zijn geheel niet goed machtig, want wij moeten overal licht in krijgen. Dus ik heb die morgen dan zo eenvoudig en bescheiden mogelijk gesproken over die woorden. Maar in mijn ziel bleef het werkende, want dat sloot uiteindelijk in, dat God partij trok voor het Zijne. Voor de tempel, voor het altaar, de arbeid van Christus. Voor degenen die daarin aanbidden, dus tot de minste zuchters toe. Voor hen, die Hem erkennen. Maar godsdienst en wat daarbuiten staat, neen, dat niet, dat is gegeven tot vertreding. Toen heeft mij dat in arbeid gebracht, want ik ging begrijpen: God, U bedoelt daar iets mee. Vandaar

is dat een arbeid geworden van enige weken. Daar gebeurde het op een dinsdagmiddag, terwijl ik in de stad liep om zieken te bezoeken, dat opeens dat vers in mij aan het zingen ging:

Gans Sion was verheugd,
en juicht, O Heer', van vreugd,
met Juda's docht'renscharen,
wanneer 't de blijde maren,
Uws oordeels had gehoord.
Want Gij heerst ongestoord,
en toont Uw macht alom,
ver boven 't godendom,
't welk siddert voor Uw Woord.

Daar kwam weer die blijdschap van die zondag, die lag beslag op mijn gehele zijn en wezen en tegelijkertijd daarbij: "Menigten, menigten in het dal des dorswagens; De zon en maan zijn zwart geworden en de sterren hebben haar schijnsel ingetrokken. En de HEERE zal uit Sion brullen, uit Jeruzalem Zijn stem geven. Maar de HEERE zal de Toevlucht Zijns volks, en de Sterkte der kinderen Israëls zijn." Toen verstond ik waaruit mijn blijdschap was. Want wij lezen in die verzen van het godendom, hetwelk siddert voor Gods Woord. Nu weten wij wel, dat het geen Baäls zijn, geen Asteroths, want dat zijn poppen, die zijn van hout, steen, ijzer, koper of hoe dan ook. Maar God sprak: de mens is geworden als Onzer één, in verbeelding ook God. Als Hij Zich nu zou opmaken, zo zou men gaan sidderen voor Zijn Woord. Ik begreep: dat is nu de uitkomst, dat die Gód Zich opmaakt. Nu zal dat ernstig wezen: "Menigten, menigten in het dal des dorswagens, "want de dag des HEEREN is nabij, in het dal des dorswagens. Maar denkt eens in: nu zou Zijner Majesteits heerlijkheid zodanig zijn, dewijl de zon is gegeven tot heerschappij des daags, de maan is gegeven tot heerlijkheid des nachts, ook de sterren en de planeten, dan zou Hij zulk een Majesteit bewijzen, dat de zon als het ware duister is, de maan als geen schijnsel geeft, de sterren ophouden te blinken, zodanig zou Zijn Majesteit blinken. Wat Hij gegeven had tot heerschappij des daags en des nachts, zou als niets zijn voor Zijn heerlijkheid. Als nu die God Zijn heerlijkheid en majesteit bewees, zou daaruit orde op zaken kunnen komen. Als Hij het opnam voor Zijn lieve Zoon, als Hij zou brullen uit Sion, uit Jeruzalem Zijn stem verheffen. Want de HEERE zal de Toevlucht Zijns volks zijn, de Sterkte zijn van de kinderen Israëls. Toen is het zo wonderlijk geworden, want daar heb ik vernomen het geruis van Zijn voetstappen en in mijn ziel klonk: ZIET, IK KOM. Ik heb Zijn komst met blijdschap aangenomen en tegemoet gezien. Dat zou dan zijn de uitkomst en de herstelling, de verbreking van de ganse macht des duivels en de heerschappij van dat beest. Daar is in mij gaan werken, dat dan die gezegende Koning weer geëerd zou worden, dan zou het wezen dat er weer vrede in het land kon wonen, daar buiten niet.

Zodoende was mijn ziel vervuld met blijdschap. En vanwege die blijdschap die er was: God des levens, die Koning het leven, ik zag niet anders dan het leven. Als Hij Zich bewijst, ziet, hier ben Ik, dat is alleen de uitkomst. Daar moet alles voor vallen, al het godendom, heel de macht des duivels, heel de macht van het beest, alles zoals zich dat nu heeft ontwikkeld en opgebouwd tot een verheven Babel. Het moet alles vallen.

Het was zondag en deze dag is hiermee gepasseerd. Het was groot dat ik dat in blijdschap had aangenomen, maar 's avonds viel er een pak en een last op mij, want ja, ik had Zijn voetstappen vernomen, maar wanneer zou die dag komen? Toen is het geweest als of er een last op me is gaan drukken van wei duizenden kilo's. Het was zondagavond, ik ben ten laatste naar bed gegaan. Van slapen kwam niet. 's Maandagsmorgens was ik helemaal van streek, zodat ik zei: Ik ga maar alleen in de voorkamer. Ik heb mij opgesloten en heb daar op de grond gelegen om belijdenis te doen van onze zonden en van des volks misdaden. Die nacht was het ook zo. Dinsdags, ja, ik moest toch naar Rotterdam, dus toen het ten laatste tijd was, ben ik maar gegaan. Daar was in mij aan het werken: Die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, dien zal vernachten in de schaduw des Almachtigen. Daar heb ik die avond over gesproken dal dát het enige was, die Schuilplaats, om

daar een thuis in te hebben, voor de komende vloed die toch te verwachten was.

Ik ben thuis gekomen, heb de gehele nacht getobd en daar werd het woensdagmorgen. Ik was gewoonweg een gebroken mens. Dus maar weer in de eenzaamheid en daar heb ik belijdenis liggen doen: wij hebben gezondigd, wij en onze vaders. Ik heb mijn schuld en zonde liggen belijden van heel de boel en gevraagd: mag ik boeteling wezen voor mijzelf, voor mijn gezin, familie, voor onze gemeenschappen, voor mijn volk? Mag ik zo aan Uw voeten liggen? Toen was het: Gaat niet de mens als in een beeld daarheen? Ik zag heel ons volk daarhenen gaan in de afval van Hem. Zij hebben oren, maar hoorden niet. Ogen, maar zagen niet, een hart, maar merkten niet op. Alsof God dat aanwees: en zó is uw volk. In mijn hart was het:

Och, had naar Mijn raad
Zich Mijn volk gedragen!
Och, had Isrels zaad
Op Mijn effen paän
IJv'rig willen gaan,
Naar Mijn welbehagen!

Nu lag mijn ademtocht, toen ik alles daar zo heen zag gaan, als in een beeld, daarin:

Hoor mijn gebed, mijn bang geroep, O HEER',
Daar 'k schreiend U mijn leed vertoon;
Ik, die bij U als vreemdeling verkeer,
En hier, gelijk mijn vaders, woon.

Zodoende is die dag voorbij gegaan. Ik moest hier 's avonds voorgaan, daar was niets aan te doen. Dus heb ik gebedeld: och, wilt U mij dan sterken, genade geven, dat ik toch onder die mensen mag verkeren? Toen is er op mij gaan werken uit Zefanja: "Doorzoekt uzelf nauw, ja, doorzoek nauw, gij volk, dat met geen lust bevangen wordt! Eer het besluit bare (gelijk kaf gaat de dag voorbij), terwijl de hittigheid van des HEEREN toorn over ulieden nog niet komt; terwijl de dag van de toorn des HEEREN over ulieden nog niet komt." Die erbij geweest zijn, weten hoe ik die avond geweest ben en heb gesproken. Mijn krachten waren ten einde, dus ze hebben mij thuis gebracht. Ik was een gebroken mens. Want het is geen kleinigheid: Hier heeft Christus gewoond en getroond en als je dan ziet dat er geen plaats meer is voor Hem. Daarbij een God, Die de zonde haat en straft en Die Zijn Zoon mint, Die Zichzelf dood geliefd heeft om zondaren zalig te maken. Die God kan van Zijn recht geen afstand doen, Hij trekt partij voor Zijn Zoon ten koste van alles. Dan is het geen wonder dat je ten laatste niet meer kan van verdriet, van jammer en van nood.

Ik ben thuis gekomen, dus naar bed. Toen heb ik van uitputting een ogenblik geslapen. Hoelang weet ik niet, maar ik ben ontwaakt door het geruis van mijn hart, met de gedachte hoe die dag geweest was, hoe ik 's avonds had gesproken. Terwijl ik daarover nog vol gedachten was, kwam daar zulk een Majesteit van God over mij dat ik met mijn hoofd in het kussen ben gekropen, want ik had geen gelegenheid meer om van bed te gaan en mijn knieën te buigen. Dus ik heb daar gelegen, alles wat aan mij was schudde van aandoening. Terwijl daar van Gods majesteit was (ik kan dat met geen andere bewoordingen zeggen), zag ik dat Zijn toorn en gramschap was ontstoken als een vuur, waar geen blussen aan was. Ik dacht niet anders dan dat het einde van alle vlees van geheel Holland nu was gekomen. Toen had ik niets in te brengen. Daar hadden wij het met elkaar naar gemaakt. Dus hand op de mond, zwijgen. Nu moet men mij goed verstaan, ik was overreed van de billijkheid van wat God deed en had niets te zeggen. Nu lag en ligt er wel hoop en verwachting, maar er was zulk een majesteit van God over mij, dat ik niet één woord durfde te zeggen en heb gebogen.

Maar toen is het geschied, terwijl ik daar lag en overreed was, dat God ging openen, dat Zijn toorn billijk en rechtvaardig was. Daar bracht Hij mij rechtstreeks bij wat er hier in Nederland gebeurde met Zijn heilig kind Jezus. Want wij kijken dikwijls als mensen, daartoe ben ik en is iedereen geneigd, op de goddeloosheid die er is, wat er in Nederland gebeurt, wat er plaats vindt bij de jeugd, dat het gewoonweg één schandaliteit is op alle terrein. Dat men moet zeggen: waar moet het heen, wat een wereld, wat een wereld. Dan kijken wij soms nog naar de godsdienst, alsof die toch nog beter is dan die goddeloosheid in de wereld. Daartoe zijn wij toch geneigd? Ik ook! Wie zal dat niet zijn. Dan zegt

men: ja, men kan toch beter bij de godsdienst zijn dan zo. Maar toen bracht God mij bij hoe het in Zijn troon werd aangemerkt wat er hier met Zijn Zoon gebeurde. Zijn Zoon was net een stuk marktgoed, waar men mee hanneste en omsprong, alsof het gewoonweg een stuk koophandel was. Daar kon men meer mee verdienen, daar meer eer mee inleggen, daar meer naam door krijgen, enz. Maar het liep niet over de eer van God, niet over het heil van zondaren. De persoon van Jezus Christus was verworden tot een stuk koophandel, waar men mee deed en sjuowde naar dat het goed was in de ogen. Daarover was de gramschap en de toorn van God. Eerst was ik overreed van de billijkheid van wat God over ons bracht, maar toen ik die dingen aanschouwde, is Hij daarvoor mijn hart gaan inwinnen en overwinnen. Toen ben ik het zo hartelijk met God eens geworden, toen ben ik geheel aan de kant van God komen staan. Dat, al liet Hij het zeewater stromen van de Schelde tot aan de Dollard en tot aan de Duitse grenzen, dat men zou zeggen als men hierover voer: kijk eens mensen, hier heeft indertijd Nederland gelegen, helemaal weggespoeld en verzwolgen door de zee onder het oordeel Gods, dat dan nog die Majesteit rechtvaardig was in Zijn oordelen en eeuwig billijk. Zodra ik die plaats moest innemen en die Majesteit recht en gerechtigheid moest toekennen, daar gebeurde het dat daar was een liefde uit het Goddelijk Wezen. Toen ging Hij mij aanspreken met de naam die Hij mij gegeven had toen Hij Zijn eeuwig zoen- en zoutverbond met mij oprichtte. Hij is mij gaan eigenen, gaan lieven, zoals ik het nooit tevoren heb gekend. Terwijl Hij mij ging eigenen en lieven, mij toesprak in de zoetste liefde, is er in mijn ziel een hoop gaan werken, dat die nu hulpeloos kermen, verdrukt en vol gebrek, als die dag van God daar is, wel eens een grote meevaller op kunnen doen. Want ik ben gaan zeggen: Grote God, wie ben ik. U hebt ook mij van de straat opgeraapt. Ik heb nooit naar U gevraagd, ik heb U niet gezocht, maar daar U mij te sterk geworden ben, heb ik naar U moeten vragen. Nu is er bij mij geen waardigheid, geen verdienste, er zijn geen rechten, er is niets. Ik ben verwerpelijk in alle opzichten. Maar daar ik nu aan Uw zijde sta en Gij Uzelf also bewijst, dan zult Gij U zeker niet onthouden aan al degenen die het oog op U slaan en welke hoop en verwachting op U, de levende God is. Dat wilde ik iedereen hier zeggen en dat dát in mij woont dat men wel eens een grote meevaller op kon doen. Maar wij moeten er op rekenen dat het wel ernstig zal worden, want God ontziet absoluut geen vlees. Dat kán Hij niet doen en mág Hij ook niet doen, want dat duldt Zijn glorie niet. Wij hebben gezondigd, dat is een vrij- en moedwillige daad van ons. Van daaruit is die Majesteit heilig en recht.

Die morgen ben ik opgestaan. Ik was als een gebroken mens in mijn rug. Indertijd heb ik ischias gehad in mijn been en de zenuwen en spanningen werken daarop, dus ik was helemaal kreupel en liep als een wrak over de aarde. Maar dat gaf niet, ik had indertijd van God geloofd en aangenomen en nu woonde er in mijn ziel, dat, als die dag daar was, er zeker zou openbaar worden dat wat God aanhing, dat God daarop zou zien. Want Hij plaagt en bedroeft de mensenkinderen niet van harte. Hij is een God van liefde. Maar Hij kan van Zijn recht geen afstand doen en het is billijk dat Hij dat verdedigt. Zodoende ben ik naar Sliedrecht gegaan en 's avonds ben ik thuis gebracht. Ik was op en aan een eind. Toen is in mijn ziel gaan zingen uit de 103e psalm:

Maar 's HEEREN gunst zal over die Hem vrezén,
In eeuwigheid altoos dezelfde wezen;
Zijn trouw rust zelfs op 't late nageslacht,
Dat Zijn verbond niet trouweloos wil schenden,
Noch van Zijn wet afkerig d' oren wenden,
Maar die, naar eis van Gods verbond, betracht.

Die hoop, die in mij gewerkt was onder Gods Majesteit, is versterkt geworden en toen is er zulk een geloof in mij gaan werken dat in die dag die God maken zal, er wederom gezien zal worden, het onderscheid tussen de rechtvaardige en de godloze, tussen die, die God dient en die, die Hem niet dient. Wat er in mijn ziel gewerkt heeft is niet in bewoordingen uit te drukken vanwege de ontzettende blijdschap dat God GOD is. Dat Hij van Zijn recht geen afstand doet, maar handelt in Zijn Zoon met behoud van Zijn eer en grootmaking van Zijn Naam. Dat Hij Zijn ellendigen en ongelukkigen niet vergeet. Daaruit is het dan geweest dat er een gehele wijziging in mijn gemoed

gekomen is. Die ernst die daar toen geweest is, was niet van mij. Ik weet dat God komt en áls die dag daar is, dan weet ik dat het ernstig zal zijn. Maar nu woont er geloof en hoop in mij, dat als Hij niet komt, dat de ondergang betekent van geheel Sion, want dan schiet er geen hoop meer over voor uw kinderen, geen verwachting, dat beest slokt alles in, daar is niets aan te doen. Maar als Hij Zich opmaakt, dan gaat dat ten koste van dat beest en van alle machten die zich tegen Hem stellen. Van daaruit is er nog hoop en verwachting voor onze kinderen en voor ons nageslacht. Sinds die tijd is het zo! Dat ligt in mijn ziel verklaard, ik verwacht Hem, ik zie in Hem het leven. Nu gebeurt het bij tijd en gelegenheid (dat doe ik niet, maar wat Hijzelf in mijn ziel gelegd heeft dat gaat zich dan uitspreken op zodanige wijze) dat alles roept tot God. Zodoende is het op een woensdagavond geweest (ik kon het niet helpen, ik heb dat nooit gedaan, want ik zoek liever te slikken en te verbergen), dat, wat in mijn ziel lag zo levendig werd dat ik onder het bidden op de kansel mijn handen uitgestoken heb en heb geroepen: "Verschijn toch blinkend, God der wrake, laat toch Uw arm tot ons genaken, betoon Uw Goddelijk Aangezicht, Gij, Rechter, die de aarde richt." Want daarin ligt alleen alle uitkomst begrepen. Dan ligt dat weer een weinig stil en onverwachts komt dat weer boven. Nu is het een week of wat geleden dat ik een paar zieken zou bezoeken in Vlaardingen. Het was prachtig mooi weer en ik fietste er heen. Toen was ik daar bij het zwembad, daar liepen kinderen bij dat bad, er waren nogal veel auto's, fietsen, brommers, wandelaars. Terwijl ik daar zo heen fietste, was het opeens of er tegen mij gezegd wordt: Kijk nu eens hoe je volk is. Want sinds het voorgevallen is dat ik geheel aan de kant van God mocht komen te staan, is daar zulk een nauwe vereniging zoals ik dat in de loop van al die 32 jaren niet gekend heb. Ik ben kind en Hij is mijn Vader. Ik ben een ongelukkige, die soms niet van de morgen tot de avond kan komen, maar dan is Christus mijn oudste Broeder, Die met mij gaat en mij hier door het leven leidt. Dan is daar een zoetheid, die ik niet in bewoordingen kan vatten. Dus toen was het: kijk eens, zo is nu uw volk. Toen zag ik kinderen die daar met de onderwijzer liepen, ik zag alle anderen en het was mij duidelijk, dat de inhoud was van hun hart als de geest van deze eeuw: Wij zijn heren, wij zullen tot U niet komen. Met andere woorden: Blijft U maar in de hemel, wij zullen het hier wel stellen. Want het is hier zo'n kwade tijd nog niet voor degenen die hier in deze boel kunnen leven. Dan gaat het hier aardig, hoor! Ik was verslagen en wat moest ik zeggen? Toen ben ik verder gefietst tot ik bij Wilton kwam. Daar is het nogal stil. Ik ben van de fiets gestapt, die heb ik daar tegen een lichtmast gezet en toen ben ik met mijn rug naar de mensen en het verkeer gaan staan en heb mijn tranen de vrije loop gegeven. O, wat heb ik het uit staan jammeren. Dat werd God aangedaan. Ons volk bidt om de ondergang, men moet God niet, men moet Jezus niet. Men wenst niet te staan onder de heerschappij van Christus en onder de tucht van Zijn Woord. Eigenwillige godsdienst; wij zijn heren, wij gaan onze eigen weg. Terwijl ik daar stond te schreien, ging opeens open, waarom ik nu zo was. Daar kreeg ik te zien dat de wet mijns Gods in mijn hart was geschreven. Die wet vraagt immers dat wij God liefhebben boven alles en de naaste als onszelf. Nu bracht de liefde tot God met zich dat ik God van geen onrecht kon beschuldigen, maar Hem moest eren als de reine, heilige en vlekkeloze Majesteit. Maar aan de andere zijde, dat ik als een gebroken mens over de aarde liep vond zijn oorzaak hierin: het was mijn naaste, het was mijn volk. Ik was Nederlander, ik behoorde tot hen en nu waren de zaken zó. Toen is open gekomen dat ik zo in de troon van God bekend was als één die Hem bedoelde en het goede zocht voor mijn naaste. In die omstandigheden, waarover ik zoëven sprak, toen er zoveel van Gods Majesteit op mij geweest is, heb ik verstaan dat er van Daniël staat: toen was ik enige dagen krank. Dat is toen mijn geval geweest. Maar sindsdien is het zo, als daar niet rechtstreeks sprake is van onderstand, van tussenkomst, van geloof, dan ben ik hier dikwijls net als een mens, die ziek over de aarde gaat. Wat zal het eind nog zijn? Maar als daar is van Zijn genadehand, als daar is van hetgeen Hijzelf heeft ingedrukt, dan begint alles in mij te leven, dat Hij nog nieuwe dagen zal voegen tot des Konings levenstijd. Nu wil ik verder dit erbij voegen, want de tijd is bijna voorbij, waarmee God komt, weet ik niet. Maar daar ben ik nu ook niet zo zeer nieuwsgierig naar. Of dat het zal zijn met oorlog, of met andere oordelen, ik weet het niet, het is uiteindelijk niet belangrijk. Dát is niet de hoofdzaak. Er is een grote wereldoorlog geweest en die heeft niets uitgewerkt. Het loopt hierover dat als die God Zich opmaakt in oordeel en gericht, Hij Zèlf meekomt om orde op zaken te stellen. Daarom woont er

niet in het allerminst in mij: Heere, waarmede zal het zijn en waardoor zal het wezen? Daar heb ik helemaal geen behoefte aan. Ik heb maar aan één zaak behoefte en dat is, dat Hij komt en Zijn Woord bevestigt en dat die dag aanbreke dat Hij de zaken van Zijn Zoon ter hand neemt en dat Zijn koninklijk ambt weer wordt hersteld en Hem de ere wordt gebracht. Ik zeg dat omdat men soms wel eens over mij hoort praten en van praten komt praten. Zodat het zelfs is dat er over mij gesproken wordt inzake bijzonderheden, die nooit uit mijn mond gekomen zijn. Daarom heb ik eerlijk en open voor allen gezegd wat de hoofdzaak is van wat er in mijn ziel woont. Dat ik Hem verwacht en dat Hij mij dus verwachting heeft gegeven en dat mijn gehele ziel daarnaar hijgt en verlangt, naar Zijn overkomst om orde op zaken te stellen. Iemand mocht nog zeggen: Maar dat is toch om te vrezen als die dag daar is? Ja, inderdaad, dat zal ernstig wezen. Maar als wij zien hoe het nu is en hoe het gaat, dáárvor kunnen wij nog meer vrezen. In mij woont dat' ik niet bang ben voor God, maar ik ben wel bang voor mijzelf, voor mijn zonden, voor satan en voor alle mensen. Daar ben ik wel bang voor. Maar ik heb van God nog nooit anders ontmoet, als ik mij voor Hem moest vernederen en buigen in het stof dan: Want goedertieren is de Heer', Zijn goedheid eindigt nimmermeer. Dat is steeds en steeds mijn ervaring geweest. Daarom zie ik naar Hem uit, naar die getrouwe God, ten koste van wat dan ook. Zo het gaat, gaat het, maar dat de Naam van God en van Zijn heilig kind Jezus weer in ons vaderland worde geëerd en erkend.

Zoeke daartoe ook een ieder een plaats en een thuis en een onderkomen onder de schaduw van Zijn genadevleugelen. Want als er iets noodzakelijk is, dan is het dát wel, om een thuis en een plaats te hebben bij Hem voor de dag, die aanstaande is en komen zal." Tot zover ds. Hofman. Vanuit zijn karakter en zijn beleving heeft hij gesproken. Toch is er overeenstemming met andere voorgangers, die de breuk van land, volk en kerk hebben ingeleefd. In dit verband kan aan ds. Ledeboer gedacht worden, maar ook aan dr. H.F. Kohlbrugge. Deze laatste besluit één van zijn brieven, zoals te lezen in het boek van dr. J.C.S. Locher 'Kohlbrugge en de Afscheiding', waarmee deze paragraaf tevens wordt besloten: "Smeken wij daarom met vele worstelingen, tranen en verzuchtingen de God van alle ontfermingen om genade en om vernieuwde uitstortingen des Heiligen Geestes over den alouden hof en lusttuin des Heeren ...".